

АЛЬМАНАХ

ІДЕЯ В НАСТУПІ

1938

ІДЕЯ В НАСТУПІ

АЛЬМАНАХ

ІДЕЯ В НАСТУПІ

1938

ЕВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

[✱ 23. травня 1938]

Імя Євгена Коновальця остане для української історії на все заголовком того розділу життя української нації, що обіймає двадцяті й тридцяті роки ХХ. ст. Як історична постать, що покликала до життя нові — перероджуючі й двигаючі вперед — сили в Україні, Євген Коновалець переступить далеко межі цих двох десятиріч. Це річ дуже рідка — особливо в примусовій безсанкціональності відносин на полі прилюдної opinio у внутрішніх справах бездержаної нації, — що над могилою Євгена Коновальця, жертви московсько-большевицького атентату, сталася певна неочікувана може для наших ворогів річ. Виявилось недвозначно, що Його вважав своїм Вождем не тільки створений ним український націоналістичний рух, у стисло-організаційному значенні цього слова, але що найбільшим сучасником України був він теж для більшості людей і груп, що стоять поза табором українського націоналізму. Себо — що, не будучи світоглядом й організаційно націоналістами, ці елементи були одної думки щодо особи Євгена Коновальця: бачили в Ньому чільного Борця за визволення України й були б готові Йому вповні підпорядкуватися, як майбутньому Вождєві Української Держави. Вороги України мали нагоду сказати те, що повторювали десятки разів давніше: Timeo Danaos, навіть коли вони розбиті на партії; в своєму нутрі всі українці скриті прихильники націоналістів.

Це безперечна заслуга Євгена Коновальця, що Він зумів створити той атракційний центр, який притягає до себе найздоровіші українські сили і який зорієнтовує на себе все те, що не в силі стати активно на ґрунт українського революційного націоналізму, але спочуває йому, орієнтується на нього й готове стати йому до послуг у вирішальний мент. Це було можливе тільки тому, що визвольний шлях, обраний Євгеном Коновальцем, був єдиноправильний і вичерпуючий найповніше всі визвольні шанси. Себо, коли існують ще позатим якісь методи політичного діяння, то кожний, хто їх стосує — або відразу свідомий або переконується скоро, що є на хибному шляху або — в кращому разі — його діяльність є так чи йнакше частковою, а не цілістним охопленням того, що звется :

українська визвольна боротьба. Те, що остається позатим, є зла воля — і власне смерть Євгена Коновальця виявила, що цієї злої волі, в сьогоднішній українській політичній дійсності, всеж зникаюче мало ; менше, ніж сподівався б поверховний обсерватор.

Нема тієї злої волі в таких розмірах, щоб український націоналізм бачив поважних противників в українській дійсності. І це заслуга Євгена Коновальця. Для існування українського націоналізму в його сьогоднішній силі й розмаху конечні були певні передумови історичної ваги, які здійснював Євген Коновалець за останні два десятиріччя з такою послідовністю й свідомістю мети, що дехто аж після його смерті усвідомив собі, як неповторно органічною цілістю є історичний чин Євгена Коновальця.

Українська Національна Революція в усьому її українсько-історичному змісті — це життєве діло Євгена Коновальця. Революційній ідеології й методам надав Євген Коновалець своє чинне розуміння й став тим робом постаттю найбільшого покрою, що його знає історія : творцем революції. Ця революція переростає всяке друге „політикум“ в Україні й звідтіля її вирішальна оздоровлююча й консолідуюча роля, яка так наглядно прийшла до вислову над Могилою Вождя.

Революція Євгена Коновальця це ясні й однозначні напрямні : Український націоналізм, як світоглядово-політичний рух, наставлений на тотальність. Революційність українського націоналізму полягає в його наставленні на повне переорання дійсности : духової й реально-політичної. Це революційне хотіння спрямоване однаково на душу має власної нації, як і на повне заперечення дійсности поневолення ворожою державністю. Це заперечення означає нехтування методами опортунізму, а політичний максималізм. Воно означає безкомпромісовість — мобілізацію нації до боротьби за тотальну мету революції, що надає боротьбі героїзму, етосу й атракції. Відворот від крамарства у політиці — що властиве й другим національним революціям у світі. Крамарити можуть парламентарні політики — реалізувати революційний ідеал боротьби можуть маси під авторитарним проводом, що ставить мету, творить революційний настрій, континуує його і держить під строгою контролею. Це є Українська Національна Революція Євгена Коновальця.

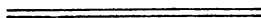
Українським націоналістам забракло їх великого Вождя в дуже відповідальний час. Удар ворога великий — але коли він убив творця й поборника ідеї, уявляючи собі, що вбє ідею — то дав зайвий доказ, що самому йому чужа всяка ідея. Дика орда, що держить Україну під своїм канчугом, ніколи не знала ціякої ідеї. Але Ідея Євгена Коновальця — це не механічний терористичний апарат Сталіна. Євген Коновалець покликав до життя

ідею, згуртував біля неї кадри, виховав їх у залізній дисципліні й надхнув своїм духом. Ідея вічна — вона знаходить усе нових і нових людей і нових теж провідників ! Українська нація не занепокоїлася була ні на хвилину майбутнім українського націоналізму й визвольної боротьби. Боротьба не задержалася була ні на хвилину й іде тепер далі. Пролита кров Вождя вчинила ідею українського націоналізму ще більшими святощами, а цей скривавлений прапор великої ідеї мобілізує все тісніше й тісніше та все нові й нові мільйони.

Ідея Євгена Коновальця переможе !

О. Грибівський.

•

УКРАЇНСЬКИЙ МІТ

Величина і велич української проблеми стає щораз більше актуальною перед цілим світом. Циферні дані про Україну подає в наглядних картах і графіконах м.ін. Кубійович. Та нам, що хочемо бути справжніми виразниками українства, важно є усвідомити собі те, що *оживлює* числові виміри України й робить з неї діючу силу себто : що є *змістом і суттю* українства ? В чому саме заключається та безприкладна життєва сила українського народу в минулому і сучасному, яка сьогодні видвигнула нас, українських націоналістів, із тисячними і тисячними доказами своєї історичної волі : привернути Україні перше місце на Сході Європи й виправдати своє почесне місце на грані двох світів.

Відповідь на ці питання є в історичному і наявному факті української національної революції.

На зміст українського націоналістичного руху складається :

1. Розбудова внутрішніх сил нації і її змагання до розцвіту.
2. Діяння тієї сили української нації на зовні.

Оба процеси відбуваються на національному принципі, а свою величезну натугу завдячують безприкладній між народами життєвій силі українського народу. Саме перетривання ним усіх історичних лихоліть могло б бути на те проречистим доказом, своєрідня ж матеріяльна і духовна культура українського народу є могутнім показчиком тієї сили.

Творенню внутрішніх сил українського народу, духових і матеріяльних вартостей на національному принципі, й є присвячена вся енергія Руху в т.зв. органічній праці. Це є внутрішня політика ОУН. Основною підставою тієї політики є глибока і всебічна, питома українська культура. Однословне ствердження її прадавнього віку, хліборобського характеру і прометейського відділювання не лише на разураз нищену Україну, але й на її сусідів — проблеми, звичайно, не вичерпує. Та незалежно від того немає сумніву, що націоналістичний рух виправдає себе не лише в практичних успіхах внутрішньої політики, але й у тих імпондерабіліях культури людства, що передаються століттями і тисячеліттями все нерозривно зв'язані, здавалося б,

з даною землею, — тільки тоді, коли діятиме на своїх власних питомих основах. Автім наявність органічності української культури каже нам без найменших застережених прийняти за дещо більше, як правильний клич ОУН: „Відшукати себе самого в славному минулому для великого майбутнього!“ Приняти і відчувати в ньому дещо більше, як проминаючий політичний клич! Тут власне встає на ввес ріст питання про саме українство: *в чому* заключається його *суть*?

Як кожний нарід, так і український нарід усвідомлює собі низку творчих чинників як раса, історія, культура, мова, держава, земля. Кожен нарід ґрупує їх відповідно до історичної потреби, нераз вважаючи вирішальним — цей расу а той давню імперію. Український нарід, хоч переживає найдовше і найглибше процес національної революції, не дасться мабуть звести до одного-одинокого, хочби як основного елементу ані висловити іншим принципом, як ним є українство взагалі. Як природа Бога не дасться ніяк вповні висловити чи пояснити як лише самим Богом, так і українство лише другим синонімом. Повстає питання, на яке може відповісти те, що є всеобіймаюче й вічне в Україні. Нехай буде вільно нам назвати це — український міт.

Не всі погоджуються в тому, що український характер є в своїй основі хліборобський. Дехто пригадуючи торгівлю Київської Русі й подвиги Січі, бажав би йому більше меткості, підприємчivosti, без якої терпить український нарід на суспільну незрізничкованість а зокрема улягає сьогодні натискові займанців так, як колись уляг набігам степовиків-кочовиків. Проте всі признають позитивне відділювання хліборобської України на степ і інше довкілля. Нажаль багато бачить у тому впливові тільки самі найгрубші зовнішні прояви способу прожитку, не вдумуючися в суттєві передумови такої *життєвої* *постави* українського народу, виплекані тисячеліттями його культури. А саме в цій життєвій поставі заключається вся позитивна вартість (хліборобського) характеру українця! Нею зумовлена вся його снага і творчість! Багато глибше від українського плуга, що заорював щораз більше степу, сягав благодійний вплив української культури взагалі. Геройська роля України в боротьбі з степом (у конкретному і переносному значенні) засвідчена всією її історією. Теперішня ж боротьба українського народу на чолі інших народів, поневолених пересемником азійських орд кочовиків — Москвою, продовжує цю ролю й буде для неї напрямні в майбутньому. Отак природньо визначене основне відношення українського народу до його довкілля. Для організації всіх поневолених Москвою народів до боротьби за звільнення їх від повені степових кочовиків, їх московських спадкоємців-пересемників на

Сході та історичних помічників на Заході, має український нарід виїмкові дані (географічні, чисельні, расові, культурні і морально-політичні себто неначе у своїй крові й позитивах хлібороба). Його осягти в тому напрямі ростуть в міру того, як поступає його власне відродження й як він розгортає боротьбу за своє власне визволення. Це зовнішня політика ОУН.

Не наша справа нині визначувати шляхи міжнародної політики майбутньої української держави. Зате до нас належить сьогодні будувати кожний наш почин у цьому напрямі на цій самій основній основі творення історії а саме : в гармонії і на міру внутрішніх сил українського народу. Лише в тому випадкові будемо переможцями на найдовшу мету, бо залишимося „вірні самим собі“.

Обставина, що українська визвольна боротьба відбувається на національному принципі, ділає творчо й на ті народи, що знаходяться сьогодні в стадії національної кристалізації або що їх національний організм виказує потребу обнови. Між цими останніми є навіть самі ж займанці України. . . . Ще більше значення під цим оглядом буде мати сам факт відновлення української державности, як природне завершення й наявна перемога національного принципу. Ніякий нарід на світі не видав стільки вольних і невольних носіїв цього принципу, що український — в особах своїх борців і засланих по широких просторах від Ледового до Тихого Океану. Відгомоном їх боротьби живуть і посередньо беруть у ній участь також ті українці, що їх доля розсіяла як переселенців в Америку й по всій чужині. І скрізь вони є в першу чергу носіями української культури, дарма, що не все під українським імям. . . . Та вже найменша дрібка національного усвідомлення надає українській силі в світі незвичайної глибини і творчих можливостей для себе і серед других. Звичайно, своя державність надасть цій українській місії величезну підметність і розгін. Але ж джерело української творчости бє безупину в кожному українському серці, однаково живо-творчо в час добробуту, як у часах руїни, сьогодні тимсамим українським ритмом і стилем, що перед віками, ген від самого зарання української історії ! Більше свідoctв сили і вічності тієї правди стрічаємо в тайниках української душі, ніж залишків у розкопках давнини чи останках будівель. Може це й трагічно, але це zarazом підстава до нашого історичного оптимізму : „поки живе українське серце. . . .“ В обох родах свідoctв виступає на перший плян неодмінна прикмета української культури а саме : її звязаність з землею. Земля виступає у нас із такою силою, що певне психічне наставлення (нехай буде вільно назвати його „космічним“) каже декому шукати українського міту — в землі.

Міт є предметом віри, її своєрідним оформленням. Тому

не може бути предметом дискусії. Він побуджує творчу уяву і формує волю та двигач людську масу або не ділає й не діє, приймається або відкидається в цілому. Проте в нашому етапі історичного походу мусимо дозволити собі на критичну замітку, що, не зважаючи на весь глибокий зміст, який має в собі цикл міту землі, земля щойно дякуючи людині згл. у відношенні людини до землі може набрати такої чи іншої (мітичної) сили. Правда, одного вальору землі не здистансує ніщо в світі. Його зафіксував Шевченко словами : „Нема на світі України, немає другого Дніпра !“

Сказано : це справа віри. Та як кожна віра, має й міт zarazом своє найглибше виховно-практичне значення. Головно з тієї практичної причини повстає бажання, точку тяжости українського міту вбачати у *вічному теневі українського народу*, що виявляється в українській культурі, в найширшому розумінні, як виразник українства взагалі. Творення питомих українських цінностей є, звичайно, в величезній мірі звязане з землею. Але ж усамотійнюючи людину — не думаємо її цим від землі віддалявати чи відривати. Творення цих своїх цінностей і ублагороднююче відділювання ними на зовні є вічним і безсумнівним позитивом. Тому можна і треба саме українство вважати більше ніж що висловом Абсолюту. Тільки поглиблюючи всі духові й матеріяльні цінності на питомій українській основі, висловлюємо свою волю як і ту, що діє в нас. Тільки тоді є ми справді *вольні*. Тільки тоді даємо вірну українську інтерпретацію національного принципу для себе і для життя всіх народів. Тому українська внутрішня і зовнішня політика мають у собі основу до того, щоб творити собою безприкладно гармонійну цілість в обох відношеннях і з *однаковою глибокою етичною підставою*. В тому м.ін. невичерпне джерело її моральної сили й — запоруки практичних успіхів.

Культивізація степу виповнює всю історію українського народу. Це властивий зміст життя народу і його взаємин із довкіллям. Шукаючи в цій історичній дії напрямних для внутрішньої і зовнішньої політики, національно-державного відродження, ми знайдемо в першу чергу цей тісний, нерозривний, відвічний, у своїй природності, здавалося б, надприродний звязок народу із землею. Високі могили в Україні повставали подекуди ще в передісторичних часах і, можливо, з різних вірувань тих, що в них лягли. Та незбагнаний звязок їх із землею не підлягає найменшому сумнівові так, як піт і кров сучасних українських поколінь, що жертвують своє життя і кров за цю ж саму землю. Тому очевидне, що характер українського народу формувався під впливом чогось більше, ніж сама урожайність землі. Цей останній момент витворив би тільки — плянаторів і рабів. Не цей останній момент став вирішальним у

формуванні українського характеру! Вправді такі намагання в Україні були. Вони виринали і досі виринають насильно накидувані українцям іззовні з боку сусідів-чужинців. Та вся історія українського народу є якраз найяскравішим протиставленням такої „життєвої концепції“! Всі зриви і війни українського народу, в ім'я яких би то не було кличів вони не велися — політичних, суспільних, релігійних, національних чи просто культурних домагань — („за віру православну“, „за козацьку націю“, „за князівство всея Руси“, „за землю і волю“, „воля або смерть“, „добути або дома не бути“ й ін.) — всі ці українські здвиги „з правила“ і „за одну ніч“ розросталися до розмірів і повноти не лише загально-народніх, але й національних рухів. А вкінці і, що найважливіше, то український характер знаходив якраз тоді, в цих зривах, свій повний і суттєвий вияв: хлібороба, що оре прадідну землю і зброєю боронить володіння над нею, здібний покласти й голову за це („оре землю або лежить у ній — поклавши головою“, „плуг і меч“). Прикмети козацького роду, а не селяхів, лицарства-товариства, а не товпи — як ніде в світі стали прикметами всего народу, творючи цим його характер. Бо тільки героїчне життя може вдержати нарід народом — на грані двох світів. І цю героїчну концепцію життя й її стиль видвигає собою український націоналістичний рух.

Тисячелітнє привязання українського народу до своєї землі є пребагате в періоди набігів орд, коли не лише справа побуту-прожитку, але саме існування на цій землі було зумовлене вимогами до характеру, основно далекими від хлібороба-гречкосія. Та пієтистичне наставлення до землі тим не зменшувалося, а навпаки! Щось мітичного лежить у тому відношенні! Коли ворогам удавалося перемогти в бою українців — ця мітична сила брала ворогів у свій полон. Не зважаючи на це наявне привязання до своєї землі, український характер не попав у крайність тих народів, що „з природи своєї“ нездібні бути своїми суверенами й піддаються „післанництву“ чи то „призначенню“ грізної сили, перед якою людина — раб і сліпе оруддя. Українець — „сам собі пан“ і його історичне зусилля — це не служба сторожа і не роля орендаря. Культурізація степу українським народом — явище ні не одноразове ні не однобічне. Виполювати чужі налетілості приходиться й тоді, коли з степу, здавалося б, давно вже ні сліду. Поодинокі складові елементи національного характеру чи його актуальних, але проминаючих потреб мусять засвідно видержувати цю історичну пробу в повному розмірі. Звідси *збір усіх життєвих сил народу* — себто йому і тільки йому питома *культура*, яку він здвигнув і якою перетривав усі лихоліття (а не „раса“ або „підприємчивість“ або такий чи інший суспільний устрій) може

бути *джерелом-оснотою відродження* українського народу й його переможного походу в майбутнє.

„Поворот до землі!“ — виписують у своїх програмах також усі відродженські національні рухи Заходу. Безпосередньою причиною до того бувають у них відемні наслідки переросту упромисловлення країн, що починає загрожувати моральним і фізичним основам нації, а нераз вузько стратегічним оглядам держави. Звичайно, не чувати, щоб хто з них брався нищити чи хоч би обмежувати свою промисловість. . . . Зате з цілою рішучістю заходяться вони біля нового покоління під спорідненим кличем : „повороту до природи“, спорту, тощо. Тут вони мають негайні й більші успіхи ніж в організації хліборобства, яке, не зважаючи на всі теоретичні глибокі обґрунтовування (про їх лицарське походження ітп), практично одержує місце тільки з оглядів — господарської автаркії. То ж діагноза поставлена — а хворий в суті речі вже не може чи не здібний здоровіти. Причина такої трагедії очевидячки органічна.

Невідрадна доля під цим оглядом і всіх менших народів Середньої Європи й Балкану, що при своїй економічно політичній залежності від Західної Європи, щораз більше усвідомлюють собі недостачу ідейно-морального хребта, який був би основою для протиставлення всякому наступові Заходу, якраз у їх хліборобській природі і суспільно-економічній будові в першу чергу. Вони ж задля своєї малості все засуджені на те, щоб бути мячем між великими. Але ж тимбільше важно для них стояти як мога сильніше на справді власних ногах !

Насувається з невідхильною силою переконання що український міт на основах хліборобської культури діятиме серед усіх цих народів, великих і малих, із однаковою силою єдиної і виключної ідеї, історичним носієм якої є Україна. Тому й основний національний принцип, що є в основі всіх сучасних національних рухів людства, одержує з українського боку найбільше всебічне а zarazом єдине в своєму роді олицетворення й підтвердження. Українська інтерпретація цього принципу у здоровій, на найдальшу мету розрахованій, внутрішній і зовнішній політиці — все черпатиме свою силу в своєму власному народі. Викладником цієї політики все буде націоналізм, а критерієм національний принцип. Носієм і борцем за його творчий зміст має всі дані стати український націоналістичний рух і його еліта — ОУН. Та передумовою успіху є свідомість свого історичного завдання і доцільне опанування властивих даних, уняття їх у гармонійну систему внутрішніх цінностей і зовнішніх факторів, що ними, може діяти Рух на внутрішньому і зовнішньому фронті.

Навіть ті, що не є предистиновані прийняти мітичну силу української землі, відчують різницю в привязанні

українського народу до землі в порівнянні з іншими, „старими“, закріпленими великодержавним життям, народами. Виключаючи згори порівнювання з кочовиками, однаково наглядно бачимо всю пропасть, що ділить українців напр. від германських здобичників, або інших пізніших імперіялістів — „славних прадідів-лицарів — правнуки-торговельники погані“. (Окреслення війни у французькій мові „ля гер“ є германського походження й його корінь означає „рабунковий похід“). Серед цілого ряду моментів, що складаються на людську культуру, прикмети і географічне положення української землі насуваються з невідхильною силою на перший план у формуванні осілого, творчого типа, який у єдиний, йому тільки питомий спосіб, лучить у собі — не надуживаючи цього так, як це було правилом у других народів — здібність володіти плугом і мечем. Про духовий зв'язок українського народу з землею говорить невичерпна в тому напрямі народня творчість, а про неймовірні, кровні і матеріальні жертви за володіння над своєю землею може дати сяке-такє поняття — без пересадки — тільки антейська відродженська сила тієї землі для українського народу. Самособою, кожен нарід дає свою питому культуру (а було, що не має, тоді краде або позичає) і тому годі їх порівнювати так, як це можливо зі стандаризованими продуктами. Автім нікому з нас не приходить на думку заперечувати або зменшувати пр. культуру народів Заходу. Всежтаки ми маємо підстави поза такі чи інші їх досягати і зусилля глянути в те, що зветься суть і з черги вчутися в потенцію, можливості творчості даної культури. І не соромно нам і не лячно за наше майбутнє! Це наш мід гомонить у нас стоголосами! Чи відчужмо його і других поведемо його шляхами? Ніхто так, як ті, що на чужині — напевно відчують його хочби в тузі — за Рідною Землею. . . .

Що засяг впливу української культури виходить далеко поза українські етнографічні межі — цього історичного і наявного факту ніхто не заперечить. Тимбільше, що крім історичних доказів, взаємні впливи майже всіх культур світа в усіх на очах. Земля ж невеличка а до того кругла. . . . Можна полишити на боці археологічні докази і протидокази розкопок басейну Чорного Моря і сумежних країв: від Балтику по Червоне Море і від Каспія по Ядранське, якщо прийдемо до переконання, що Україна — це не окраїна чужих метрополій але осередок під цим оглядом. Це переконання полонить нас без решти не тому, що Україна ним є, але тому, що вона не може ним не бути. Самособою, що саме ключеве положення не вистачає. Негативний приклад — хочби Єгипет між трьома континентами, що колись посягав і на Єтіопію і на Гетитів у Малій Азії, але нині раз на все виключені всякі подібні мрії. . . . Щось елементарного а zarazом універсального, щось, що є

...ю всіх хліборобських культур а заразом щось, що
...мно звязане з українським підсонням і українським
...емом ! Щось — мітичного ! Це — сама Україна !
Тому ділаючи на своє ближче і дальше довкілля як і на
цілу земську кулю свою (хліборобською) культурою,
українці мають усі дані зявитися скрізь у слід за нею по
показу глибший вплив для себе. Бо для споріднених під
...глядом народів будуть вони прикладом національного
виродження, так, як український тип буде для цих народів
ідеалом людини. Всі ж інші, могутні народи світа, в першу
...у задля тієї моральної української сили, будуть числи-
ти з українським чинником у світовій політиці. Бо й
у міжнародніх взаєминах діють — міти.

В зустріч українського хлібороба а англо-сасами на
чужині (в Америці) не виказує в нього почуття меншевар-
тости. Також погуб німців в Україні перед 20 роками дає
в тому відношенні багато позитивних споминів. Якщо тут
і там бувають приклади протилежних помічень, то все
видно їх характер налетілости чи безпосередніх умов
повені. Зате позитивне почуття своєї власної вартости в
українського народу має незвичайно тонкі і величні при-
кмети незбагнутої краси і сили. Хіба треба більше архе-
ологічних чи історичних доказів на те, як факт, що
український нарід лишився собою — видержуючи повені
кочовиків Азії і невдачників Європи продовж тисячеліть ? !
А коли б і не було ніяких учених доказів — хіба не вистачає
наш українцям, наше власне почуття і віра в наше
маєбутнє ? ! Якщо тільки знаходяться такі, що вміють
спирити за свою українську віру, за український міт. . . .

БЕЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НЕМАЄ СОЦІАЛЬНОЇ

I.

Українська Національна Революція є одночасно соціальною. Що це означає ?

Українська Національна Революція це доосновна зміна — та намагання в її напрямі — всіх вартостей та установ індивідуального та суспільного життя української людини.

Соціальна революція — це доосновна зміна відношення поодиноких людей та суспільних верств до найрізноманітніших елементів — цінностей життя : духових і матеріальних.

Політична революція — це захоплення влади досі поневоленім і ним — отим досі поневоленім — проводжувана, здійснювана соціальна програма в національних рямцях.

Бо, треба підкреслити : Соціальна програма охоплює не тільки відношення людей до економічних вартостей, хоча — в нинішньому моменті загальної нужди й експлоатації — в першу чергу економічних, але, в цілому, відношення до всіх вартостей життя й співучасництво в користуванні ними — *всіми* доосередньо-творчими українськими національними елементами.

Соціальні зміни так довго не є революційними, як довго їх виконує, проводить, панівна нація, хоча воїни й виходили б інколи в користь поневоленої. Бо хоч окупант під натиском нашої сили буде уступати, хоча буде приневолений, як напр. на Східніх Землях, згодитися на приватну власність на деякі предмети виробництва, зокрема в хліборобстві, то все це не є повною революцією, бо повну соціальну революцію для себе провести може той, хто передтим був поневолений, — тільки захопивши політичну владу. Всякі соціальні переміни, dokonувані пануючою нацією є реформами, коли вони інколи мусять бути уступкою поневоленій, завдяки силі тієї останньої ; коли ж є репресійними у відношенні до поневоленого, є — контрреволюційними.

Без захоплення влади поневоленім народом, себто без політичної революції, немає соціальної.

Яке відношення політичної революції до соціальної ?

Політичний момент є екстрактом усіх доосередніх процесів життя, є їх збіжною точкою й передумовою повного

здійснювання вимог суспільної, господарської, культурної натури. Він як мотив і цілевий момент виростає органічно з життя і його очолює, його в цілому та кожну царину зокрема, він є тим спільним елементом усіх царин життя. Коли тією найістотношою його сторінкою є момент влади, то влади зрозумілої як *духової*, так і її наслідку : можності диспонувати матеріяльними вартостями по власній волі, — влади *фізичної*, що є другою, неodrивною сторінкою духової, і без якої не існує повне владство, — по нашому зрозуміле, — *духове*. Бо *духова* влада хоче й мусить переходити в чин, теж чин *фізичний*. Бо тільки зброєю добувається Державу, бо тільки зброєю добувається імперію, зброєю, яку удуховлює ідея та мораль. Тільки в збройному чині є проба моралі та вияв страждання ідеєю. *Дух* мусить втілитися в *чин* ! Ідея та мораль у меч ! Влада духа мусить стати повним владством тіла й кидати його у вир ризику, щоб там найти свій пробний камінь, свою провірну вартість. Страждання ідеєю, що не переходить у чин, є мучеництвом, є пасивізмом, є „фанатизмом“ толстоівця, а не фанатизмом активної, героїчної людини, смільчака, прометейця !

Оттак, політичний момент спільний усім царинам життя, байдуже, чи зватимемо його всеохоплюючим владством національного духа, чи якнебудь інакше.

Істотною є проблема влади. Бо розуміння політики досі було спростачуване, воно зводилося до таємного кабінетного „керування“ горсткою людей справами життя, тоді — коли проблема влади є проблемою кожної клітини життя й мотивним та цілевим елементом кожної цінности життя, бо кожна з них змагає за свій розріст, рацію.

Ото ж справа політики — це справа всього життя, без решти.

Звичайно, не тільки самої влади варварсько зрозумілої, влади джінгісхана, але влади в ім'я вищих, національно-етичних вартостей життя, що для їх здійснення прагне українська людина влади, хоча й не перечить творчої ролі й самого гону влади, що є теж товчком праці, змагу. Але передусім влади в ім'я *творчости* !

Етичні вартості мають своє творче відношення до соціальних проблем життя. Від їх здійснення залежить здійснення соціальної програми. З героїчною поставою до життя стоїть у тісному звязку уможливлення диспонувати матеріяльними вартостями життя.

Етична постава в житті диктує *постулат праці, соціальної справедливости, ліквідації руйної класової боротьби, об'єднання всіх українців кругом однієї Ідеї*, якою живуть, яку здійснюють, яка визначає їх вартість, як людей. Бо — хто поставив би знак запиту над своїм українським патріотизмом — поставив би знак запиту над собою взагалі, як людиною.

Всі ці елементи вміщає в собі наша революція, що змагає за краще, величніше, шляхетніше життя в майбутньому.

Наша революція не кінчиться з моментом заіснування державности. Перед нами стоятиме вимога перебудови цілого життя на нових засадах, перевиховування громадянства в нових, героїчних, ідеалах, навязання до золотої нитки нашого росту в минулому, яку треба далі прости, а яку в клубок Аріядни заплутали наші доморослі соціалісти та демократи ; засади аграрної, промислової та торговельної політики провести, узгляднивши не тільки господарську, хоча її в першу чергу, сторінку, але цілість проблематики, що існує на тих ланках життя, а які є частинами одного великого : *Нації*.

І, як *революційний*, націоналізм є тим, що він дає нові, протилежні сучасним, цінності життя, так і є він *консервативним*, коли йде про збереження тих добрих вартостей нашого минулого, сучасного — та навязання до їх у майбутньому. Бо він, бо наша революція — це не тільки сучасне, але це передусім майбутнє та звязок і консервування героїчного минулого. Націоналізм це синтеза — це органічне поєднання світлого минулого — Богом нам даного Гетьмана Хмельницького, Володимира Великого Святого, Залізняка та Гонта, Великого Здвигу 1917-20 років, героїчного сучасного та ще кращого, величнішого — майбутнього. „Мертвих, живих та ненароджених, в Україні і не в Україні суцях“. І тих, що на полях над Калкою і Каялою, і тих, що над Жовтими Водами й під Берестечком, і тих під Завихостом і Полтавою, тих під Крутами й Базаром, тих на Маківці та Лисоні, тих у підпіллі сучасного, тих на Сибірі й на широких морях і поза ними, усіх тих, що колинебудь і донебудь за Україну життя дали. Націоналізм — це той духовий організм, що звязаний нерозривно з Українською Землею — від правіків забуття у вічність, що перед нами був, є і буде во віки існувати на Богом нам даній, нами добутій Землі, Землі — що не з ласки нічиєї, а на праві меча нашою стала.

Як більшовики могли звати себе революціонерами раніше, маючи в своєму розумінні на це оправдання, так зараз, не тільки з нашого погляду (бо наш погляд від початку був однаковий), але й зо свого — вони контр-революціонери. Справжніми соціальними революціонерами є ми, але не тільки революціонерами, не тільки людьми майбутнього, ні ! Ми вже були ! Ми є і ми ще прийдемо ! Ми революціонери, але ми й традиціоналісти, ми за світлим минулим, ми зберігачі його й продовжувачі ! Ми вічні в минулому й ми вічні в майбутньому. Україна — це вічність, не тільки сьогоднішня, але передусім майбутня й минула. Тому ми й революціонери, ми й консерватисти ! Ми й творці вартостей для сучасного. Тому ми будівничі,

тому ми й ті, що руйнують усе лихе, бо той, що буде, мусить руйнувати !

Ми руйнуємо весь сьогоднішній соціальний лад — в ім'я свого національно-справедливого, ново-солідаристичного.

II.

Те, що національна революція є водночас соціальною, означає, що вона створює означене відношення до матеріальних та духових вартостей українців усіх верств та кожного зокрема на площині рівного права користуватися ними та справедливого їх розподілу, який заключається в тому, що кожен має однакові умовини для творчости. Висліди тієї творчости та кількості здобутків уже залежать від кожного зокрема — з тим же, що кількість досягнених матеріальних вартостей не може перейти означеної горішньої границі на само індивідуальне користування, як теж ступінь-величина долішньої границі не можуть бути нижчими за встановлені державою. Досягнення та їх кількість залежні від творчости людини, але ця творчість є стисло визначена національними рямцями та національною ідеєю, яка з тієї творчости промінює й її мотивує.

Соціальна справедливість означає не задоволення всіх егоїстичних забаганок людини, але створення ладу, який видвигає такі верстви, які в дану хвилину наймогутніше скріплюють націю, та задовольняє їх життєві потреби в такій мірі, як цього вимагає ріст цілости, суворе тверде життя, але — *власне життя, не животіння !* Зараз ними є *найширші маси українського населення*. Отже соціальна справедливість вимагає задоволення всіх розумних потреб найширших мас, подавляючої більшости населення.

Тому ми проти ліберал-капіталізму, який задовольняє тільки вимоги зникаючої меншости населення, капіталістів, нераз вимоги гедоністичні. Але ж соціал-комунізм видвигає власне ті вимоги більшости, маси ! — скаже хтось. Навряд. Він тільки фразеа — обман. Чому ? Соціал-комунізм у теорії хоче зрівняти всіх людей, лінивих з трудолюбивими, чесних з підлими, розумних, ініціативних з недотепами, безвольними.

На практиці : створив бюрократичну буржуазію, отих усіх паганячів, керівників колхозів, совхозів, фабричних заводів і т.п., і знову — меншість карієристів та чужинців, москалів та жидів, чи запроданців, експльоатує більшість, маси, бо живе з їх творчости, з їх праці.

Москво-комунізм є продуктом окупантським для поневолення та експльоатації багатств України та визиску праці українських людей.

Лібералістичний капіталізм у Польщі, Румунії й Чехословаччині є окупантським продуктом для поневолення й визиску наших багатих земель.

Наймана праця, якої ми є запеклими ворогами, є вислідом окупантських соціальних устроїв. Ми не знаємо наймитів ! Ми знаємо *вільних* та *гордих людей праці* ! Ми не знаємо насильної, „примусової“ праці, а працю вільну ! Примус праці — це ненависть праці !

Ми видвигаємо любов праці, працю — як змісл життя, як стихію життя, як честь, як радість життя. Тільки лінюх „мусить“ працювати. Героїчна людина хоче працювати, бо без праці не може жити ! Примушуватимемо до праці лінивих людей, а український загал цього примусу не потребує, він хоче самий працювати, але прагне теж *вільно* розпоряжати продуктами своєї праці.

Ото ж вільна праця і вільне диспонування продуктами власної праці ! А не як у підмосковській українській землі або під Польщею і др. — брак варстату праці (Польща і др.), чи (як московський державно-бюрократичний капіталізм) всі продукти на нашій не своїй землі (колектив й обезвласнення українця-продуцента) йдуть у руки московського окупанта (в Польщі подібно з тією різницею, що через приватні руки польських промисловців чи поміщиків і кольтоністів), а він щойно „обділює“ українських працюючих людей продуктами ними ж створеними, з їх праці, з їх землі, львину частину загарбуючи в свої московсько-експлоататорські нетрі.

Ми й проти ліберал-капіталізму й проти комунізму, та ми за лад людей праці, за лад солідарности всіх продукуючих українців, за *рівність усіх при життєвому старті*, за створення кожному українцеві однакових обставин для праці, але вже за *не-рівномірність при осягах*, бо той, що краще, більше, з запалом та любовю працює, більше здобуде, і по справедливості йому належитьсѧ більше за того, що менше й з неохотою працює. Не всі люди є добрі, не всі є працюовиті, тому не всі є однакові, не всі є рівні.

Тому ми й не є такими „демократами“, які кажуть, що всі люде однаково вартісні. Але ми знаємо життя й ми з серця, життєві демократи, такі, які твердять, що кожен українець, з якої він не походив би верстви, коли він працюовитий та героїчно сприймає життя — повинен увійти в ряди нашої аристократії духа й творчости та кермувати життям і будувати соціальний лад та перестерігати, щоб злі елементи його не валили ; ми демократи, які твердять, що перед кожним без розбору стоїть в однаковій мірі постулат чину та кожен, що цю вимогу сповняє, по наших етичних засадах, має тотожну розцінку, з якої він не походив би соціальної верстви.

І пастих і професор університету, і рядовик і маршал, і замітач улиць і їх будівничий, і „служниця“ (по нашому : помішниця) і господар-власник, — всі вони в нас морально однаково вартісні, коли тією самою живуть ідеєю. Бо кожен з них дає із своєї творчости те, на що спроможен. Кожен з

них прагне дати те, що тільки є в його силі. Тому мірило розцінки людей лежить не в роді праці, але в моральній поставі до праці, не в тому, що хто матеріально чи духово продукує, а в тому, *для чого* він те продукує і чому, — в *ідейно-етичній поставі до життя*. І коли хто цю *ідейно-етичну*, національно-героїчну, поставу має, та *здібності*, чи буде він шевським челядником, хліборобським робітником чи замітачем улиць — увійде він у ряди нашої провідної веастви, стане він, коли матиме дані на це, й вождем нашим! Нащ ооціяльний лад є власне побудований на засаді етичної рівності різне творячих людей та безогледної вимоги праці перед кожним. І в тому зміслі ми щирі демократи, бо не з гроша, а з серця ми *демофіли*.

І коли є в нас таке етичне розуміння людей та їхньої творчости, то немає в нас боротьби „робітничої“ верстви з „буржуазною“ — боротьби кляс зрозумілих не як, кажім, промислова кляса, яка вміщає в собі „робітників“ і підприємців разом, спільно, — кляси „пролетарів“ проти „буржуазії“, „робітників“ проти „не-робітників“. У нас немає ні „робітників“ ні „не-робітників-працедавців-буржуазії“.

Ні! В нас усі робітники, всі *працівники*, ніхто не дармоїд. Один працює безпосередньо фізично, другий *організує* працю, але всі працюють. Усім дає можливість праці нація і вона є працедавцем, а не одиниця, хоч, звичайно, свої повновласті зчаства переливає на здібні для цього одиниці, для яких вона саме є моральною дійсністю (як і для менше для організації праці здібних безпосередніх виконавців т.зв. робітників) і вони виконують тільки її волю. Коли робили б зле, нація входить у свою санкційну компетенцію.

Тому нема в нас руїнної клясової боротьби, бо є національний моноліт, є поділ праці, поділ продукції, але й поділ на здібних і менше здібних людей, яких вартість оцінюється всеж по їх *моральній* поставі. Беручи її на увагу, задовольняється їх потреби, з тим, що згідно з природнім поділом людей на різних, згідно з природньою не-рівністю, не-однаковістю всіх, — один добуває більше, другий менше, але завжди стільки, що потребує він і його рідня на прожиток та загалом на *всецілий ріст у житті*.

І всі українці співпрацюватимуть взаємно — хліборобські „робітники“ з хліборобами, замітач вулиць з будівничим, „робітник“ у підприємстві з підприємцем, робітник в удержавленому підприємстві з його керівником, хліборобство як цілість (до якого входять багатші й бідніші хлібороби) з промислом як цілістю (до якого входять багатші й бідніші промисловці, техніки, „робітники“ і т. п.), купецтво-торгівля як цілість (до якого входять і торговельні учні й купці, що вчать і т.д.) з обома попередніми.

І в нутрі тих верств (кляс) між поодинокими групами, що продукують однакові добра (бо промисл як цілість витворює промислові товари, хліборобство хліборобські — значить, рід творчости є однаковий) є солідарна співпраця та й назовні між родами іншої продукції, себто іншою клясою*), на площині взаємних потреб, виміни продуктів і передусім *національної солідарности*. Тому є наш соціальний устрій *ново-солідаристичним*, або з грецька нео-солідаристичним, тому „ново“, бо в нас завязки того устрою вже були в минулому. За княжих часів не було українців наймитів, а були всі вільні й співпрацюючі. Оформлятися на прінципах диференціованого життя починав цей лад за Гетьмана Хмельницького, та не довелося. Лад вільних, гордих українських людей відновлюємо ми! До минулого нав'яжемо, але й минуле скорегуємо, до нових умовин примінімо, але наших умовин, з нашого життя відчитаємо сили його росту, не потребуючи наслідувати чужих зразків, а маючи власний соціальний лад.

Ще кілька речень практичного змісту, коли йде про конкретизацію деяких вимог нового соціального ладу :

Колгоспи підляжуть поділові на індивідуально-родовому, трудовому прінципі (у деяких випадках збірна технічна форма господарювання по добровільній умові між хліборобами-власниками буде державою допущена ; держгоспи частинно будуть поділені, частинно будуть збережені, але на нових основах).

Важкий промисл підляже удержавленню, легший, мануфактурний, велика більшість харчово-смакової промисловости (поза монополіями) і т.д. перейде на власність робітництва, працюючого в даній галузі (кооперативну чи індивідуальну). На прінципах приватної ініціативи закладатимуться *нові підприємства*, а в них робітництво на засаді своєї праці зчасом ставатиме співвласником. Бо не тільки за гроші купується право власності, але й за працю тим паче. Право приватної власности — нашого розуміння — буде перевірене.

Торгівля кооперативна, індивідуальна, і теж державна.

На Західньо-українських Землях — вивласнення без викупу поміщицьких земель на індивідуально-родову власність українського хлібороба мало-земельного й безземельного і то в такій мірі, щоб кожен з наділених міг вдержати родину. Значить, родина є тут прінципом. Решта безземельних дістане працю в промислі, тощо. Вивласнення кольтоністів. Робітництво матиме можливість набутти право

*) Під клясою треба розуміти не „робітників“ пр. проти „підприємців“, але і робітників і підприємців однієї галузі продукції, пр. промислу, чи хліборобства. Це є кляса, що вигворює однакові вартості, пр. хліб, хоча в ній є і бідніший і багатіший, але одні та другі продукують хліб.

власности участка у предметі свого виробництва — теж на підставі своєї праці, яку вкладатиме.

Ще одне ствердження на закінчення й завершення цих з'ясувань :

Національна революція зєдинена з соціальною — коротко окреслюється : *Націоналістична революція*. І коли хто каже : Націоналістична революція, то тим чином не потребує додавати — *соціальна*. Коли хто каже : *Український націоналіст* — то це означає *національний суспільник-революціонер*.

ЖИДІВСЬКА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ

„Жиди мусять жити відокремлено від гоїв, коли хочуть свій закон строго дотримати : вони самі створили гетто. І вони хотіли жити відокремлено, бо вважали себе народом вищим від їх оточення, бо почували себе вибраним, святим народом. Рабіни цю гордість плекали. Від Ездри, який заборонив змішування, як опаскудження шляхетної жидівської крові, і до сьогодні, коли побожний жид молиться : „Живи Ти, о Боже, щоб Ти мене не зробив гоєм.“ І вони жили відокремлено впродовж усіх століть із часу розсіяння, не дивлячися на розсіяння й у висліді розсіяння“.

ЗОМБАРТ.

Жидівська проблема сьогодні представляє гостру актуальність у цілому світі, а до стану великого напруження дійшла вона по недавнім прилученні до Німеччини Австрії з великою кількістю жидівського населення, по введенні в липні б.р. расової політики в Італії та по надзвичайнім посиленні антижидівської терористичної акції в Палестині. Так то одні народи стараються виеліминувати жидів із свого національного й державного організму, а навіть виперти їх із своєї території, інші — на ділі всі держави світу — приймають міри для обмеження, а то й припинення жидівської імміграції до них, а в тому часі щоденний гук бомб у Палестині вказує на неможливість здійснити однуку — як здавалося досі — правильну розв'язку жидівської проблеми.

Однак чи не найбільше причин ломити собі голову над жидівською справою маємо таки ми, українці. Бо в тому часі, коли в Німеччині, в час приходу до влади Гітлера з його расовою політикою, було жидів всього 600,000 душ, себто не цілий 1%, а в Італії з днем започаткування антижидівського курсу жиди начисляли просто смішно малу кількість 44.000 люда ¹⁾, себто коло 0,1% (1 жид на 1.000 осіб населення), то з загального числа всіх жидів у світі майже 17.000.000 осіб ²⁾ на українських землях живе їх — згідно

¹⁾ „Акціоне Діпльоматіка“ з 5.VIII.1938. комунікат з-під пера Муссоліні, що покликується на жидівські дані. Інші подають 85.000 жидів.

²⁾ В 1936. жило в світі 16.291.000 жидів, з того в Європі 9.736.000, в Америці 5.037.000, в Азії 936.000, в Африці 560.000, в Австралії 28.000. Треба брати під увагу, що від того часу настали зміни через імміграцію та природний приріст. Подрібно :

Європа : Польща — 3.150.000, євр. ССРСР — 2.170.000, Румунія — 1.050.000, ЧСР — 380.000, Мадярищина — 440.000, Німеччина — 400.000, В. Британія —

з даними за 1931. р.¹⁾ — коло 3.226.000, отже 19% або майже 1/5 загального числа всіх жидів у світі, а 5,5% цілого населення українських земель. Однак цих 5,5% жидівського населення це пересічне число у приміненні до всіх українських земель; міжтим на поодиноких теренах відсоткове відношення значно більше. Так на українських землях під польським забором в 1931. р. було жидів 10,1% загалу населення цих земель (себто на менше, ніж 10 людей припадав 1 жид!), на Закарпатті (без Пряшівщини) число жидів виносило понад 13% загального числа населення (себто 1 жид припадав на 7-8 людей!), в одеській окрузі було в 1928. р. — 19,8% жидів (1 жид на 5 людей!), в містах на українських землях у Польщі число жидів виносило пересічно 38,3% цілого міського населення (себто 1 жид припадав на 2-3 людей!), а в поодиноких містах на всіх українських землях цей відсоток був ще вищий: напр. Бердичів у 1926. р. 55,5% жидів (1 жид на 2 людей). Рівне виказувало в 1921. р. 71% жидів, Пинськ — 74,6% (себто 3 жидів припадало на 1 не-жида!). *Такої кількості жидів нема взагалі ніде в світі!* Навіть у Палестині в такому місті як Яфа жило в 1926. р. — 62,5% жидів, а в Єрусалимі 60% жидів, а в цілій Палестині, навіть по посиленій в останніх роках жидівській іміграції живе сьогодні всього 2,5% всіх жидів у світі, або майже 8 разів менше, ніж в Україні!

Навіть, коли не брати на увагу ролі оцих 19% жидівства на українських землях, цифри справді застрашаючі, а на всякий випадок такі, які повинні викликати велику журбу. Було б невказаним відсувати цю журбу аж до часу створення української держави, і то не тільки тому, що краще нам уже тепер мати продумані пляни про різні справи, в цьому й жидівську, що їх має реалізувати наша держава, а не продумувати їх в огні боротьби, як передусім із іншої причини: це правда, що по створенні української держави зміниться силове відношення в нашу користь, але ж бо треба взяти під увагу, що держава це тільки спомагаючий

340.000, Франція — 230.000, Австрія — 189.000, Литва — 177.500, Голландія — 115.000, Латвія — 97.000, Греція — 98.000, Югославія — 70.000, Бельгія — 63.000, Туреччина — 55.000, Італія — 52.000, Болгарія — 49.000, Швейцарія — 17.800, Данція — 10.000, Еспанія — 8.000, Данія — 7.100, Швеція — 7.200, Естонія — 4.500, Ірландія — 4.000, Люксембург — 2.500, Португалія — 2.600, Клайпеда — 2.300, Фінляндія — 1.750, Норвегія — 1.400, Гібральтар — 1.150.

Азія: Палестина — 395.000, азійський СРСР — 240.000, Ірак — 90.000, Ємен — 28.000, Туреччина — 31.000, Персія — 55.000, Сирія — 25.000, Афганістан — 10.000, Хіни й Ниппон — 15.000, Маньчжунія — 22.000, Індія — 24.000, інші — 800.

Африка: Мароко — 119.500, Алжир — 98.000, Абіссинія — 80.000, Пол. Афр. Унія — 80.000, Єгипет — 64.000, Туніс — 65.000, Триполіс — 16.100, Тенісир — 15.300, інші — 1.600.

¹⁾ „Українська Енциклопедія“ подає такі числа: Українські землі в СРСР (1926-28. р.) — 1.700.000 жидів, в Польщі (1931) — 1.116.000, в ЧСР (1930) — 89.000, в Румунії (1930) — 149.000. На 1931. на всіх українських землях жило 3.226.000 жидів.

чинник у взаємовідносинах чи боротьбі народів, які існують без огляду на державу, бо й в стані поневолення, як також і те, що від того, яка буде розв'язка жидівської справи в українській державі, залежить нинішнє наше поступовання супроти жидів. Не забігаючи вперед, і тільки для пояснення, можна вказати, що коли б українська держава мала вести супроти жидів напр. політику расову, то вже сьогодні не було б вказаним не тільки мішатися нам із жидами й асимілювати їх, а що більше не мали б ми сьогодні найменших причин тішитися, коли б жиди самі українізувалися. І навпаки : невідповідне й непередумане наше сьогоднішнє поступовання може утруднити розв'язку жидівської справи в українській державі, яка опиниться перед доконаними фактами, нами самими допущеними чи спричиненими.

Коли ходить про розв'язку жидівської проблеми в Україні, то передусім треба усвідомити собі те, що ми не можемо підходити до неї а пріорі з чужими взорами. Навіть, коли б у висліді ми прийняли ідентичні міри, які існують деінде, то всетаки підхід до жидівської справи повинен бути наш власний, з наших власних інтересів випливаючий і диктуючий нам таку чи іншу розв'язку без огляду на те, чи деінде така розв'язка існує чи ні, та як поступають інші народи. Діло в тому, що жидівська проблема в нас має дещо відмінний характер, ніж в інших країнах.

Насамперед є різниця в *числовім* відношенні з усіма впливаючими з цього наслідками. Для прикладу : Італія й Україна це щодо чисельности населення приблизно однакові нації. Однак це не те саме мати (як Італія) 44.000 чи хочби 85.000 жидів, або (як Україна) 3.226.000 жидів, і неоднакова це жидівська проблема, коли італійцям приходится виловлювати 1 жида на 1.000 людей, а в нас по численних містечках приходиться 3 жидів на 1 не-жида, а ще не так давно (1897. р.) в тих же містечках (напр. Камінь-Каширському на Волині) припадало на 1 не-жида — 99 жидів ! Просто відворотна пропорція. Перед нами — як бачимо — проблема, яка зовсім не існувала й не існує в Італії : боротьба за вирвання міст із жидівських рук, боротьба за *віджидовлення міст*, а разом із тим взагалі *боротьба за українське місто*, складна проблема *урбанізації*, отже життєва проблема нації. Про те, яке значення міст у житті нації й держави, як і про те, які катастрофальні наслідки мав у наших національно-визвольних змаганнях брак українських міст, відай, не треба розводитися.

Або : коли перед кількома місяцями асоціація англійських лікарів і дентистів подала протест до Форейн Офіс проти конкуренції жидів-спеціалістів і проти переселення до Англії кількох чи кільканадцятьох нових жидів-спеціалістів, то це щось зовсім інше, ніж в Україні, де напр. на 253.000 студентів вищих шкіл сов. України є тепер 189.500 або 75% жидів ! Отже для англійців це

справа дрібної конкурентної боротьби фахової організації, а в нас це боротьба за цілу нашу інтелігенцію, і то не тільки за створення їй зносних умовин життя, але за створення її самої, отже знову життєва проблема нації.

Та в нас це не тільки боротьба за інтелігенцію, але за цілий середній стан, а зокрема за торгівлю й промисл, які ще не так давно находилися монополю в жидівських руках, а що більше на деяких наших землях ще й нині жиди тримають їх майже всецїло в своїх руках.

Однак на цьому справа не обмежується. Крім цього одиночного в світі числового відношення, приходить на увагу характер жидівства й його діяльності на наших землях. Коли вже згадано торгівлю, то не від речі буде піднести, яка її роля в нашій народі. Ось, напр., також одиночне в світі, що всі коршми на наших землях від довгих століть находилися монополю в руках жидів, які не тільки поширювали (і поширюють) алькоголізм і затроювали наше населення денатуром і стером, але ожебрачують його, збагачуючися самі на нужді населення. Жидівське коршмарство своїм паразитарним характером одиночне в світі явище й до його оцінки годі підходити з критеріями німецьких „Бірштуб“ чи французьких „бістро“. Жидівська коршма це не тільки місце, де продають алькоголь. Тому, що жидівська коршма це не вже минуле явище, не від речі буде навести опінію деяких дослідників жидівства : „Жид шинкар має величезне значення в торгівлі, особливо хлібній. Де він оселився, там починається лихварство й скупка хліба за гроші, а частіше за горілку“ (Янсон). „Жид є скрізь, бо скрізь є коршма, яку він тримає. Ця коршма є й сільським клубом, і єдиним банком тутешнього краю. В коршмі селянин знаходить усе, що йому треба . . . і все береться на борг, і все записується крейдою на стіні, і все показується біднякові крізь туман „шкаліка“ з горілкою“ (Карев). „Жиди тримають у своїх руках всі коршми, де розпоюють селян і тим підривають їх моральну й матеріальну екзистенцію. Здеморалізований і зубожілий селянин стає для них опісля певною жертвою. Жиди посередничать при всякого рода торгівлі, вони торгують усім. Маючи всякий „гешефт“ у своїх руках, вони орудують цілим життям селянина, цілим його заробітком, цілою його будучиною. Селянин стає невільниким тих „торговельників“ у повному значенні слова“ (Ґіан). „Десять десятків здобутку русина обертається в горілку. Злидар пє, бо голодний, бо холодний ; пє, щоб міг ліпше працювати ; потім пє зо звички, з журби, а головне, що жид легше дає : жид дає на борг“ (Барта). „Який характер кредиту ? Головне споживчий : на п'яцтво, звязане з церковними чи іншими святами, на весілля, хрестини, похорони. Лихвар заманює селянина, коли він сам не йде в його тенети, і ласкаво пропонує до його послуг позику. Жертва легко

піддається : борг затыгається під заставу земельного участку“ (Мицюк). „Офіційні звіти подають численні випадки, коли селянин, який позичив незначну суму, скоро потім опиниться беззятунково заборженим через незносність відсотка, почасти через умовлену кару й через прольонгацію довгу. З того неминуче слідує, що боржник у коротший чи довший речинець позбудеться свого скоту, хатньої обстанови, теж земельної власности чи з вільної руки чи в дорозі екзекуції . . . боргодавець перебірає земельний участок на себе за смішну суму“ (Пілат).

Жиди розпіячуванням селян вводили їх у несплатні довги й кінець-кінців ставали власниками їх маєтків. Це не якісь виняткові випадки й не незначні цього розміри. Для прикладу вистачить подати, що ще в 1899. р. 50% селянських земель Закарпаття опинилося в жидівських руках, а сьогодні є 2/3 посіlostей від 10-50 га в жидівських руках, не говорячи про інші посіlostі. В одному Жабю вже в 1881. р. з 35 селянських полонин у руках жидів було 31. Таксамо на Буковині, де вже в 1871. р. було — 1.592 жидівських шинків, лісові площі переходили за безцін у жидівську власність через споювання селян, подібно як орні землі через заставу. Коршмарство на наших землях було від давних часів не тільки національно-жидівським, але й головним заняттям жидів. Тільки на однім Правобережжі вже в 1872, отже в 9 років по виданні урядом дозволу жидам вести „пiтейную“ торгівлю, з шинкарства жило 114.000 жидів, при чому всі коршми, за винятком деякої частини в Києві, були в жидівських руках. Жидівська коршма це з одного боку джерело селянської нужди, з другого — символ паразитарности жидівства.

Також одиночною в світі є жидівська лихва, в якій сіті від давна вплутували українське населення, і ніде на світі не існували відсотки 1.000% річно, а то й ще більше : ніде за позичку 5 зл. не звертали — 600 зл., себто 120 разів більше або 11.500% ¹⁾.

Характер жидівства на наших землях ярко освітлює такий уступ із опису подорожі німця Франца Лєгєра (в 1840) : „Русини живуть у біді й довгах із року на рік. Найбільша частина їх заробітків іде на податки та на

¹⁾ „Найнижча процентова стопа, яку я застав у цих сторонах (Закарпаття) становила 3 зл. від 10, стже 30%. Але як тільки боржник *зубожіє*, тутешній лихвар негайно підтягає проц. струну на 1 зл. від 10 тижнево (520% річно). Місяцями цей процент зростає ще на 2 зл. тижнево (себто 1040% річно)“ — пише Е. Еган („Економiчне положення руських селян в Угорщині“, Прага, 1922).

„Василі Ряшко позичив від Е. Герша 5 зл., а мав їх заплатити з відсотками до кінця року. Та Ряшко не міг заплатити. Щоб уникнути суду й екзекуції, зобов'язався заплатити до кінця слідучого року — 40 зл. Сплату почав лише частками 5, 10, 14 зл. Платив коли й як міг. Не мав грошей, пріписі збіжжя. Коли Герш патшенув на пього, привів і коня. Потім ще 5 корів та 15 овець. Коротко кажучи, Ряшкови стали випозичені 5 зл. на 600 зл. . . . Та подібне явище не виняткове. Таких Е. Гершів є в кожній селі багачко“ (М. Барта : В землі хазарів. Мукачєво, 1927).

відсотки для жидів. У Гукливій, невеличкому селі в Мукачівщині, живе 84 людей, з чого 41 жидів, а земля невсвожайна. „Як жеж ви можете всі тут вижити?“ — спитали одного жида. „Дивіться, ласковий пане — відповів жид із усмішкою — нас тут є 41 жидів і 43 християн; нас 41 живе з тих 43“. Однак це не тільки читаємо таке про 100 років взад, бо ось, що пишуть про цю саму країну в 1938. р.: „Крамарюють і торгують (на Закарпатті) майже виключно жиди. Крім того вони володіють значною частиною ґрунтів, вони й адвокати, лікарі, ветеринарі, ремесники, коршмарі“.¹⁾ „Пробуваючи на становищі некваліфікованого робітника або рільника-наймита, а в ліпшому випадку власника пару моргів ґрунту —, русин є об'єктом визиску володарів крайової торгівлі й промислу, а також тих, що володіють землею, грішми й мають вплив на уряди, а передусім крайових крамарів, коршмарів і банкірів-жидів“.²⁾ Жидівство стало в нас (також одиначо!) просто плягою загалу нашого населення, бо в соціально-економічній ділянці жиди творили й далі творять на наших землях *паразитарний* елемент.

Також шкідливим елементом було й є для нас жидівство в національно-політичній ділянці, і під тим оглядом також є засаднича різниця між жидівською справою в нас і в інших народів. Жид у Німеччині чи Італії чи деінде не ставлявся й не ставляється засадничо ворожо до національності, якої землю він замешкує; навпаки, він присвоював собі її мову, примінювався до оточення й хоч зверхньо асимілювався. Жидівство там — хоч і було, на погляд расистів, небажане й расово шкідливе — але не було засадничим і заприсяженим ворогом дотичних націй. Не те в нас. Від століть воно було підпорою наших національних ворогів, остоею їх режимів, денаціоналізаторським чинником і здеклярованим ворогом українського державництва, а що більше ворогом українства, як національного феномену, і від часів оспіваної Шевченком гайдомаччини (і ще скорше) таким остало до нині. Прикладів на це доволі — від участі жидів у большевизмі й його боротьбі з українством аж до творення завдяки жидам чеських шкіл на Закарпатті. *Ніде ще й ні разу* жиди як певна збірнота не висловилися в користь українства, зате не раз задеклярували себе виразно проти українства, і то задеклярували себе не тільки словами, але такими чинами, як Шварцбарта, не говорячи вже про заскакування нас такими проєктами, як творення жидівської держави на наших землях (на теренах між — і включно з — Львовом, Станиславовом, Коломиєю й Одесою), чи реалізуванням колонізації східних українських земель та творенням там

¹⁾ „Карпатен-Україне“, 1938. Нью-Йорк. (Географічний, господарський і соціальний образ Карпатської України“).

²⁾ „Закарпатська Україна“, — „Українське Слово“, Париж, ч. 277, 1938.

автономних жидівських республік. Абстрагуємо вже від того, що жиди подібно як ніколи нам не помогли, так і ніколи не допоможуть : в боротьбі нашій із Польщею чи Московщиною (хай білою, хай червоною) виберуть (як досі вибирали) не нас, навіть коли б ми всі без винятку були заприсяженими юдофілами. І станеться це не з іншої причини, як тому, що вони враховують, що з хвилею повстання української держави втратять своє дотеперішнє становище, що його, завдяки попертю окупантами жидів як протиукраїнського чинника, треба б назвати упривілейованим.

Характерний якраз для відношення жидів до української нації факт відсутности асиміляції жидів в українській нації дарма, що проживають вони на наших землях довгі віки (справді рідкі винятки тільки potwierджують загальне правило !), і то в тому часі, коли просто нема нації в світі, в яку б у більшій чи меншій мірі не ввійшла жидівська кров. При чому діло не в тому, що жиди на наших землях взагалі не асимілювалися. Ні, асимілювалися, лише робили це у відношенні до народів наших ворогів — москалів, поляків, тощо. Вправді чуємо від якогось часу про українізацію жидів в сов. Україні. І хоч асиміляція жидів у 30-мільйоновій українській гущі не була б нічим дивним, всеж навіть до тих випадків українізації жидів є всякі підстави віднести якраз таксамо, як до „українізації“ московських большевиків чи точніше до „вишиваних сорочок“ Постишева, себто як до *зломаніреного* діяння, а не як до явища того характеру, що його бачимо в інших народів. Мало довіря викликає українськість „українських письменників“ (жидів) І. Кулика, Андрія Хвилі й С. Щупака, які знищили Хвильового й хвильовізм, Шумського й шумськізм та довели українську літературу до того стану й характеру, в якому вона тепер знаходиться. І тут не в комунізмі справа : бо й Хвильовий, і Шумський були комуністами ! На всякий випадок досі нема належних підстав до тверджень, що в нас хоч би започаткован така асиміляція, яка переходить чи переходила в інших націях і проти якої деякі нації зачали вести расову політику. І в цьому є чергова різниця між жидівською проблемою в нас і деінде.

Однак ці всі різниці всеж не вичерпують справи й не є рішачими для відповіді на питання : яку політику треба нам примінити супроти жидів — асиміляційну, чи расову, гетта, чи яку іншу ? Бо українська нація, навіть у стані поневолення, може унешкідливити соціально-економічний паразитаризм жидівства та вести переможну боротьбу за захоплення міст, торгівлі й промислу з жидівських рук, а українська держава могла б ще легше справитися з політичною шкідливістю жидівства, при чому все це можна робити не вибираючи ані асиміляційну, ані расову політику, а

продовжуючи дотеперішній стан взаємовідносин між нами й жидками, що його найліпше окреслити як стан *расово-національної ізоляції жидівства*. Однак тут виринає друге питання, куди важніше : як маємо поставитися тоді, коли самі жиди захочуть (а в українській державі вони напевно захочуть!) вийти супроти нас із стану расово-національної ізоляції? Чи маємо погодитися з тим (асиміляцією) чи ні?

Щоб відповісти на це питання, треба застановитися в першій мірі над тим, чи асиміляція жидів, себто всякнення їх в українську націю, була б для нас корисною, чи ні, при чому треба знов таки виходити не з расових теорій чужих націй, а з становища української нації.

Раса це не тільки взаємно собі подібні фізичні типи, але й *психологія*, що подібно як фізичні риси, переходить у спадку з покоління в покоління. Чим старший нарід і чим довше расово він відокремлений, отже чистіший, тим більш усталені його так фізичні риси, як і психологія. Тому при справі мішання треба брати на увагу — *хто* з ким мішається, а точніше *які* расово-психологічні типи мішаються. Коли ж ходять про расове мішання жидів із українцями, то ствердимо ось що : жидівський нарід не тільки належить до іншого расового (семітського) пня, ніж українці (арійці), але творить маркантний расовий-фізичний і психологічний тип, довгими тисячеліттями плеканий у чистоті й відокремленості, не дивлячися на своє кількатисячлітнє розпорошення в світі. Жиди це найстарші та найбільше послідовні й вперті расисти, расисти не з мусу, а з ідеології й з власної волі. Без страху перебільшити, можна сказати, що в Європі нема (хіба за винятком басків) народу расово чистішого й усталенішого та старшого, як жиди. Міжтим український нарід, що його терени заселення лежать на перехресті між Європою й Азією та Північю й Півднем, і то на терені мандрівок народів та безпереривних їхніх змігань, є продуктом змішання різних кровних первнів. Хоч, тим не менше, расовий український тип уже усталений, всеж його усталеність не може рівнятися з усталеністю жидівського типу, ні щодо фізичних, ні щодо психологічних рис. Обставина ця важна зогляду на передавання в спадку цих рис. Однак і коли б при мішанні двох різних расових типів — українського й жидівського — не перемігав більш усталений — жидівський — тип, то всеж годі заперечити, щоб при цьому змішанні взагалі не передавалися в спадку жидівські расові, зокрема психологічні риси.

А коли ходять про жидівські психологічні риси, то явраз для нас, українців, переважного значення має одна обставина, супроти якої все інше уступає на другий план : жиди це не тільки бездомний-бездержавний нарід уже тисячі років, але взагалі без державницького інстинкту. Факт, що навіть в часі існування старої жидівської держави

вона охоплювала всього $1/7$ частину всіх жидів, яких подавляюча більшість ($6/7$) була розпорошеною по чужих державах ; факт, що жиди зчерги 2.000 років зовсім добре обходилися без своєї держави й про неї навіть не думали хоч мали всесторонні можливості для того (расово-релігійно-національну свідомість, матеріяльні умовини, ітп. та й ще при випиранні їх із європейських держав, що датується від середньовіччя) ; і факт, що й теперішній (до того не так ними, як англійцями створений) „жидівський дім“ у Палестині, що його дальше існування взагалі проблематичне, нараховував ще в 1930. р. всього 1% всіх жидів ¹⁾, а сьогодні $2\frac{1}{2}\%$, при чому без найменших познак на те, щоб він міг примістити все жидівство ²⁾, а що важніше без познак на те, щоб якраз цього все жидівство стихійно собі бажало ³⁾ свідчить найкраще про оцю характерну рису жидівства, олицетворену в типі „жида-вічного скитальця“ . З усіх народів світа лише одинок цигани дорівнюють згл. перевищують жидів у браку державницького інстинкту. Коли хтось чогось не має, не може цього передавати другим. Тому й жиди, не можуть передавати в спадку другим державницького інстинкту. Це тимбільше відноситься до засимільованих жидів, що затратили й одинокі справді сильне в жидівстві — расово-релігійно-національне почуття. Ось тут, таксамо як і в їхнім кочово-торгівельнім побуті, треба шукати й джерела другої найяскрішої риси жидів — *інтернаціонального* характеру жидівства, та й ще в сполучі з духом бунту проти держави. Цей інтернаціона-

¹⁾ 30.VI.1930. начислювано в Палестині: арабів — 588.800, жидів — 162.500, християн — 82.600, інших — 9.200 душ.

²⁾ Колишній сіоніст Ернст Піннер уже в 1929. р. писав : „Нині Палестина має . . . жидів усього 15% . Чи було б можливо обєднати в країні населення завбільшки двох мільйонів? Мушу в це сумніватися, однак різні знатоки вірять у ще більше число населення. Із цього буде 33% жидів, розуміється, якщо сіоністична імїґрація значно прискіпитися. Це є однак, дуже непевне число. . . . У кожному разі вже нині стоїмо перед незбитим фактом, що жидівські перегони за здобуття більшости в краю, є програні. Це було ясно вже в 1925. р. . . . Навіть коли Англія ще довший час буде підтримувати граничні стовпи, що ділять Палестину від решти Арабії, все одно, колись ці стовпи таки впадуть. Тоді буде Палестина маленькою провінцією великої Арабії. Де ж тсді будуть жиди, що могли б тримати вагу проти арабів? . . . Але, колись б навіть мало справдитись, що Англія буде тримати палестинські кордонні стовпи, що жиди будуть дорівнювати чисельно арабам і що обі ці нації не переріжються, але під натиском англійської поліції будуть берегти миру, то що це все допоможе? Припустім, що в Палестині живе *мільйон* жидів приязно й мирно побіч арабів. Це буде 7% всіх жидів. Найвище, що сіонізм міг би досягнути, коли б сповнилися всі сіоністичні надії й коли б Англія постійно підпирала нас, це найвище було б, що ми обєднали б у Палестині всього 7% живучого по всім світі жидівського населення. . . . 7 відсотків жидів у Палестині. Це є батьківщина для жидівського народу? Чи 7 відсотків є ідентичні з народом? Що зробить сіонізм із рештою жидів, яких є 14-15 мільйонів і які залишаються в „галут“, бо мусять лишатись тому, що в Палестині нема для них місця“ .

³⁾ Навіть ті нечисленні жиди, що виїхали до Палестини, повертаються назад і то не в малій скількості. Так напр. за роки 1926-29, отже в часі доброї кон'юнктури й при великій матеріяльній підтримці жидівської еміґрації, рееміґрувало з Палестини 55% польських жидів, 22% румунських жидів ітд. При змінних умовинах (не тільки в Палестині, але й у світі, та й ще в перспективі століть !) рееміґрація може прибрати ще більші розміри.

лізм бачимо всюди там, де до голосу приходять жиди ; і навпаки всюди там бачимо жидів, де щось має інтер-національний, світовий характер, або де можна такий характер надати : і в площині ідей (інтернаціональний соціалізм), і науки, і мистецтва, і (світової) преси, і в (світовій) торгівлі, і в (інтернаціональним) фінансовім капіталі і т.д. Коли великі державні народи з тисячелітньою державною традицією відмовляються від асиміляції жидів, вважаючи її з цих чи інших мотивів для себе шкідливою, тимбільше вказане це зробити нам, що маємо на це наступні мотиви : „Мішання з жидами розслаблювало б і без того лагідну й неагресивну українську расу-націю. Мішання жидівської старої раси, що її ціхують інтернаціональні й протидержавні нахилності, із нашою, ніжною й неагресивною, що через кількасотлітню неволю, не має належно розвиненої, високої національної свідомости й століттями, з покоління в покоління передаваних, вроджених державно-творчих здібностей, відай, дало б зовсім небажаний продукт“¹⁾.

Потреба нашого спротиву асиміляції жидів на ділі лежить не в тому, що ми не бажаємо асимілювати жидів, а в тому, що ми не хочемо, щоб вони — нас засимілювали, щоб під українською формою, не дали нам жидівського духа, або іншими словами : щоб (зверхня) українізація жидів не означала (внутрішнього) очікування українців, очікування не тільки кровного, але й психологічного. На всякий випадок і ці дотеперішні, зрештою виняткові, випадки асиміляції жидів у нас під тим оглядом дуже симптоматичні й дають достаточні підстави до таких побоювань.

Отже, як бачимо, жиди в нас це не тільки елемент під політичним оглядом — ворожий, в соціально-економічному відношенні — паразитарний, в культурно-національній ділянці — шкідливий (денаціоналізаторський), у морально-ідеологічній площині — розкладовий (антидержавницький і інтернаціональний), але й під расовим оглядом це елемент непридатний до мішання й асиміляції.

Коли ми при асиміляції, то не від речі буде додати, що асиміляція, як метода рішення жидівської проблеми, взагалі базована на хибних założеннях. Ті, що її допору-чують, виходять із розрахунку, що асиміляція жидівства зліквідує жидівську проблему в дотичній країні. Та що ми бачимо : асимілювалися жиди в Європі вже 2.000 років, дехто обраховує, що в Європі число засимілюваних жидів виносить 30 мільйонів, а всеж маємо сьогодні тільки в самій Європі 10.000.000 жидів незасимілюваних, до яких знову дораджують примінювати методу асиміляції. Коли

¹⁾ Гл. „За зуби й пазури нації“ (розд. „Чи дбати нам про чистоту раси“), Париж, 1937., де цю справу довелося мені обширніше обговорити, а тут подаю її тільки конспективно.

такі висліди дала асиміляція жидів за минулі 2 тисячеліття, впродовж яких з поверхні Європи зникли численні племена й народи, що підпали процесові асиміляції, то яких же вислідів можна сподіватися тепер у віці націоналізмів, а зокрема жидівського сіонізму?! Та навіть, коли б припустити (зрештою неправдивий факт), що не дивлячися на це все, жиди є більше податливі на асиміляцію, ніж інші теперішні народи, то всеж і тоді було б хибним розраховувати на те, що *все* жидівство без *реши* піддається асиміляції, бо й досі жиди підпадали їй тільки частинно. А частинна асиміляція минається з визначеною ціллю — ліквідації жидівства; у висліді — не ліквідується жидівства, зате ожиждовлюється свій нарід. Автім коли б таке чудо сталося й в якійсь державі всі жиди без *реши* засимілювалися, то не станеться таке чудо рівночасно в усіх державах у цілім світі, звідки можуть напливати нові жиди („жид вічний скиталець“) хіба, що така держава оточилася б хінським муром проти напливу нових жидів, себто рівночасно з політикою асиміляції супроти „своїх“ жидів, завела расову політику супроти „чужих“ жидів. Якраз на таку „подвійну бухгалтерію“ рішилися в останніх часах різні держави в Європі й поза нею, однак не так у надії на асиміляцію „своїх“ жидів, як рятуючися перед напливом „чужих“ (німецьких) жидів.

Та важніше те, що надії на асиміляцію жидівства, а тимбільше на „легкість асиміляції“ жидівства зовсім хибні. Тільки зясуємо собі: нема *ні одної нації* в Європі, яка би за останніх 2.000 років не перейшла ґрунтовних перемін расових, мовних, релігійних і т.п. за винятком якраз отих нинішніх жидів, що не дивлячися на найбільше непригожі умовини свого національного життя (брак держави, розпорошеність по різних державах, релігійні й расові переслідування) заховали в непорушності своє расово-релігійно-національне обличчя. „Жидівська людність XIX. віку нічим істотно не відрізняється від того таки племені I. віку“ — стверджував ще в 1901. р. Житецький. Це ж не вислід „легкості“ асиміляції, а якраз доказ кольосальної, справді феноменальної сили спротиву цій асиміляції. І ні при чому тут вказувати, що з тих нинішніх 10 мільйонів жидів 7 мільйонів знаходиться в Сх. Європі й що якраз завдяки своїм великим скупченням на тих теренах вони змогли захоронитися, бо ще нині живе розсіяними в зах. Європі 3 мільйони жидів. Не від речі буде навести ствердження італійських учених із їхніх недавніх тез расової політики: „Процес асиміляції в Італії був завжди дуже швидкий. Жиди — це єдине населення, *що* ніколи не асимілювалося в Італії“ ¹⁾. І

¹⁾ Характерна відозва до жидів 30 рабінів в Італії з 1937. р.: „Стародавнє „шофар“ закликає вас залишитися за всяку ціну жидами для порятунку вашого й дітей ваших, а не для загиби“. Головний рабін Риму в 1936. р.

сьогодні Італія, що має всього кількадесять тисяч жидів, відказується від політики асиміляції. Все ж в Італії, Франції чи Німеччині жиди прийняли принаймні мову дотичної країни. На Сході Європи навіть так далеко справа не пішла. Згідно з останньою статистикою в Польщі з 3.113.900 осіб мойсеевого віроісповідання, 2.731.000 подало як рідну мову жидівську чи гебрейську, а лише 371.900 призналося до польської мови, 6.800 до німецької, а до московської, української й білоруської всього 1.100 осіб. Ще більше характерний приклад: американська наукова місія, що по 3-річній перебуванні в Хінах вернулася в 1938. р., знайшла в провінції Кай-Фенґ жидів, які хоч на зовні нічим не відрізняються від місцевого населення, всеж захоронили впродовж довгих віків релігію й жидівські обряди та заключають супружжя тільки між собою.

Та ба, голі цифри заставляють зробити ще даліше йдучі висновки, бо взагалі виказують повну безнадійність асиміляції. Коли б тих 10 мільйонів в Європі, а 17 мільйонів у цілому світі незасимільованих жидів були остатком якогось більшого числа жидівства та й ще остатком із постійною тенденцією маліти на річ асиміляції, себто іншими словами — коли б жидівство хоч і повільно, але постійно маліло у висліді асиміляційного процесу, то можна б ще спорити про успішність асиміляції, мовляв, хоч і довго триває асиміляційний процес, але всеж веде він до цілі, бо жидівство постійно топніє й кінець-кінців щезне зовсім. Міжтим, що бачимо? У 1825. р. було в світі 3.281.000 жидів,¹⁾ в 1880. р. — 7.663.000, а в 1925. р. — 14.800.000 жидів,²⁾ отже за 100 років число жидів зросло майже в п'ятеро, а сьогодні їх маємо майже 17.000.000. Отже — сильно зростаюча тенденція й такий природний

писав: „Держава, яка вимагала б від жида, щоб він відмовився від свого жидівства й зробився стовідсотковим патріотом, була б для нас такою самою варварською й нечесною, як і середньвічна держава, що вимагала від своїх громадян приналежності до панівної релігії“.

¹⁾ З загального числа 3.281.000 жидів у 1825. р. жило в Європі 2.730.000 (83,2%), в Азії 300.000, в Африці 240.000, в Америці 10.000, в Австралії 1.000. Щодо Європи, то жиди були розселені так: 58,6% або 1.600.000 жило в б. Росії (в тому числі: Україна з Бессарабією 625.000, Литва й Білорусь 550.000, Контресова Польща 400.000, інші 25.000), Галичина 275.000, Буковина 8.000, Німеччина 233.000, Мадяричина 200.000, Чехи, Моравія й дол. Австрія 85.000, Румунія 80.000, Франція 50.000, Англія 20.000, Голандія 45.000, Італія 25.000, Познань 65.000, інші сх.-евр. країни 37.000, Болгарія 7.000, Бельгія 2.000, інші 8.000.

²⁾ З 7.663.000 жидів у 1880. р. припадало на Європу 6.771.000 (88,4%), Азію 350.000, Африку 280.000, Америку 250.000, Австралію 12.000.

З 14.800.000 жидів у 1925. р. припадало на Європу 9.295.000 (62,8%), Америку 4.370.000 (29,5%), Азію 662.000, Африку 448.000, Австралію 25.000.

Цікво, що не дивлячись на великі переселення жидів та великий їх зріст, на українських землях відсоток жидів (з загального їх числа в Європі) оставав майже незмінений. І так Україна з Бессарабією мала жидів у 1825. р. — 625.000 (22,9%), в 1880. р. — 1.600.000 (23,6%), в 1925. р. — 2.150.000 (23,1%). Галичина (ціла) мала жидів у 1825. р. — 275.000 (10%), в 1880. р. — 687.000 (10,1%), в 1925. р. — 740.000 (8%). Буковина мала жидів у 1825. р. — 8.000 (0,3%), в 1880. р. — 67.500 (1%), в 1925. р. — 120.000 (1,3%).

приріст (коло 2% річно), що його має право позавидувати не одна нація, а зокрема всі західньо-європейські нації. Французьке населення за останніх 100 років не то не зросло в 5 разів, але в останніх часах стоїть перед загрозою убутку. Жидівський приріст це не тільки приріст народу, що нормально розвивається й найменше думає про самоліквідацію, але взагалі належить до *найвищих* (до речі, рівний українському природному приростові). Чи при таких обставинах не наївно говорити про асиміляцію жидів? А зокрема чи в нас, що маємо 3.226.000 жидів (5,5%) політика асиміляції була б не тільки шкідливою, але взагалі безнадійною?!

Методу асиміляції жидів треба нам рішучо відкинути. Коли маємо бути за що вдячні жидам, то якраз за їхню *расово-національну ізоляцію* від української нації. Під тим оглядом ми находимося в куди щасливішому становищі від інших націй, бо не потребуємо ліквідувати наслідків змішування з жидами.

Цю політику расово-національної ізоляції, що її вказали й вели самі жиди, і що її треба *продовжувати в часі нашої бездержавности* (та й ще при обопільнім задоволенні обох сторін), можна було б вести й в майбутній державі, коли б не обставина, яку треба предвидіти, а саме, що самі жиди змінять до нас відношення, чого симптоми можемо бачити вже сьогодні в сов. Україні. Крім того, потреба ліквідувати наслідки минулої шкідницької й паразитарної діяльності жидівства в соціально-економічній та політичній ділянці, як також потреба забезпечитися перед подібними наслідками в будуччині, переходили б межі нинішньої расово-національної ізоляції, що її характер із нашого боку скорше *пасивний*. Міжтим така ліквідація вимагатиме низки активних заходів держави. Сама пасивна ізоляція з залишенням жидам вільної руки робити, що їм тільки захочеться, не вистачатиме, коли не схочемо мати шкідника й паразита внарі держави. Отже замало було б тільки заборонити мішані шлюби з жидами. Жиди й тепер вовсім із нами (за нечисленними винятками) не мішалися, а всеж творять шкідницькі й паразитарні елементи в нашій нутрі. Чи ж маємо дозволити на продовження такого стану й в українській державі, яка й *без огляду на жидів* матиме завданням дбати про економічний добробут і соціальну справедливість та контролювати політичну діяльність своїх громадян? Чи ж будемо легалізувати весь той багаж жидівської паразитарности, що його жиди принесуть із собою до української держави, оті всі зліцитовані за безцін через невивплати лихварських позичок селянські маєтки, що опинилися в жидівських руках, оті всі ліси й полонини, вишакраєні за горілку? Чи будемо пособляти процвітанню на нашій тлі лихви, що досі буйно розвивалася під опікунчими крилами займанців, та легалізувати дотеперішні

овочі кредитової лихви, що лягши тягарем на ожебрачений поневолений нарід мала б тиснути на цілі покоління вільних українських громадян? Чи будемо фаворизувати — як це досі робили окупанти — жидівську супрематію в торгівлі та й взагалі торгівлю жидів між нашим населенням, та й ще оперту на визиску, обмані й підкупності? Чи визволившись національно-політично зможемо допустити, щоб упривілейованим народом були в нашій державі й на нашій землі жида, а наш нарід був тільки джерелом їх добробуту тілом, на якому можна паразитарно жити? Чи зможемо допустити, щоб у силу дотеперішньої капіталової переваги жидів і в нашій державі продукція жидівської інтелігенції була не тільки в кілька разів більшою від нашої, але й ще, щоб ця продукція відбувалася з нашою шкодою й на наш рахунок: щоб у наших школах, фундованих і оплачуваних податками 94,5% не-жидівського населення України продукувалося з загальної скількості інтелігенції 75%, а то й ще більше, жидівської як це бачимо тепер? Чи зможемо погодитися взагалі на супрематію жидівської фахової інтелігенції, отих усіх лікарів, адвокатів і т.д., що не тільки живуть із нашого народу (але не для нього), але супроти якої наша фахова інтелігенція в зникаючій меншості? Чи не треба буде в дотеперішній стан внести докорінні зміни й то не з іншою метою, як із *принципів справедливості* та для *рятунку нашого власного народу* та забезпечення йому на його власній землі й у своїй власній державі прав і можности розвитку, що їх до здобуття держави (у відмінності від жидів!) не мав?!

Як із одного боку примітивні вимоги справедливості не допускати *супрематії* й *упривілейовання* жидів супроти нашого народу, так із другого боку ходить не про що іншого, а тільки про вирвання нашого народу із *жидівських рук*, ходить, щоб наш нарід перестав бути *жертвою жидів* і джерелом їх існування; ходить, щоб наш нарід у цілості *ізолювати* від якихнебудь — *економічних, політичних і культурних* — засягів жидів. Ми зовсім не збираємося замінити ролі з жидами: ми не хочемо ні визискувати жидів, ні обманювати їх, ні розпіячувати, ні денаціоналізувати, не хочемо паразитувати на них, не хочемо їх морально розкладати як це вони з нами робили. Хай собі жида живуть, але хай живуть *для себе*, і — що важніше — *з себе*, а не на наш рахунок. Ми не хочемо накидати жидам наших ідей, впливів і супрематії, але й не хочемо, щоб їх накидали нам жида. Хочуть жида жити між нами? — Хай живуть, але не в симбіозі з нами! Хочуть торгувати? — Хай торгують, але самі з собою! Хочуть учитися? — Хай учаться, але в своїх школах! Хочуть друкувати газети й книжки? — Хай друкують, але тільки для себе, отже по-жидівськи! Хочуть вступати в подружжя й плодитися? — Хай вступають, але між собою! Хочуть

мати коршми, публичні доми, каварні, театри, кабаре ? — Хай мають, але для себе ! Ми не тільки не збираємося забирати чи нищити жидам їх синагоги, накидати їм нашу релігію, навіть нашу мову й взагалі культуру, але ще й будемо дбати, щоб самі жида не відступали від їхньої релігії, мови, культури й нації. Як бачимо, всі ті права, що їх ми не маємо на нашій власній землі в час нашого поневолення й за які тяжко боремося, будуть мати жида в нашій державі без ніякої боротьби за них. Коротко : ми нічого не хочемо від жидів, але й не бажаємо, щоб жида щонебудь хотіли від нас.

Отже ані асиміляція, ані сама расово-національна ізоляція, але *всестороння ізоляція* жидів від українського народу.

Подібно, як для нас просто Божою благодатю є те, що жида досі супроти нас притримувалися расово-національної ізоляції, так благодатю є те, що досі кінчилися невдачею спроби охліборобщення жидів на нашій землі — їх аграризація. Автім не вдавалася аграризація жидів не тільки на наших землях.

Виходячи з заложення, що жида це елемент національно чужий та що соціальна структура жидів супроти їхнього оточення є просто неморальною-паразитарною, аграризація себто охліборобщення жидів мало ціллю з одного боку ліквідувати паразитарний характер жидівства, з другого влегшити й прискіпити асиміляцію жидів. Ще в давній Польщі в 1775. р. польська конституція закликала жидів до хліборобства і вже в тодішній Польщі повстали перші проєкти аграризації жидівства, однак вони не дійшли до реалізації. Зчерги австрійський уряд у 1790. р. підприняв певні заходи для охліборобщення жидів, а саме дозволяв переселятися жидам до Галичини та жити по селах тільки під умовою, що вони будуть особисто займатися хліборобством. Однак у висліді повстало всього 836 жидівських господарств. Пруський уряд у 1802-1808. р.р. визначив був низку грошевих нагород жидам за хліборобське заняття та ремесло, а навіть за науку виробництва ; але висліди й тут були мізерними ¹⁾. Однак на більшу скалю переводила аграризацію жидівства був. Росія ²⁾, що в її границях по розборі Польщі опинилася більшість тодішнього жидівства,

¹⁾ В Австрії в 1804. р. з посередництва (банки, торгівля, шинкарство, розміна грошей) жило жидів 75%, з ремесництва 6,3%, з фабричної праці 1,6%. — В Прусії в 1816. р. з посередництва жило 87% жидів, з ремесла 7,6%. — У Баварії в 1819. р. з посередництва жило 90,2% жидів, а з ремесла й поденщини 3,9%. — У Франції в 1809. р. з посередництва жило 95,9% жидів, з ремесництва й поденщини 2,9%. — В Литві й Білорусі з купецтва жило 86,6% жидів, з ремесла 10,8%. Щодо укр. ілських земель, то в 7 губерніях України в 1818. р. з торгівлі жило 86,5% жидів, ремесла 12,1% ; в Галичині в 1820. р. з посередництва жило 75% жидів.

²⁾ Гл. Проф. О. К. Мицюк : Аграризація жидівства України на тлі загальної економіки. Прага, 1933. Праця ця подрібно й вичерпно представляє справу аграризації жидівства й з цієї праці використовуємо різні числові дані й цитати.

при чому тереном аграризації буди українські землі. Ці спроби зрештою зачалися вже в 1804. р., через створення окремого комітету для жидівських справ та видання закону „Положення для євреїв“. Від того часу появилася ціла низка законів, інструкцій і „указів“ (1827, 1835, 1845, 1847, 1849, 1851, 1855 і т.д.), в яких різними способами намагалися затягнути жидів на землю: з одного боку видавалися різні заборони, напр. (1844) шинкарства, чи вводилося (зрештою не тільки для жидів) з 1827. р. 25-літню військову службу, а з другого боку давалося жидам-хліборобам усілякі привілеї, вигоди й нагороди, як звільнення від кріпацтва, звільнення від військової служби, звільнення від податків і даровання старих залеглостей, дарове наділення державними землями (до 1823 по 15 десятин на душу!), грошеві подорожні допомоги, позички а потім допомоги на будівлю хат, закуп худоби, знаряддя та на сівбу, грошеві премії, золоті й срібні медалі, почесне горожанство й т.п.

Не дивлячися на те все в 1807. р. були всього 4 жидівські кольонії (на Херсонщині) з 1.951 душ; в 1815. р. було 3.141 жидів-кольоністів (але з них 1.627 було на заробітках поза кольоніями); в 1826. р. було на Херсонщині 8 жидівських кольоній із 714 родинами (4.393 осіб), однак з хліборобства жило тільки 411 родин; в 1837. р. було 9 кольоній із 6.484 особами, з яких хліборобством занималося тільки 1.933 особи; в 1847. р. було 15 кольоній із 1.749 родинами, а в 1851. р. було 25 кольоній із 1.724 родинами (13.716 душ). Навіть не говорячи про те, що стан цих кольоній був нижче всякої критики, ось що більше характерне й від числа, і від якості жид. кольоній: вистачило було видати в 1856. р. маніфест про скасування рекрутського уставу, і зріст жидівських кольоній припинився, бо відпадав товчок іти жидам у хлібороби. Що більше, закон із 1866. р. припинив цілу дотеперішню жидівську кольонізацію також юридично. Та ще важніше, якими то хліборобами були ці нечисленні жида. Проф. Мицюк пише: „Між намірами уряду зробити з жидів трудових хліборобів — і інтенціями поселенців-жидів була величезна прірва. Вони пішли в степи не з любови до хліборобства, а ради різних пільг, головне від рекрутчини. „Вони думали, що були зобов'язані тільки завести хати, а землю матимуть право віддавати в найми за значний зиск; самі ж, як і раніш, будуть промишляти й крамарювати“—до цього признавалися майже всі новопосільці. Лише найбідніші з кольоністів-жидів брали участь у польовій роботі; інші ж як і орють свої наділи, то наймаючи для польових робіт селян-християн. . . . Поруч із господарюванням чужими руками практиковано здачу землі в оренду. Отже здебільшого жид-кольоніст не був хліборобом.“ . . . Урядовий обслід жидівських кольоній ствердив, що „при першій сприятливій нагоді жида завжди кидали плуг, жертвували госпо-

дарством, щоб знов повернутися до баришування й інших своїх улюблених занять¹. Згідно з жидівськими даними в 1897. р. у 13 губерніях б. Росії ось таких то хліборобів-колоністів було 58.881 душ при понад 4 мільйони загального числа жидів у тодішній Росії (з того на Херсонщину припадало 24.295 душ, а на Катеринославщину 8.389).

Як характерними є оці висліди аґраризації жидівства, яка показалася — не дивлячися на всякі привілеї й нагороди — зовсім неприродною для жидівської вдачі, так не менш характерним є інше явище, що показало справжню природу жидівства. Вистачило було в добі лібералізму (1858-1881) дозволити займатися торгівлею також приїздом із закордону жидам (1860. р.) і вести жидам торгівлю напоями (1863. р.) чи набувати й винаймати жидам нерухоме незаселене майно, щоб начався спонтанний (без ніяких нагород !) наплив і розріст жидів в Україні, і то зо скорістю пошести. В 1825. р. в Україні (з Бесарабією) було 625.000 жидів, а вже в 1897. р. було 2.155.000 жидів, себто за 72 роки число збільшилося $3\frac{1}{2}$ рази. Доба реакції в Росії та погроми, а разом нові можливості „гешефту“ в Америці не тільки стримали цей прискішений зріст і наплив жидівства, але спричинили відворотну хвилю : еміґрацію з Росії (в тому й з України). Від перших погромів у 1880. р. впродовж 45 років число жидівських еміґрантів в Америці збільшилося новими 4.120.000 жидами¹).

Не менше цікаво пізнати, якого рода природний (поза крамарюванням, шинкарством, тощо) потяг проявили жида до — землі. Отже на Правобережжі вже в 1872. р. жида виорендовували коло 1.000 поміщицьких маєтків, а в 1877. р. лише на одній Чернигівщині було в руках жидів-орендарів коло 600 поміщицьких маєтків з площею 200.000 дес. І число жидів-орендарів щороку зростало. До речі : це саме явище бачимо в тому ж часі й в Галичині, де в 1889. р. було в жидівських руках 577 поміщицьких маєтностей із 591.694 морґами (в 1908. р. з 1.620 поміщицьких орендованих обшарів 783 припадало на жидів !). Бачимо це й на інших наших землях — Закарпатті й Буковині. Отже жида підходили до землі з погляду торгівельної спекуляції, а не господарського підприємства, з погляду купця, а не хлібороба. Спекуляція землею це одинока справжня, природна „хліборобська“ операція жида.

По добі російської реакції (1882-1917), що була звернена також проти жидів, та по розвалі царської Росії, спроби аґраризації жидівства поновила, і то при моральній і матеріяльній підтримці світового жидівства²), больше-

¹) За час від 1881-1908. з Росії виемігрувало 1.545.000 жидів, з того до Америки 1.250.000, Канади 30.000, Аргентини 21.000, Африки 25.000, Палестини 20.000, а Зах. Європи (в тому й на Закарпаття) 200.000.

²) По 1. I. 1930. видно (без коштів самих колоністів) 27.205.000 руб. з чого 73,9% припадає на закордонні жидівські організації.

вицька Росія, де жида не тільки дістали рівноправність, але набули більших впливів, ніж колинебудь і в якійнебудь іншій державі. Крім того й економічні умовини сприяли аграризації жидівства не тільки через різні пільги й матеріальну поміч кольоністам, але й тому, бо з хвилею удержавлення торгівлі й промислу жида втратили дотеперішні можливості існування, і для тих, що не могли інакше устроїтися та були позбавлені усіх засобів прожитку, просто самотнім виходом було осідати на землю ¹⁾.

Большевики поставили справу аграризації жидівства на великі („глобальні“) розміри, приступивши до кольонізації побережжя чорноморських степів і утворивши на терені Херсонщини жидівську соц. сов. республіку. Під переселення одводилося землі в округах Херсонській, Запорізькій, Криворізькій, Маріупільській та Мелітопільській, а також у Криму; крім того під розселення землі в округах Одеській, Першомайській, Могилівській та ін. В Україні плянували відвести жидам майже 2 мільйони десятин (точно: 1.860.000 дес.), в тому часі, коли вся хліб. площа України виносить 31 міль. дес., коли вже за 20 років до революції виємігрувало з України 1.619.000 люда й коли самі большевики виказували перенаселеність України й в 1927. р. начисляли 6.500.000 зайвого населення. Додамо, що до 1929. р. большевики відводили на кожну жидівську родину з 5 осіб 15 дес. землі.

Що вийшло з усіх тих „глобальних“ плянів? До початку 1928. р. відведено в Україні жидам 130.000 дес., а в 1929. р. проголошено терен для жид. кольонізації в Україні „вичерпаним“ 1. І. 1930. р. всіх новозаснованих жид. кольоній в Україні було 162 з 9.526 господарствами й 199.724 гект., а всіх кольоністів було 7.623 родини (з 30.000 душ). По цілому СССР (без Бірбірджана) 1. І. 1931. р. було жидівських кольоністів 15.431 родин (77.155 душ), а коли рахувати й підміські господарства, які тоді масово з'явилися (125.000 душ) і давні царські кольонії (8.200 родин), то на землі було взагалі 255.000 жидів (з того в Україні 160.000).

Однак важнішим є не факт заложення господарств (це не тяжка справа, та й ще в большевиків), але що то були за господарства. І тут вистачить навести кілька голосів з того часу (за Мицюком): „Кольоністи ходять за 30-40 верств у ближчі міста, щоб виблагати кусок хліба“. (1928) „Люди ходять у лахміттях, з усіх схудлих облич відбивається голод“. „Жидівські кольоністи вимирають“. „Коло 70% господарств не мають ніякого реманенту, в 20% не вистачає, і тому лишують землю необробленою“.

А потім прийшла колективізація, розкулачування, втеча

¹⁾ В 1926. р. в сов. Україні було жидівського самотіального населення 612.087, з чого службовців 126.618, кустарів 121.558, робітників 93.181, торгівців 80.788, селян 59.689, інших (вільні професії та ін.) 130.353.

майже всієї жидівської молоді до міст, і представник Озета, що брав участь у комісії розслідуючій стан жид. кольоній, подав : „Серед кольоністів кримських і українських спостерігається масове втікання до міст. . . . В деяких місцевостях 70% кольоністів утікло до міст“. А в 1931. р. жидівський харківський щоденник „Штерн“ писав : „Жидівських кольоністів на жидівських кольоніях не тільки не більшає, але навпаки, впродовж останніх кількох років постійно маліє. Жидівські кольонії читаємо залишають не тільки новоприбулі поселенці, які не вміють принагнутися до нових умовин життя, але навіть ті кольоністи, які вже від ряду літ працювали на рілі. Намагання до втечі з кольоній дуже сильно розвинене серед молоді“. Невдача аграризації жидівства стала очевидною. Проф. Мицюк, вказуючи на оцю втечу жидів від навязаної йому „од нікуди дітися“ ролі хліборобів, і на це, що при зміні умовин у найбутньому, вона ще більше зросте, додає : „Лишається отвертим ще одно питання, яке ніким із жидівських авторів чи діячів кольонізації не узглядняється, а саме : а чи ж український нарід, що прийде до порядкування своєю долею в своїй національній домівці, помириться з усім обємом, переведеної без його згоди, жидівської кольонізації большевицької доби, вобход його потреб на лоні своєї матері землі ? В подібних випадках суверен-народ не знає ніякої давности. Польща, осягнувши суверенности, повикидала німецьких кольоністів, осаджених до війни Німеччиною на польських теренах Познані. Теж саме зробили держави-лімітрофи Надбалтики з кольоністами, оселеними російським урядом із русифікаційними цілями“.

Аграризація жидівства вповні розминається з нашими національними інтересами хочби тільки зогляду на перенаселення й голод землі українського народу.

Автім ще не знати, як остаточно покінчаться спроби большевиків аграризації жидівства. Два моменти грають тут роллю й то оба психологічного характеру. Перший — це вдача жидів, вдача *не-хліборобська*, яка формувалася тисячеліттями й яку не-легко перемінити, що зрештою доказали дотеперішні невдачі аграризації жидівства, ініційованої не-жидами. Згідно з статистичними даними з сільського господарства (з лісництвом включно) жило жидів : в СССР в 1929. р. (напружена аграризація !) — 8% всієї жид. людности в СССР, в Польщі (1921) — 5,6%, ЧСР — 12,2%, Малярщині — 4,4%, Литві — 3,8%, Латвії — 0,9% ; в інших країнах відсоток ще менший. Однак і ці цифри стануть в іншій світлі, коли зясуємо собі, що *жити* з сільсько-господарства це ще не завжди означає управляти землею й *бути хліборобом*, а тим менше означає це в жидів. Берім для прикладу країну, де відсоток жидів-хліборобів найвищий — ЧСР, а зокрема Закарпаття, де їх найбільше. Отже до жидів належало там 42% всіх

великих площ понад 150 гект., $\frac{3}{4}$ всіх посіlostей від 50-150 гект., $\frac{2}{3}$ посіlostей від 10-50 гект. і все це здавали жи́ди в оренду; додаймо до того $\frac{3}{4}$ виноградних площ і $\frac{2}{3}$ лісів, що належали жидам; жи́дів, що працюють на землі руками, набереться всього 1-2%. Подібне бачимо в інших країнах. У Польщі велика земельна власність жи́дів (1925) виносила коло 800.000 моргів, з того в Галичині понад $\frac{3}{4}$, на Поліссі понад 51.000 гект., а на Волині 6.500 гект. при чому значна частина з того лісів. На Буковині жи́дівські землі це колишні селянські землі, на яких жи́ди не працюють. Жи́д набуває землю або у висліді „гешефту“ (за борги, пропиття селянами) або для „гешефту“ (оренда, вирубка лісів). Сама по собі земля не тягне жи́дів, або як висловився один жи́д: „Поле є злий гешефт. Людина мусить працювати на великій площі за малий зиск. Та й ще прив'язується до одного місця. З грішми, коршмою, з торгом можу йти куди хочу. Але поля не можу віднести ані на спині, ані накласти на віз“. Висказ характерний не тільки для нехліборобської вдачі жи́да, але він як не мога краще представляє кочову-торгівельну рису „жи́да — вічного скитальця“.

Ще цікавіше глянути на Палестину, і то не тільки тому, що в ній, як „жи́дівській землі“ хочуть жи́ди випустити глибокі коріння, але й тому, що тут самі жи́ди заініціювали ко́льонізацію-аґраризацію. Передусім треба взяти на увагу, що ко́льонізація тут зачалася за матеріальною підтримкою Ротшільда ще в 1881. р. В 1889. р. було там усього 7 жи́д. ко́льоній із 3.500 душ. Та чи не більше характерне, що навіть у 1927. р. в Палестині жило з господарства тільки 18.000 жи́дів або 12% всіх тодішніх жи́дів у Палестині. Та важніше, як то жи́ди „жи́ли з господарства“: отже до 1930. р. коли вже було 108 жи́д. ко́льоній із 32.000 душ (20% всіх жи́дів), жи́дам належало коло 100.000 гект. придатної землі, однак під оброкою було тільки . . . 14.000 гект. і то при найманій . . . арабській праці, а 86.000 здавано в . . . оренду арабам. Отже дуже далеко до того, щоб навіть тих 32.000 жи́дів назвати хліборобами. Не говоримо вже про те, що тоді в Палестині жило взагалі 1% всіх жи́дів у світі (нині $2\frac{1}{2}\%$).

Вже наш Костомарів казав: „Ані костри інквізиції, ані мечі баронів, ані шаблі козацькі не змінили жи́дів ані на йоту“. Зрештою самі жи́ди стверджують: „Ми жи́ди народ непривичасний до хліборобства, займалися завжди, ще з часів премудрого царя Давида іншими промислами“. Коли ж не вдалося досі змінити жи́дівства, тим тяжче зробити це сьогодні, і в тому полягає другий момент, який треба брати під увагу. Діло в тому, що теперішні намагання переміни жи́дівства відбуваються в найбільше неприхорий час. Тільки подумати — в часі, коли наш вік це вік індустріалізації, техніки, машини, міста, коли

навіть такий нарід, як український, з хліборобською, довгими тисячеліттями формованою традицією, урбанізується й упромисловлюється, жида з такою ж старою прстилежною — кочово-торгівельною — традицією й вдачею мають аґраризуватися. Абстрагуємо вже від того, що *ще ніколи в історії міське населення не охліборобишувалося* і такий процес *неприродний* для всіх народів, і тому тим-більше він *неприродний* для такого специфічного нехліборобського народу, як жида, які щойно мають вчитися хліборобства.

Тому аґраризація жидівства це явище в самих своїх основах *неприродне*. Куди природнішим для жидів був стан із кінця 18. ст., коли то на мільйон жидів у Польщі нараховувалося всього 18 жидів-хліборобів, а в цілій Правобережній Україні в тому часі (1786) на 120.000 жидів був усього 1 (один) жид-хлібороб.

„In integrum restitutum“ — поворот до попереднього стану, а не розбивання головою муру, повинно бути напямною нашої політики, коли мова про аґраризацію жидівства. Аґраризація жидівства це явище кон'юктурне й на дальшу мету засуджене на невдачу, та й ще в перенаселеній Україні. Тут не можна робити дарунків кому то не було б, а тим менше можна дозволяти собі на неприродні експерименти з таким нікудишним для хліборобства народом, як жида.

Однак навіть коли б большевицька аґраризація — себто насаджування жидів на українські землі, при рівночаснім викиданні з цих же земель і з України українських селян — могла дати триваліші висліди, то всеж уся ця жидівська колонізація буде зметена українською національною революцією, і то буде зметана стихійно, навіть без втручання й заходів української влади. Та і коли так не сталося б, то всеж наступить ліквідація жидівського земельного стану посідання, і то не у висліді якогось спеціально й виключно проти жидів напямленого переслідування, а у висліді земельної політики української держави. Такі міри — а вони будуть необхідними — як експропріація великої земельної власности на одних землях, ліквідація штучно насадженої ворожої колонізації на других, ліквідація орендної системи, введення законів про середнє трудове господарство, право наслідства, непродайність трудового господарства й т.д. силою факту зліквідують досьогочасну земельну власність жидів і унеможливлять на будуче всякі спроби штучної аґраризації, навіть, коли б її тим разом хотіли заініціювати жида.

Отже аґраризація жидів — неприродна й невказана; асиміляція — шкідлива й безнадійна; масове й повне виселення (3¼ мільйона!) — не до переведення; погроми — не входять у рахубу; жидівська палестинська держава — не ліквідуюча розсіяння загалу жидівства; а дотеперішній стан паразитарности й інтернаціоналістич-

ности ¹⁾ жидівства — нестерний. . Остас одинока розв'язка — повна ізоляція жидівства.

Виникає зчерги запит : чи ізоляція справді є доцільною, а тим самим найліпшою розв'язкою ? Передусім треба собі з'ясувати, що різні народи в різних часах пробували різних способів (від асиміляції до погромів) для ліквідації жидівства, і всеж остаточний вислід того такий, що сьогодні маємо до 17 мільйонів жидів у світі, себто на 1.000 не-жидів припадає 8 жидів (в Україні 55). До того становище України спеціальне, і тому, що жиди не входили в наш національний організм, і зогляду на їх велике число та їх роль. І найгіршими методами легше зліквідувати 44.000 жидів, ніж найліпшими зробити це з 3 $\frac{1}{4}$ мільйона. На всякий випадок це справа, яку не можна скоро перевести навіть без огляду на методи переведення. А коли так, то більш актуальною є для нас справа забезпечити наш нац. організм перед шкодами, які жидівство йому досі приносило, а далеко більші може принести. А такі безпеки zarazом стримують і дальший розвиток жидівства. Чому ? — Тому, що коли жидівство досі жило в нас і з нас черпало матеріальну силу, яка в свою чергу пособляла їх культурному розвитку, політичним впливам, тощо, а це все сприяло також їх біологічному розростові, — то відсепаровання їх спричинить протилежні наслідки. Коли напр., на якійсь території зліквідується 1.000 коршем, то 1.000 жидівських коршмарів із родинами, себто принаймні 5.000 душ не тільки втратить можливість жити з українського населення, але буде змушене шукати можности прожитку між жидівським населенням або поза Україною. Припустім, що 50 коршмарів зможе далі тримати коршми для жидів, всеж 950 будуть змушені або змінити заняття, або виємігрувати, або проживати заощаджений капітал, або ляже тягарем на жидівську суспільність. Але не буде це тільки з коршмарами, але й усіми іншими жидівськими професіями. Усі вони стануть перед тими самими можливостями. Кожна з цих можливостей зокрема й всі вони разом зменшуватимуть дотеперішню силу жидівства та стримуватимуть його ріст на наших землях, а що більше вплинуть на поступенне *зменшування кількості* жидів не тільки через евент. виємігрування, але й через зменшений природний приріст, що його обмежуватимуть самі жиди тому, що не можна буде потомству дати належного забезпечення. Отже для зменшення числа жидів не треба ні погромів, ні насильного виселювання. Вистачить усеціло відсепаруватися від них.

¹⁾ Жиди мають три напрямки щодо розв'язки жидівської справи : сіонізм, асиміляція й „тенденція інтернаціоналістична, яка працює взагалі в напрямку розложення принципів нації й віри, бажючи витворити тип цілком ненаціональної й аредігійної суспільности, в яку жиди могли б вміститися без поважніших спротивів. Цей тип суспільности, можливий до побудування тільки на підставах обездуховленого матеріалізму, є найбільш поважною загрозою для існування усього дотеперішнього європейської культури“ (Мілянчик.).

Що ці заключення не голословні, доказують числові дані з дотеперішнього побуту жидівства в Україні. Заки до них прийдемо, не від речі буде поставити наперед питання: де лежать причини, що відсепарування жидів матиме протилежні наслідки для нас і для жидів?! Та ж є держави, що мають по $3\frac{1}{2}$ мільйона, по 2 чи по 1 мільйоні, і ще менше населення, і прекрасно розвиваються. Причина в складі самої жидівської суспільності, в її односторонності, можна сказати — в несупільницькім характері її. Так напр. жидівське населення в Польщі (тим самим і на наших землях) живе: 62,6% з торгівлі й асекурації, 23,5% з промислу й ремесла, 3,4% з комунікації й транспорту, а всього коло 10% припадає на інші заняття, себто просто відворотно, ніж напр. у нашій суспільності. Жидівська суспільність має *посередницький* характер ¹⁾. Тому всюди там, де зменшається посередницька функція жидів, не тільки зростає добробут не-жидівського населення, а падає добробут жидів, але це має також безпосередній вплив на *приріст* жидів і їх *кількісне* відношення до не-жидівського населення: число жидів сильно зростає в часах добробуту жидів (у висліді природного приросту й іміграції) і зменшується в часах, коли не-жидівське населення входить у досі монополійні ділянки жидів (торгівля, промисл, транспорт, ремесло).

Ось деякі числа на потвердження цього. На Буковині в 1850. р. було 14.581 жидів, в 1870. р. — 47.754 жидів, в 1910. р. — 181.340, отже за 60 років кількість жидів зросла $12\frac{1}{2}$ разів! Це були часи, коли наші селяни спивалися й банкрутували. На Закарпатті в 1783. р. було 10.568 жидів, в 1840. р. — 51.799 жидів, а в 1857. р. — 86.385 жидів, себто за 74 роки число жидів збільшилося 8 разів. Взагалі в Україні (без Галичини) за переписом із 1765. р. було — 131.782 жидів, а в 1900. р. вже — 2.200.000, себто за 135 років число жидів зросло 16 разів! По містах Правобережної України за 50 років (1847-1926) число жидів зросло пересічно $3\frac{1}{2}$ рази, однак у поодиноких містах більше: в Одесі 8 разів, Києві 10 разів, Миколаєві 25 разів!

¹⁾ Тому не то переаляними, а просто смішними, і то з жидівського становища (з українського просто нахабними й провокаційними) є проєкти, висунені недавно жидами утворити незалежну жидівську державу на українській території розміром 70.000 кв. км., між Польщею, ЧСР, СССР і Румунією (з містами Одесою, Тирасполем, Львовом, Станиславом, Тернополем, Коломиєю й ін.), де приміщено б коло 7 мільйонів жидів із усіх тих держав. Навіть, коли б із тої території викинути все українське хліборобське й інше населення (інакше не помістилися б жиди, бо самих жидів вийде 100 осіб на 1 кв. км.!), то на цій території переважно селянсько-хліборобського характеру й на підставі дотеперішнього відношення міської й селянської (80%) людности, жиди мусіли б (іншого виходу не було б, бо не могли б жиди поміститися в містах) в числі коло 5.500.000 осіб віддатися хліборобству (і то власноручно працюючи, бо через перенаселення не могли б спроваджувати чужинців-наймитів ані віддавати в оренду чужинцям). В обличчі 32.000 палестинських „хліборобів“ з 1930., які вдобавок жили з оренди арабам або працювали на ріллі арабськими руками, цифра $5\frac{1}{2}$ мільйона справді замикає уста!

На Слобожанщині в Харкові від р. 1847. до 1897. число жидів зросло *110 разів*. В містах Галичини приріст був більш природний : за 65 років (1856-1921) число жидів збільшилося пересічно *удвічі*, однак у деяких містах приріст був більший : напр. Львів з 26.700 до 76.900, Перемишль з 6.000 до 18.400, Станиславів з 8.100 до 23.2000.

Зовсім щось відмінного бачимо в новіших часах ХХ. ст. а передусім по національній революції 1918-19, коли то українське населення зачало усаможітнюватися на всіх ділянках життя, а тимсамим звільнятися від пут жидівського монопольного положення. За 25 років ХХ. ст. абсолютне число жидів в Україні (без Галичини) взагалі не виказує *ніякого приросту*, навіть природного, а що більше виказує малий убуток (Україна з Бесарабією в 1900. р. мала 2.200.000 жидів, в 1925. р. 2.150.000), а до того чисельне відношення жидів до іншого населення *впало*. Так напр. в Бердичеві жида творили в 1897. р.—78% всього населення, в 1923. р.—64.9%, а в 1926. р.—55.4%. В Жито-мірі в 1897. р. було 47% жидів, в 1923.—42,2%, а в р. 1926.—39,1%. Це саме бачимо в низці інших міст. Навіть там, де була звишка населення, то вона була нижчою від природного приросту. (До речі : в тому ж часі в порівнянні з р. 1847. Москва виказала збільшення числа жидів 16 разів, Ленінград 5 разів, Ростов 4 рази, Саратов 10 разів, Смоленськ 6 разів, Баку 5 разів, Тифліс 5 разів). Навіть коли де на українських землях абсолютне число жидів не зменшується, то їх числове відношення паде. Коли в сов. Україні можна це пояснити розрідненням жидів по Україні й еміграції поза Україну, то характерні числа на Західніх Землях, де панують зовсім інші, ніж в СССР, умовини : в Галичині відсоток жидів був у 1921. р.—11%, а в 1931. р. (навіть не дивлячися на збільшення абсолютного числа жидів з 522.000 до 556.000) відсоток жидів понизився на 10,3%. На Півн. Зах. Землях відсоток жидів впав за цей час із 11,9% на 10%, себто майже 2%, хоч абсолютне число виказує зріст в 318.000 на 368.000. Загально на Зах.-Українських Землях відсоток жидів понизився за 10 років із 11,3% на 10,1%. Що ж до Закарпаття, то там абсолютне число жидів таксамо, як у сов. Україні, не виказує *ніякого приросту*, отже тимбільше відсоткове відношення жидів *впало*. І це все діється в час нашого поневолення без ніякої плянної нашої політики супроти жидів, та й ще при фаворизуванні жидів окупантами наших земель, зокрема большевиків. Яких же вислідів треба чекати в українській державі, при пляновій політиці влади та й ще при поспішній урбанізації й українзації міст і в часі, коли мільйони українців не будуть виселювані до Сибіру чи деінде, і коли ніхто не буде творити жидівських республік на наших землях і переводити аграризацію жидів !

Г Р У З І Я

(Всі права застережені)

Автор статті, кол. заступник голови ради нар. комісарів Грузинської Рад. Соц. Республіки, прегарно зорієнтований так у сучасних грузинських, як і в загально-союзних відносинах большевицької Росії. Від 1932 р., проскрибований Сталіном, живе на еміграції.

РЕДАКЦІЯ.

Грузія положена в центральній і південно-західній частині Кавказу. Її кордони: зі сходу — Дагестан і Азербайджан, з заходу — Чорне Море, з півночі Кавказький хребет, з півдня — Вірменія й Туреччина (згідно з адміністративним поділом царської Росії — б. губернії: Тифліська й Кутаїська, округи: Батумська й Сухумська та части Карської й Закатальської округи).

Це є історичні й етнографічні кордони Грузії, яких від зарання її історії зо зброєю в руках захищали її сини. Грузія нараховує дещо понад 3 млн. населення. Політична історія Грузії це безпереривна оборона цієї, зрошеної кровю своїх синів, України, оборона тієї високої культури, яку створив цей войовничий, трудолюбивий і обдарований до творчого життя й мистецтва нарід на протягу сторіч свого історичного розвитку. Кожна закутина Грузії скупана кровю і потом грузинського народу і таким робом вона нараховує понад 2.000 років власного незалежного існування.

Від непамятних часів вела Грузія на Кавказі жорстокі бої проти всіх ворожо наставлених сусідів і героїчно обстоювала своє незалежне існування. Грузії довелося бачити й римські легіони на чолі з Помпеем. Після прийняття християнства (325 р.) Грузія вела війни раз з Візантією, раз з Персією, то дружила з Візантією проти Персії, то навпаки. Перси повели криваві релігійні війни проти Грузії й вона довго стікала кровю. В V ст. Грузія зміцніла настільки, що стає незалежною однаково від Візантії, як і від Персії, організує автокефальну церкву на чолі з католікосом, яка відіграє велику роль у розвитку національної культури грузинського народу.

Від VII до XII ст. Грузія оставала під важким гнетом арабів, які накладеними данинами висотували всю життєву силу з грузинського народу. В XI ст. Грузія під проводом

свогого геніяльного царя Давида II. (1089-1125) вийшла на битий шлях свого розвитку. Постійні війни Грузії з Візантією й Персією не тільки послабили її в воєнній відношенні, але вона розпалася була політично на цілий ряд князівств, що облегувало арабам панувати над ними. Давид II. (з роду Багратіонів) зумів об'єднати Грузію й вигнати в 1122 р. арабів з Тифлісу. За панування Давида Грузія відігравала провідну роль на всьому Кавказі, диктуючи свою волю сусідам. І великі держави відносилися в ту добу до неї з належною увагою. У важку епоху Грузії історія видвинула царя Давида, залізного полководця, що зумів влити бодрого духа в нарід і зорганізувати сили, здібні подолати величезні визвольні завдання. Він зрозумів ситуацію, зрозумів, який грізний момент переживала тоді Грузія, й рішучим ударом скинув арабське ярмо.

Відомо, що Давид прекрасно відчув слабкість арабів, використав політичну ситуацію того часу, своєчасно перевів вирішальні потягнення і забезпечив за собою перемогу над ворогами. Його удари були наперед продумані й вірні. Він був не тільки великим стратегом, але й великим політиком, умів ставити правильно великі принципові питання сучасності й виявити великий талант у їх розв'язці. Давид не тільки зумів об'єднати Грузію в одну державу, але й установив між-національний мир на всьому національно пестрому Кавказі та перший зумів створити постійну регулярну армію. Вмів орієнтуватися в ході незвичайно різнообразних історичних явищ, рахувався з умовами місця, часу й ситуації та нехтуючи всякими шаблонами, правильно вирішував проблеми.

В XII ст. Грузія досягає вершка свого розвитку як в площині політичної могутності, так і в сфері свого духового й економічного розцвіту. Часи цариці Тамари (1184-1212) зветься золотою епохою історії Грузії. Тамара це мудрість грузинського народу, гордості грузинської культури, Тамара — найсвітліша постать в історії Грузії. Небуденно творчий ум, рідка проникливість у розгадуванні положення й здібність швидкого приймання вповні гармонійних з ситуацією рішень — є безсумнівними доказами її обдарованості. Вона хотіла все довершити й могла та вміла все довершити. Твердині, мости й система наводнень, споруджені за її панування, як теж літературно-мистецька спадщина того періоду красномовно це підтверджують.

До цієї епохи грузинської слави належить великий поет Шота Руставелі, що оставив грузинському народові свій геніяльний твір „Вепхіс Ткаосані“, який є в грузинській літературі таким же архитвором, що „Божественна Комедія“ в італійській літературі й афоризми з якого сьогодні таксамо знають напам'ять у Грузії, як у кращі часи її незалежного існування.

Шота Руставелі наче могутній маяк освічує грузинському

народові хвилястий шлях боротьби й перемоги. Він озброює нарід знанням і гартує його духа. В багатій історії грузинського народу, в історії його великих перемог і поразок найшли потвердження блискучі слова Шоти Руставелі: „Життя вкритого ганьбою гірше від смерті сміливця“. Руставелі великий майстер мистецької думки. У „Вепхіс Ткаосані“, наче сконденсованим дорогоцінним досвіді, зібраним творчістю геніяльного поета, встають образи й проблеми величньої ширини й розміру: любов і ненависть, лицарськість і трусість, життя і смерть, убогість і багатство, праця й цивілізація, загальне й особисте добро, самопожертвування й зрада. Йому відомі найтайніші закутини людської душі, найінтимніші вібри думки й чуття. Ніщо не може рівнятися проникливості його психологічних описів. Психічні явища, що їх він зобразив, завжди й без найменших поправок відповідають найстрогішій життєвій правді. Він є одним з найбільших звеличників волі жити й неустрашимості ума. Грузинське життя XII ст. представлене у „Вепхіс Ткаосані“ з недосяжною майстерністю. Його мова прегарна. Його численні афоризми давно перемінилися в засідно вживані прислів'я. Руставелі це восіблення високого мистецького таланту, він яркий представник грузинської думки своєї епохи, людина універсального знання й величезного життєвого досвіду.

Ота золота епоха, XI і XII ст.ст., дарує Грузії цілий ряд поетів, істориків, теологів і вчених, серед яких є найважливішими Юрій Мтацмінделі й Іван Петріцонелі. Теж світла архітектура оздоблювала Грузію того періоду, але через варварські наїзди на Грузію з тих часів остали почасти тільки розвалини, почасти ж сильно потерпілі пам'ятки колишньої слави Грузії. Образотворче мистецтво й різьба грузинських церков і палат не уступають своєю мистецькою досконалістю мистецтву європейських країн тієї доби. Народні пісні й релігійні гимни того часу є прегарним витвором грузинської народної музики, такої ж оригінальної, як і грузинська мова. Добре зорганізована грузинська держава мала власний писаний кодекс законів, що був спільним правом усіх провінцій Грузії. Грузія епохи XI-XII ст.ст. мала характер цивілізованої держави не-орієнтального типу. Вона була християнською державою не тільки в релігійному змислі, але й у змислі спільної культури. І в цьому ж змислі є й сьогодні грузинський нарід більше європейським, ніж східним.

Орди, що в XIII ст. нестримно залляли Кавказ і Європу, розвалили Грузію. Наїзди монголів на цвітучу Грузію й здобуття ними Тифлісу знищили політичну незалежність Грузії й нанесли важкий удар її матеріяльній і духовій культурі. Монголи спустошили Грузію економічно й морально. Монгольський султан Джелал-Едін роздробив політично Грузію на маленькі князівства й щойно в XIV ст.

за царя Юрія V. (1318-1346) спробувала Грузія вийти з свого упокорюючого становища і хоч встановила єдність, але давнього блиску вже не було. Другий напад монголів в XIV ст. сильно підорвав міць нації, не дивлячися на те, що цар Баграт V. (1369-1395) побив армію Теймура й вигнав її з кордонів Грузії. За часу царствування Олександра (1413-1444) країна почала потрохи приходити до себе, але їй не дають спокою турки й перси, що в час перебування монголів у Грузії предложили були останній союз і поміч проти монголів. Але після прогнання монголів, здобуття турками Стамбулу й остаточної організації Великої Османської Імперії Грузія дістала в Малій Азії сильного ворога в постаті турків. Різниця релігії, що грала в той час дуже велику роль, сильно утруднила положення Грузії. В тому ж часі наново скріпилася й Персія.

В XIV ст., коли Грузія наново була об'єднана, вороги не могли її так легко покорити, але наїзд Тамерлана, що спустошив Грузію 20 років, і роздроблення держави на цілий ряд маленьких князівств — дали змогу туркам і персам знущатися над Грузією до кінця її політичної історії. Туреччина й Персія поділили Грузію на дві частини. Східня й південно-східня Грузія дісталася Персії, а західня й південно-західня — Туреччині. Починаючи від XV аж до XVIII ст. Туреччина насильно ісламізувала християнське населення Грузії й смертними карами й нечуваним терором домоглася значних успіхів. У східній Грузії господарювала на подібний лад Персія. Ця перська політика нищення грузинської культури й релігії досягла свого вершка за часів окупації Шах-Аббаса I., який у 1614 р. фізично винищив понад 100.000 люда грузинської армії й більше ніж 100.000 грузинів виселив у Персію, де й сьогодні в провінції Ферайдана живе чимало грузинів, що говорять рідною мовою. Кілька років пізніше Шах-Аббас знову напав на Грузію, але наткнувся на стратегічний талант канцлера й обдарованого полководця Юрія Саакадзе, що розбив його в порох і більше до кінця свого життя не думав уже шах Персії нападати на Грузію.

В цьому часі в західній частині Грузії продовжували турки свою нищівну діяльність. Вони стерли з лиця землі найкращі пам'ятки мистецтва християнської Грузії. Свідками цього є руїни грузинських храмів і пам'яток мистецтва в областях: Ахалц'іха, Ахалкалакі, Шавшеті й Тао-Кларджети. Але не кінець на цьому. Найгіршим був упадок духа всього народу. Постійні напади, спустошення країни й насильна переміна релігії — кинули нарід у варварство й знищили ту основу, на якій розцвіла була вся культура нації. Мешканці Месхети, Шавшети й Аджару не сміли більше писати тією азбукою, що на кілька сторіч до нашої ери вкрашала грузинську культуру. Персія й Туреччина довели Грузію до такого упадку й варварства,

що місто Поті перемінилося в справжній базар, де вільно продавали й купували грузинських жінок і дітей. Аж в XVIII ст., завдяки переможним боям Іраклія II. (1760-1798), розбита Грузія почала наново відживати. В своїх безчисленних боях Іраклій розбив перські війська й на час поклав кінець їхньому пануванню.

Всеж Грузія часів Іраклія не представляла ні в політичному ні в воєнному відношенні поважнішої самостійної сили в виду її розпаду на кілька віддільних князівств і безперервних межиусобних невгодин внутрі Грузії з одного боку, й безконецних воєн з боку Персії й Туреччини, що до краю послабили політичну й економічну силу Грузії, — з другого. В таких умовах внутрішньої немочі й безсилля говорити про переможні війни не доводиться, тоді, коли при нормальному геополітичному положенні Грузія представляла б була серйозну силу. В перспективі Іраклій міг бачити два шляхи для Грузії — один ішов у напрямі переміни східної Грузії у васалів Персії, західної ж — у васалів Туреччини, другим же шляхом був союз з Росією, що мала ту саму релігію. Рахуючися з конкретними обставинами того часу, Іраклій рішив заключити союз з Росією в 1783 р. Вірніше, Іраклій прийняв той протекторат Росії, що показався так вагітливим і поклав у 1801 р. кінець самостійному існуванню Грузії.

Скоріше, ніж заключити цей договір, Іраклій II. просив через своїх послів приязні й помочі в Австрії й Пруссії, але в тому часі ці держави не проявляли політичного заінтересування Грузією й Кавказом. Є безперечним, що Іраклій не бачив ніякого виходу з положення без помочі зовнішніх сил. Об'єднати Грузію не вдалося, відбивати безперервні напади Персії й Туреччини виявилось непосильним. Внутрішні загально-політичні умовини й міжнародне положення роздробленої, невної Грузії було таке, що цар Іраклій не находив іншого виходу з ситуації. Міжнародне положення Грузії було настільки ускладнене задля вічної ворожнечі з боку Персії й Туреччини, внутрішні противенства настільки заплутані — що ціла ситуація змушувала царя винести негайні радикальні рішення. Салдатський чобіт імператора Олександра I. показався явним знехтуванням договору, заключеного його бабкою Катериною в 1783 р. Цареві Іраклієві не довелося дожити того, як Олександр I. віроломно порушив договір з 1783 р. Вивчаючи історію тодішньої Грузії, ми мусимо точно пізнати обставини, загальні умовини, епоху, вирішальні історичні й соціально-політичні моменти, що впливали на думання Іраклія — інакше важко оцінити цього визначного полководця й політика. Звичайно, пізніші наслідки його договору з Росією, не заощадили йому гострих критиків.

Одночасно з цим проявляв у західній Грузії успішну діяльність цар Соломон Імеретійський (1752-1782), що зумів

об'єднати західню Грузію так, як Іраклій II. східню, і побив турків та заставив їх понехати грабіжну політику в грузинських провінціях. Але смерть Соломона й старість Іраклія, знеможеного постійними війнами — з одного боку, внутрішні інтриги та нездібність об'єднатися перед обличчям ворога їхніх численних синів — з другого, перерішили судьбу Грузії. Смерть Імеретійського царя Соломона і старість царя Іраклія осмілили ворогів Грузії і перський шах Ага-Могамет-Хан, що вбачав у заключеному в 1783 р. царем Іраклієм з Росією договорі безпосередню загрозу Персії, напав зненацька на Грузію в 1795 р. Старий лицар Іраклій, що ввиду несподіваного нападу розпоряжав хвилино тільки своєю особистою гвардією, дав бій Ага-Могамет-Ханові на Крцанійському полі й побив його на голову. Крцанійська битва є одною з найважливіших і найщасливіших подій за панування Іраклія. За якийсь час Ага-Могамет-Хан зміг повторити свій напад, декуючи зраді тифліського голови міста вірменина Дарчо Бебутова, що відкрив ворогові карти, повідомляючи персів про те, що цар Іраклій не розпоряжає резервами. Перси захопили Тифліс і збурили місто до основ.

Важно замітити, що Росія на підставі договору з 1783 р. була зобов'язана помагати Грузії своїми військами й обіцяла, що своєчасно перекине військову поміч у Грузію, однаково ж нарочно не вчинила цього та дала персам змогу розбити свого „союзника“, Грузію, і прислала армію вже після прогнання персів, щоб ослаблену кривавою війною Грузію легше захопити в руки. Це був перший і вирішальний крок добре продуманої зради з боку Росії. Після смерті Іраклія в 1798 р. на престіл східньої Грузії вступив його син, Юрій XII., хоровита й слабовільна людина. В західній Грузії панував Соломон II. Турки й перси багато разів намагалися через своїх дипломатів добитися від Грузії розірвання договору з Росією, обіцяючи Грузії вічну дружбу на випадок зірвання договору, але навчена довговічним важким досвідом Грузія, що зазнала стільки лиха від цих країн, різко відмежовувалася від них і непохитно стояла на ґрунті виконання договору з однією православною Росією, що в свою чергу, як показало дальше життя, перемінилася в найгіршого й найпідступнішого ворога грузинського народу.

24 липня 1783 р. заключив грузинський цар Іраклій II. з російською імператрицею Катериною II. договір, на підставі якого Грузія добровільно приймала російський протекторат. Імператриця Катерина гарантувала святочно в імені своїм і своїх наступників автономній державі Грузії: незалежність національного законодавства, суду, грузинської церкви, армії й ін. Існування цього договору перемінювало Грузію в півсуверенну державу. 12. точка цього договору звучить : „Цей договір вічний, однаково ж

під умовою, доки кожна з договірних сторін вважає його корисним для себе“ . Пятнадцять років пізніше цей договір переглянули й Павло І. та цар Грузії Юрій XII. справили його в тому напрямі, що Грузія стає частиною російської імперії — з тим, що автономні й національні права, присвоєні їй договором з 1783 р., остають в силі.

18 січня 1801 р. розліпили на вулицях Петербургу маніфест імператора Павла про анексію Грузії. В цьому маніфесті проголошував імператор святочно, що всі права й привілеї грузинського царства остають у силі. Імператор Павло й цар Юрій скоро повмирали, а наступник Павла Олександр І. проголошував у своїм московським маніфесті з 12 вересня 1801 р. наступне : „Для добра нашого престолу вважаємо необхідним прилучити грузинське царство до Росії“ .

Грузинські посли при російському дворі запротестували проти цього маніфесту й кинули Петербург. З цієї хвилини москалі порушують договір 1783 р. і Грузією починає управляти російська бюрократія і російський мілітаризм. У всіх урядових установах Грузії займають усі пости москалі й грузина можна хіба стрінати як перекладчика. Вийняток творить, назначений намісником Грузії, продажний генерал Павло Ціцішвілі. Історія представляє його закоренілим у лиходійстві честилюбцем і зрадником. Його пам'яті не змогло оминати прокляття грузинського народу.

Грузинську мову усунули з суду й законодавства, зі школи та частинно з церкви й на її місце накиннули московську мову. Загарантовану Грузії незалежну армію зліквідували й почали направляти грузинську молодь для відбування військової повинності виключно в північні райони Росії й у Сибір — з явною метою систематичного винищення випеченого теплим підсонням грузинського народу. Військова статистика виказувала, що 50% грузинських жовнірів вмирало або важко, невилічимо захворювало через важкий північний клімат. Політика насильної русифікації важко відбилася й на господарських відносинах нації. Москва знищила автокефалію грузинської церкви, одної з найстарших у християнському світі — себто церква втратила свою незалежність і її підчинено московському святішому синодові. Церковні маєтки присвоїв собі правом грабіжника російський уряд, католикоса й єпископів заарештували й заслали в Росію. Опілілі від турків і персів грузинські історичні монастирі й катедральні собори, прегарні твори середньовічної архітектури, москалі порозв'язували й ограбили. Реставрувати їх не було змоги, бо всі церковні маєтки Грузії, що давали пересічно 2,500.000 рублів доходу на рік, присвоїв собі російський уряд. Всі державні маєтки Грузії проголосила імператорська влада Росії власністю російської держави. Ці землі роздав уряд московським колоністам, при чому кожний колоніст

діставав 15-20, а то й 50 га землі, тоді, коли грузинський селянин мусів вдовольтися в середньому 1-2 га. З тих державних маєтків, які присвоїв собі російський уряд, грузинські селяни не дістали нічого. В багатьох районах Грузії а головю в прикордонних і прибережних її частинах, заборонив наказ петербурзького уряду продавати землю грузинам. У Грузії почався земельний голод і грузинський селянин був змушений докуповувати землю дослівно кв. метрами і по дуже високій ціні.

Зайнявши східню Грузію своїми військами, Росія взулася за західню Грузію. Цар Соломон II. не схотів добровільно здатися москалям і ставив на протягу 10 років розпучливий опір. Шляхом примінення засади „діли і пануй“ та цілої низки підступів і зрад, Росія заволоділа й західньою Грузією. Цар Соломон II. виємігрував до Туреччини, де й помер. Він найшов місце свого вічного спочинку в мурах грецької церкви в Трапезунті. Тепер залляли вже цілу Грузію московські чиновники, що рекрутувалися здебільша з злочинного світу. Найкращих представників нації розстрілюють і засилають на каторжні роботи в Росію. В Кутаїс, разом із багатьома другими патріотами, заарештували двох єпископів, після звірських катувань наділи їм на голови мішки, щоб ніхто їх не пізнав підчас транспорту, й направили в Росію. Там вони згинули мученичою смертю за свою батьківщину, а могили цих героїв, як і більшости других патріотів, замучених „єдиноверной и православной Россией“, нікому невідомі.

Так відбувся розбійницький напад на Грузію, так зрадила цю країну „єдиноверна“ Росія, що по фарисейськи впевняла, що хоче допомогти Грузії проти ворогів християнського світу й знехтувавши віроломно свої обіцянки, виявила себе вовком в овечій шкурі. Ошуканий грузинський нарід підносить повстання за повстанням (1804, 1812 і 1832 р.р.), але не зважаючи на геройську боротьбу, в якій поруч з мущинами билися як пантери грузинські матері, маленька Грузія не змогла скинути ярма величезної Росії.

Реформи, які проводили в Росії на протягу XIX ст., не найшли ніякого примінення до Грузії, вона не дістала ні земства, ні реформи судових установ, ні права на вільний університет та вищі учбові заклади.

В роки реакції 1905-1907, всю Грузію залляли езекуції московських салдатів і козаків. Оселі квітучих провінцій : Гурії, Мінгрелії, Імеретії й центральної Грузії рознесли до тла й ограбили. Міста : Кутаїс, Озургети, Квірілля, Чіатури і понад 100 сіл перемінили цілковито або частинно в руїну. Тисячі грузинів помордували озвірілі царські салдати й козаки, серед жертв було чимало жінок і дітей. Втративши рідні огнища — нарід мусів ховатися в лісах і горах, де від холоду й голоду погинуло чимало дітей. В грузинській столиці, Тифлісі, на очах царського намісника

й із його одобрення відбувалися справжні погроми. 29 серпня, 20 жовтня і 21 грудня 1905 р. вбили масу жінок і дітей разом з двором намісника, графа Воронцова-Дашкова. Тифліський голова міста ген. Грязнов, наказав підпалити друкарню, де друкувалися протиурядові відозви й вибігаючих з охопленого пожегою будинку робітників козаки кидали назад в огонь. Кілька десятків людей згоріло живцем. У провінції Кахетія вибухла сильна пошесть і коли грузинське товариство лікарів вислало туди санітарні відділи, розпорядок влади заборонив цю поміч. Тисячі грузинів сиділи в тюрмах і їх засилано в Сибір без ніяких судових розправ. В ті роки в Грузії засудили воєнні суди на смерть понад 300 людей, яких страчено. Крім цього тисячі селян і робітників заслали в Сибір і північні райони Росії. Такого терору Грузія не пам'ятала від часів Тамерляна.

Але це лихе ХІХ сторіччя, наче б для вирівнювання важких втрат, нанесених нації, збагатило Грузію цілим рядом визначних поетів, письменників, істориків і громадських діячів. У першій половині сторіччя найвизначнішими з них були: Олександр Чавчавадзе, Григорій Орбеліяні, Вагтанг Орбеліяні, Николай Бараташвілі, Димитрій Кіпіані і др. У другій половині — Ілля Чавчавадзе й Акакій Церетелі.

Ілля Чавчавадзе походив із багатой княжої родини. Він дістав образування зразу в Тифлісі, а потім у петербурзькому університеті. Ще на початку 60 р.р. почав Чавчавадзе писати статті для журналів. Не бачучи ніяких факторів зовнішньої помочі, Чавчавадзе спрямовує свої надії на власні, внутрішні сили Грузії і взиває нарід до боротьби й упертого труду. Для нього власні сили й мотиви внутрішнього порядку мають вирішальне значення. Всі його праці пронизані цими думками. Він охопив дослівно всі ділянки грузинського громадського й політичного життя. Чавчавадзе поклав свою печать на культурному, політичному й економічному житті Грузії, він вірив у долю грузинського народу.

Чавчавадзе надав національного зміслу боротьбі грузинського народу, ведучи її під знаком самопізнання. Клич — пізнай себе! — стає його боевим, всеобіймаючим кличем. У ньому виступає грузинський патріотизм у всій красі. Ідейно-політичне виховання народу підняв він на рівень тих важких і складних завдань, що виринули в того-часному етапі життя грузинської нації. Він виповів безпощадну боротьбу неутральності, застоєві, заскоружлості й розхлябаності. Він озброював грузинський нарід острою зброєю знання, ставив ясні перспективи, будив віру в самих себе й у перемогу. Його слово й чин нерозривні. Його публіцистичні статті дають розгорнуту програму діяння. Він найлютіший ворог гн'ялого багна, в якому люди тонуть, захлиснувшись глупістю й підлістю. Він противник

погодження з судьбою. Він нічого не видумувівд себе, він дає ерку картину того, що є в дійсності. Він не містик, не метафізик, він картає людей за їх невміння жити, взиває до бадьорости й до прогнання безнадії, атмосфери морального розкладу й ідейної пустки. Він ставить проблему боротьби за людське достоїнство. В роки боротьби з російською великодержавністю, з реакцією й духовою прострацією — в оці роки гуртується вокруг його імені найпередовіша частина грузинської інтелігенції й він є керівником грузинської думки. Він жорстоко бичує людей безтурботних у змислі знання своєї країни, свого народу.

Ілля Чавчавадзе, що стоїть з непокірною головою на грані двох сторіч, є найпопулярнішою постаттю в історії національного руху Грузії в ХІХ ст. Один із першорядних грузинських письменників, Ілля Чавчавадзе лучив у собі поруч з величезним мистецьким талантом теж визначного публіциста, історика, політика й економіста.

Акакій Церетелі — цей співець свободи — походив з незаможної дворянської родини. Образовався зразу в Грузії, а потім у Петербурзі. Початок його поетичної й письменницької діяльності припадає на 60 р.р. мин. сторіччя. Його першими творами були малі пєси, водевілі-комедії, драми й вірші, що мали відношення до різних подій внутрішнього політичного життя Грузії. Ці пєси розвінчували, вони були спрямовані проти норовів вищих чиновників і громадських діячів того часу й викликали тому багато невдоволення проти їх автора серед вищих урядових сфер, зате в народі їх успіх був величезний. Всю творчість, все життя, Акакія Церетелі, кожний його літературний виступ — проникав могутній дух оптимізму й усі умовини доби, всі обставини боротьби, дослівно кожне зявище життя він використовував для внесення цього оптимізму й бодрости серед свій нарід, не кидаючи ніколи віри в його освободження з московського ярма. В творах А. Церетелі є гумор найбільше вимовною і постійною зброєю його таланту. Він взивав нарід до творчого життя, давав приклади мужности й палкими словами окрилював душу. Церетелі — поет, борець, в умовинах ворожого оточення бере собі на поміч алегорію й зручно скриває властиве вістря й сатиру, вкладаючи в свої твори важливий ідейний зміст. Алегорія влєгшує йому порозумітися з читачем-товаришем по ідеї, по боротьбі.

Почалася світова війна 1914 р. і на цю свою останню воєнну ставку кинув російський імперіялізм, за вповні чужі грузинському народні інтереси, 200.000 грузинів, з яких більшість згинула або окалічила. Грузинський нарід, як і всі поневолені народи російської імперії, бачив, що від висліду війни залежить його судьба, він розумів, що нещасливий для Москви кінець війни, це перемога Грузії. Виходячи з діаметрально протилєжних московському

імперіялізмові інтересів поневолених націй, Грузія, як і всі ці народи, відносилися з симпатією до осередніх держав і бачила запоруку свого тріумфу в перемозі цих держав. Світова війна розкрила повну розєднаність царської Росії з уямленими народами, вона розкрила всі рани, всю святу ненависть до варварської влади, вона стала страшним судом російського самодержавія. Поразка російської армії, такої вайлуватої, безсильної й дивовижної, як і вся російська імперія, та революція 1917 р. стала початком нової ери так грузинського, як і других поневолених народів Росії.

В 1917 р., коли народам Кавказу (горці, Азербайджан, Вірменія, Грузія) свобода впала просто до рук — гірко це згадувати, — вони проявили свою політичну незрілість, не зуміли зорганізувати кавказької федерації а тимсамим і дали змогу, тепер уже большевицькій, Росії по одному себе розгромити. Народи, а радше провідники, Кавказу явно не доцінили величезного політичного значення кавказької федерації й не зуміли витягнути необхідних політичних й організаційних висновків у цьому напрямку.

Політичні партії того часу є найгіршими ворогами нації, яку вони нищать і розкладають, намагаючися вчинити націю зняряддям своєї брудної політики, фактично йдучи на руку ворогам. Кавказький приклад, разом із низкою других, є лишньою ілюстрацією справді величезного значення — втрата бо політичної перспективи Кавказом в 1917-18 р.р. забезпечила перемогу за большевиками.

Не вміючи проаналізувати положення й винести відповідну оцінку моменту, політичні партії Кавказу зорганізували незалежні республіки (Горська респ., Азербайджан, Вірменія, Грузія), які замість приязні й союзу, ворогували між собою за весь час своєї короткотривалої незалежності, путалися в дрібницях і все тратили з оче й основні й найважливіші моменти організації спільного відпору ворогові.

26 травня 1918 р. Грузія проголосила свою незалежність й її визнала де-юре й де-факто низка держав. Країна, знищена чотирорічною війною, представляла собою важку спадщину, все треба було будувати наново; а складності внутрішньої й зовнішньої кризи, серед якої довелося діяти національному грузинському урядові, неможливо було подолати до речинця, який йому поставила скупка історія. Від травня 1918 до лютого 1921 р. Грузія не змогла настільки скріпнути, щоб відбити зрадницький і ганебний напад большевицьких орд.

У лютому 1921 р. Грузію завоювала червона армія й країну прикріплено до РСФСР. Колишню російську імперію, розчленовану наслідком революцій на ряд республік, запопадливо відновлювали москалі під проводом „соціалістичного уряду“ РСФСР, який проголосив „всім, всім, всім“ кличі „самоопределения наций вплоть до отделения“. Зразу завоювали Україну, потім наступила невдачна спроба

авоювати Польщу, після якої РСФСР повернулася обличчям до Кавказу і завоювала, „советизировала“ республіку Вірменію. Задихуючися без нафти, напала на Азербайджан, покорила його, устроїла „грабь неделю“ і на весь світ кричала „о героической борьбе бакинского пролетариата“ проти світового імперіялізму й власної буржуазії, виточуючи одночасно до чиста нафту й разом з „углублением революции“ поглиблювала голод і нужду, як невідхильний наслідок громадянської війни. Прийшла черга на Грузію. Ще не встигло висохнути чорнило на договорах між РСФСР і Грузією про визнання де-юре, ще бреніли в ухах тоасти й промови представників РСФСР на бенкеті, влаштованому грузинським урядом з приводу визнання Грузії світовими державами, як загриміли гармати червоної армії, звернені проти тільки що де-юре і де-факто Росією визнаної Грузії. Бандитський напад кольоса Росії на маленьку й молоду грузинську республіку став ганебним фактом. . . .

Декретований 11. армією грузинський советський уряд, крик про всенародне повстання у Грузії й „просьба повсталого народа“, наче б то звернена до червоні армії за поміччю — були фіговим прикриттям московського лицемірства. Чутки, розпущані орджонікідзовими провокаторами про те, що Орджонікідзе за власним почином і на власне ризико рішив „помогти повсталому грузинському народові“ й що Ленін та його окруження нічого не знали про це, могли переконати тільки дурнів і їх призначували на те, щоб Орджонікідзе добув політичний капітал, а московські завоювники зберегли молодечу невинність. Я чував багато разів від Орджонікідзе, що коли не було б, мовляв, удалося завоювати Грузії й червона армія була б потерпіла невдачу, то він мусів був би застрілитися, бо Ленін не простив був би йому ніколи цієї авантури. . . . Що це була авантура — згідно з признанням самого Орджонікідзе — цього не можна заперечити, але щоб про це нічого не знав Ленін і його окруження, це можна говорити хіба тільки в школі сліпих і глухо-німих. Рішення завоювати Грузію винесли в Москві так, як винесли там свого часу рішення завоювати Україну й др. Щоб цього не бачити, треба дійсно замкнути очі на дійсність. Спроба першого грузинського советського уряду створити *свою* армію, скінчилася розгоном цього уряду й засланням його членів у Москву. Орджонікідзе й його московські повелителі знаменито розуміли, що викликати громадянську війну й залити країну кровю, можна тільки спираючися на чужоземні багнети. Тому з такою жорстокістю здавили повстання в Грузії, в 1924 р., що московське військо добре повинувалося командуванню. Зрештою Грузія не виняток у цьому відношенні, така практика складу й розподілу військових частин стала принципом большевиків. У Московщині подавляють усі селянські повстання військовими

частинами, складеними не з москалів, а з башкірів, татарів і др. національностей. В Україні діють у таких випадках московські частини, тіж самі принципи примінують у середній Азії, Білорусі, Горський республіці, Азербайджані і т.д. В Грузії існує побіч кількох зоружених до зубів московських полків декілька сотень грузинських національних частин, яким советське командування довіряє тільки пусті рушниці для дефіляди підчас урочистостей.

Уся політика зlodів Сталіна-Дзержинського-Орджонікідзе, що звалилися на Грузію, пхала грузинський нарід до повстання. В погоні за протисоветським партизанським загоном Чолокаєва зруйнували цілі оселі в Хевсуретії і як военний трофей пригнали в Тифліс увесь хевсурський скот і кормили ним московську армію, що кинулася на Грузію з мечем, вогнем і голодом. За протисоветські виступи в провінції Гурія в 1923 р. устроїли нечувано жорстоку й варварську езекуцію, а коли гурійці вбили комісара Оболадзе — в Тифлісі розстріляли 123 людей, в решті ж грузинських міст понад 100 осіб, що не мали ніякого відношення до вбивства Оболадзе.

На початку 1924 р. в Грузії заарештували провідників підготовки повстання і з їх допитів точно встановили, коли й де почнеться повстання — так, що сталінські сатрапи могли дуже легко починити запобігаючі заходи й не допустити до повстання. Але вони виходили з зовсім протилежних передположок, вони хотіли дістати привід для кривавого терору і, треба їм признати, що при кінці серпня вони цього добилися та розстріляли кілька тисяч людей за три ночі, цинічно проголосивши в пресі назвища 25 розстріляних. 29 серпня 1924 р. пригадує сіру давнину, цей день оставляє далеко позаду понурі образи середньовіччя.

Грузинський національно-визвольний рух мусів був поступитися перед кривавим тиском московського комунізму. Але советська влада, що святкувала остаточну перемогу, ошибнулася. Грузинський нарід поступився, але не уступив, він не міг уступити, бо' ходить про його життя або смерть. Досвід серпневих днів дав новий товчок національно-визвольному рухові, поглибив його й поширив. Цей досвід безповоротньо розбив дві ілюзії, які служили для обману грузинського народу: він показав неможливість „примирення“ з московським великодержавним імперіалізмом і неможливість національного обедання при комуністичній системі.

Нарід зміг остаточнo переконатися ціною власної крові, що боротьба можлива тільки на шляху повного національного відродження, на тім шляху, що на нього кличуть його традиції царя Давида, обновителя Грузії й що його освічує маяк героїчної епохи цариці Тамари.

Грузинський нарід з напруженою увагою й захопленням слідує за боротьбою у країнах, пригнічених советською

владою. Провідну роль в цій боротьбі відіграє найсильніший із них, непереможний український нарід. Кавказькі народи, рамя об рамя з українським і другими народами непохитно йдуть твердим кроком до наміченої мети. Для справи визволення від діявольської влади найнижчих, найобмеженіших людей, яких колинебудь бачив світ, — всі середники святі, всі заходи приємливі.

Європейська історія останнього часу розвивається в такому напрямі й так прискорює свій біг, що можливі дуже скорі переміни у східній частині Європи. Нарід глибоко переконаний у правді своєї справи, з вірою глядить у майбутнє й чекає скорої нагоди піднятися проти Москви.

ЕКОНОМІКА ГРУЗІЇ

Грузія розпоряджає величезними засобами водної енергії й має великі вигляди в ділянці електрифікації. Чиятурська манганова руда безконкурентна в усьому світі. Запаси вугілля в басейнах Тквібулі й Ткварчелі досягають значних розмірів. В районі Чатах є залізні руди. Кварцханські мідні руди б. Батума тепер у руках турків. Над горішнім бігом ріки Інгури у Сванетії є золото, якого промисловою експлуатацію веде московське „Союззолото“. Є нафта в Шіракі, експлуатацію веде „Союзнефть“. Розвідкові роботи останніх років підтвердили наявність обильних запасів нафти в районах Гурії й Осетії. В районах Гарі-Кахетії й Осетії відкриті родовища білого й цвітистого мармору. Недалеко Тифлісу знайдено зложу лупаку. В районі Ахалцха відкриті значні зложу триплі. В районі Алпані знайдено зложу арсеніку. Це родовище має промислове значення. Недалеко Кутаїса експлуатують багаті родовища бариту. В горах близько м. Онї величезні зложу гідралічного вапна, що має значення цементуючі властивості. В мцхетському районі відкриті зложу скляних пісків, що відзначаються ідеальною чистотою. Недалеко Тифлісу є теж більші зложу лосняка. В місцевості Цхалтубо є теплі радіоактивні джерела з великою питомою поємністю води. В Грузії є багато районів з радіоактивними лікувальними джерелами, як теж з лікувальною гряззю.

Основними, панівними культурами в Грузії є: виноградарство, садівництво, культура тютюну, шовківництво, скотарство, пашні культури. Плакають незвичайно запашний і високоякісний чай. Є цитруси, ефіроноси, рами, великий вибір лікарських рослин. Більшість оцих культур має в Грузії промисловий характер.

Рістня Грузії незвичайно різноманітна. Високо в горах можна ледве покрити землею скали, позбавлені не тільки дерев, але й більших кущів. Нижче розгортається чудовий килим альпійської рістні. А на долі — вічнозелені гаї помаранч, мандаринок, цитрин, пальм, бамбусів, цілі ліси

оріхів, каштанів, гранатів, фіг, оливок, виноградників, морвових дерев, вишень, черешень, морелів, груш, яблунь і всіх можливих овочевих насаджень включно з шляхотним букшпаном, що твердий мов сталь і не піддається столярському знаряддю.

На грузинській землі гарно вкорінилися найцінніші представники перської, індо-китайської, ніпонської, бразилійської й австралійської фльори. Городництво процвітає в Грузії цілий рік і має не тільки власно-ужитковий характер, але й експортний.

Грузія розпоряжає достаточними необхідними матеріальними й моральними передпосилками для того, щоб стати самостійною державою.

Наша девіза — батьківщина й свобода. За батьківщину готовий умерти кожний грузин.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЗА СТО ЛІТ

(Начерк курсу)

I.

Історія української політичної думки за останніх сто літ це історія процесу самовіднайдення нації, що після періодів суверенності й державності почала разом з зовнішньо-політичними ударами тратити своє історичне обличчя. Період української Козацької Держави XVI-XVIII ст.ст. є не тільки для нинішнього українця одним звеном в історичному процесі цілого минулого України, але був ним і для тодішньої української політичної думки. У писаннях українських істориків XVII-XVIII ст.ст. виразно підкреслюється думка, що Козацька Україна є продовженням старої княжої української держави (напр. „Сінопсис“ Гізеля 1674 — перший підручник української історії або „Краткое описаніє Малороссіи“ 1740). Тодішні політичні провідники України це заявляють раз у раз. А єрусалимський патріарх Паїсій надає гетьманові Хмельницькому титул „Князя Руси“ — отже титул українських князів київського періоду.

Поразка українського гетьмана Мазепи разом со шведським королем Карлом XII в битві з царем Петром I. під Полтавою (1709) припечатала долю України, як самостійної держави. Росія повела згодом приступ і на рештки автономії України, а в парі з цим і на українську ідею. Російська історіографія — на службі інтересів власної держави й нації — має на меті викривити історію України, забираючи їй княжий період і ставлячи т. зв. Переяславську Угоду (1654) Богдана Хмельницького з Росією, що була одним з закордонно-політичних союзів гетьмана, во главу праву України — яка, мовляв, у цій умові „вернула“ до колишньої спільноти з Москвою. Російська імперіяльна ідея не могла знайти з природи річі способів погодження з ідеєю самостійності України й спрямована на її повне заперечення.

Але національно-політичний ідеал, який безпосередньо полишила Козацька Україна своїм нащадкам, був ще дуже ясний. І в напрямних політики Хмельницького і Мазепи і в пізніших гетьманів панувала *ідея самостійності України*.

Так само ідея визволення *всієї України* — по обох берегах Дніпра аж „по Вислу“ (означення західних кордонів у Хмельницького). Ідея *політичного устрою* Гетьманської Держави, якого рештки могла тільки поступово касувати Росія (останній удар 1764) остала ідейним добром українства й у найближчі десятиріччя. Від коли почався московський наступ на самостійність України, вирівнялися в великій мірі — в обличчі спільної небезпеки — розходження між гетьманською владою й козацькою старшиною, як теж зросло почуття соціальної справедливості української аристократії супроти других верств. Забулися частково-класові інтереси, коли йшло про незалежність Української Держави. Коли в 1767 р. Катерина II. скликала депутатів з усієї російської держави в „Генеральну устроїтельну Комісію“, тоді депутати з України під проводом Григорія Полетики стали домагатися повернення давньої самоуправи Гетьманщини. Згадану „комісію“ згодом розв'язали, а українцям за виступи в обороні самоуправи припали в уділі заслання, тюрма, навіть кари смерті.

Згаданий *Григорій Полетика* є автором знаменитої „Історії Русов“, що ходила в рукописах по руках українських освічених людей від кінця XVIII ст. і мала м. ін. великий вплив на найбільшого українця XIX ст. Тараса Шевченка. Ця історія це ясне навізання до традицій княжої й козацької державности та великий акт обвинувачення проти Москви. Полетика пише в своїй історії м. ін. : „Коли всяка кривда на землі має бути помщена і відпокутувана, то хто відомстить за кров народу українського . . . що боровся за власну свободу на своїй землі та мав бажання, питоми всьому людському родові“. Тепер, коли опубліковані промови, матеріяли й записки Полетики, стала ясною його програма політичної боротьби : був ворогом кріпацтва, хотів у рямцях справедливого суспільного ладу зробити оборону української автономії життєвим ділом української шляхти. Мав ясний погляд на те, що Україна визволиться тільки збройним шляхом : „Всякий народ — читаємо в „Історії Русов“ — повинен мати своїх воїнів, щоб поручити свою долю і безпеку не чужоземному, а своєму воїнству“.

В 1791 р. висилають ті самі круги, серед яких діяв Полетика, графа *Василя Капніста* до пруського міністра Герцберга з таємною місією : шукати у Пруссії помічі проти „московської тиранії“. Українське громадянство питало устами Капніста, чи Україна могла б рахувати на поміч Пруссії на випадок повстання проти Москви. Місія не увінчалася успіхом, бо Пруссія не думала тоді про війну з Росією. Але всі ці факти доказують, що українські самостійницькі сили цього часу є ще дуже сильні й знаходяться в активній боротьбі проти Москви. Їх очолює українська шляхта, колишня козацька старшина.

Але московський уряд повів власне супроти цієї шляхти

політику, що принесла для Москви небаром успіхи. Напрямною цією політикою було : знищити всіх, хто сміло й завзято обстоював „права і вольности“ українського народу і приєднати на свою сторону тих, хто готов був за матеріальні блага стати на послуги імперії. Оборонці українського автономізму вигинули на засланнях, в тюрмах і в монастирських келіях або мусіли шукати рятунку в еміграції закордон. Всі ж льояльні елементи дістали дворянський титул і в дарунок за вірність закріпощені душі власного народу. Про цих останніх казав губернатор України Репнін цареві Александрові 1818 року, що „для особистих вигод пожертвували щастям рідного краю“.

II.

Серед таких умовин надходить період, в якому в Росію достаються нові ідеї з заходу, що виливаються тут у відомі форми боротьби з царатом (*декабристи*). Ці ідеї мусіли торкнутися теж сфери української політичної думки і принесли з собою тут на тлі поневоленої нації здебільша найбільше трагічні наслідки. Бо в момент, коли корчилася духовна субстанція української нації, коли йшла на неї безпереривна атака з боку нації-пана, цій субстанції застрикнуто було отрую віри в „братерство“, „вселюдськість“ і „справедливість“. Саме тоді, коли для української національної ідеї треба було найчистішого виду національної відмежованости, виключности, яскравого національного максималізму — для відборони перед наступом московської ідеї, заразилася українська політична думка недугою, що мучитиме її довго, подекуди аж до нині.

За панування Александра І. ціла Росія засіялася сіттю тайних товариств, що клали собі метою знесення кріпацтва й переміну політичного ладу в Росії. На терені України існує „Южное Общество“ й „Общество соединенных славян“, що згодом сполучилися. Між членами цих товариств є й українці, але в ідеології обох їх не находимо ніяких ідей, що бодай натякали б на українські національно-політичні змагання. Декабрист Пестель, основник першого товариства, видвигає у своїй програмі російської конституції централістичну республіку, де всі народи зливаються в „один русский народ“. Друге товариство кладе собі головною метою федеративну славянську республіку, але Україні не признає права на політичну самостійність. Коли до цих товариств належали українці, то значить, що республіканські й конституційні кличі вже брали в них гору над ідеєю емансипації України.

Українське літературне відродження, яке припадає на кінець XVIII і початок XIX ст.ст. (Котляревський, Гулак-Артемовський, Квітка-Основяненко, Гребінка, Костомаров, Цертелів, Максимович, Бодянский і др.) є теж у великій мірі заціпленням на українському ґрунті нових ідейних

впливів заходу (м. ін. дуже великий вплив німецького історіософа й етнографа Гердера). Але для розвою української політичної думки це відродження безпосередньо не принесло здвигу вперед. Його представники не репрезентують собою ніякого політичного руху. В тодішніх українських письменників, філософів, істориків та етнографів бачимо любов до природи української землі, любов до побуту, звичаїв, обичаїв, повір і пісень українського простолюддя, оборону самостійності української мови, прав української літератури на самостійний розвиток і врешті романтичну тугу за історичним минулим України. Але ця туга має в них чисто пасивний характер і не зобов'язув їх до нічого в реальному житті. Вони духові батьки аполітичного українства — „українофільства“ й „народництва“, про яких буде мова далі.

Сепаратистична ідея в цей час ще далі жива, але її торощить п'ястук Москви. Її репрезентує м. ін. „*кружок Лукашевича*“, про який є одначе тільки скупі й противорічні відомості. Це товариство мало бути влаштоване на зразок масонських лож і мало м. ін. свій катехізм, в якому було питання: „Де сходить сонце?“, на яке йшла відповідь: „В Чигирині“, що мало натякати на столицю гетьманської України гетьманів Хмельницького й Дорошенка. Російський історик Семевський наводить у своїй праці „*Политическия и общественныя идеи декабристов*“ зізнання свідків у процесі декабристів про товариство Лукашевича. Один з свідків говорив, що товариство пропагує незалежність України, другий — повстання України при допомозі Польщі. Московське слідство проти Лукашевича не винесло ніяких конкретних доказів вини й його не покарали, а тільки віддали під надзір адміністрації.

Маємо з цих часів теж деякі листи, що свідчать про існування серед тодішнього дворянства політичних ідей, що їх приписують Лукашевичеві. І хоч усе це відорвані факти, то вони всеж доводять до висновку, що йде тут про недвозначну неґацію московського панування. Ця неґація виходила з живого національного духа, що в ці часи в українській груді ще не завмирав. Царський генерал-губернатор в другій половині XVIII ст. в Україні, граф Румянцев, нарікав на українських інтелігентів, що вони „при всіх науках і в чужих сторонах обрацєніях лишилися козаками і заховали любов до своєї власної нації і солодкої отчизни, як вони її називають“, та що „ця невеличка громада людей інакше про себе не відзивається, як тільки, що вони найперші на цілїм світі, і що нема від них нікого дужчого, нікого хоробрішого, нікого розумнішого і що все, що в них, то найкраще. . .“

Ненависть до Росії була незвичайно сильна й загальна. Навести б тільки деякі свідочтва москалів з цього часу. „Україна не пишається щастям, не вважаючи на добро-

дійність до неї натури. Політичне сонце її не стільки гріє, скільки світило небесне. Вона виснажена, терпить різні труднощі й відчуває цілковито утрату свободних її віків. Ремствування глухе, але майже загальне“. (Путешествіє в Малороссію акад. Гільденштедта і кн. Долгорукаво 1817). Другий мандрівник-москаль пише: „На жаль я мушу закінчити опис моральности українців неприємною рисою ; я мушу сказати про ненависть їхню до великоросіян. . . . Часто почуєш, як вони кажуть : „Добрий чоловік, та москаль“. Але цього ще мало : вони переливають це почуття в самих немовлят і лякають їх москалями. При цім імені перестрашена дитина перестає плакати“ (А. Левшин : Письма з Малороссії 1816). Рос. генерал Михайловскій-Данилевскій у своїх спогадах про Україну (1823) пише : „Я не знаходив на Україні ніодної людини прихильно настроєної до Росії, у всіх панував дух опозиції“. Коли цей „дух опозиції“ не все виливався у національно-державницькі змагання, то саме тому, що його зводили на манівці згадані „поступові“ ідеї.

III.

Так отже характеризують політичне обличчя українства початку ХІХ ст. наступні процеси : 1. Частина української провідної верстви перейшла під натиском Москви на позиції московського націоналізму офіційної форми ; 2. Інші — українці-декабристи захоплені загально-людським або загально-державним „поступом“ — стають духовими батьками всіх пізніших ліберально-соціалістичних „общерусизмів“ серед українства, до „советського українства“ включно ; 3. Піоніри української науки й літератури мають великі заслуги у цих ділянках, але стоять осторонь політики і 4. Самостійницькі течії — політично свідоме українство — сильне ще в ці роки та загрожене не тільки царським режимом але й новими, вбивчими для них ідеями, достає величезного імпульсу завдяки Тарасові Шевченкові. Та всеж наслідки цього імпульсу зможуть прибрати конкретні політичні форми щойно при кінці ХІХ ст.

Наразі 40 р.р. ХІХ ст. стоять ув історії української політичної думки під знаком „Кирило-Методіївського Брацтва“, що хоч і мало першу в мин. сторіччі українську ясно сформуловану політичну програму, якої ідеї свободи й рівності могли бути влучними як ідеологічне оруддя боротьби з царатом, але всеж репрезентує собою „Кирило-Методіївське Брацтво“ регрес у порівнанні з ідеями Полетики, Капніста чи Лукашевича. Бо воно платить за велику дань вірі в поступ і вселюдськість, яка в кирило-методіївців понад правду про націю. Конкретно : ідеал самостійної державности підмінює Кирило-Методіївське Брацтво ідеєю федерації з другими славянськими націями.

Основником „Кир. Мет. Брацтва“ був Микола Костома-

ров, відомий учений і історик. Як професор київського університету оспував він разом з гуртком старших і молодших українців таємне товариство, яке в короткому часі згуртувало в своїх рядах біля сотні людей. Ідеологія „Брацтва“ зясована в „Статуті Кир. Мет. Брацтва“, в „Книгах Битія українського народу“ Костомарова, в „Правилах для членів“ і в поодиноких відозвах. „Книги Битія“ це месієнська ідеалізація українського народу. „Встане Україна — пише Костомаров — з своєї могили і знову кликне до братів Славян: „Знищить у всій Славянщині монархію і всі станові привілеї. І стане Україна самостійною республікою в спілці славянській. Тоді скажуть усі народи, показуючи те місце, де на мапі буде намальована українська республіка: От камінь, відкинений будівничим — а він ліг основою всього“.

В відозві „До Українців“ зясована програма „Брацтва“ наступно: „1. Всі Славяне повинні сполучитися 2. але так, щоб кожний славянський нарід творив окрему республіку і правив собою не вкупі з другими, а тільки щоби кожний з них мав свою мову, свою літературу і свій окремий громадсько-політичний лад. Такими народами уважаємо: Москалів, Білорусів, Українців, Поляків, Чехів, Словаків, Словінців, Сербо-хорватів і Болгарів. 3. Щоб славянською спілкою управляв сойм або славянська рада, де сходились би послі від усіх славянських республік і обговорювали справи, що відносяться до цілого славянського союзу. 4. В кожній республіці повинен бути управитель (президент), вибраний на час, і над цілою спілкою повинен теж бути управитель, вибраний на час. 5. У кожній республіці повинна бути загальна рівність і воля, щоб не було ніякої різниці станів. 6. Послів і урядників треба обірати народніми голосами не після походження і майна, лише після розуму й освіти. 7. Віра Христова повинна бути основою законодавства в кожній республіці“.

Програма славянської федерації подиктована, як це кажеться в записці Білозерського, одного з ідеологів „Брацтва“, тим, що Україна не зможе вдержати свою державність власними силами. Наскільки плодом поступального завмирання національної волі й волі боротьби взагалі — з одного боку, а злощасного для поневоленої нації вибування віри в силу розумового переконання й в „уселюдські ідеали“ — з другого боку, була ідеологія братчиків, посвідчить найкраще ще така їх відозва „До братів Москалів і Поляків“: „Браття Москалі і Поляки — кажеться у відозві — отсе говорить до Вас Україна, нещасна сестра Ваша, яку Ви розпiali і замучили, але вона не памятає лиха, готова простити Вам усе і проливати свою кров за Вашу волю. Прочитайте отсе братерське посланіє, роздумайте і обміркуйте справу Вашого спільного визво-

лення, прокиньтесь зі сну і дрімоти . . . засоромтесь Вашого власного зіпсуття . . . Перейміться питомою Слав'янам любовю до людства . . .“ і т.д.

Ясно, політичний рух з такими прийомами *тактики* не міг в зустрічі з життям здобути щось у цього життя. Брацтво зрештою скоро розкрила царська поліція, його членів запроторено в тюрму й на заслання. Російський уряд дуже налякався, бо в цілій Європі надходила саме „весна народів“. Микола I. постановив розправитись із цілим українством якнайсуворіше. В Росії почався період жорстокої нагінки на все, що українське, що триватиме аж до Кримської війни, після якої почнеться т. зв. доба реформ, а з нею щойно бодай мінімальні можливості для українського життя.

IV.

Близько до „Кирило-Методіївського Брацтва“ стояв і *Тарас Шевченко*, але цей велит української національної ідеї ішов у своїх поглядах куди далі, дійшов же до них теж раніше, незалежно від ідей „Брацтва“. Шевченко був великий поет для історії української літератури, але для історії політичної думки він великий революціонер. Був одним із тих нерідких в історії людського духа велетнів, що випереджують сучасність і знаходять відзов щойно в свідомості пізніших поколінь. Шевченко подав руку просто нескаліченим традиціям української козацької державности й снував ідеал воскресення цієї державности — без атрибутів федерацій з слав'янами і спільної боротьби з московською демократією за „поступ“. Тужив за минулим, але не так, як його сучасники-літератори, що плакали на руїнах минулого, схиляли покійно голову перед сучасністю й або забували зовсім про майбутнє або звертали свої ідеали прийдешнього в такому напрямі, що стояв у прямій протилежності до того, над чим вони плакали й тужили.

Шевченко ставить перед українцями виразний ідеал політичної самостійности України. Цей ідеал проникає всю творчість Шевченка й проявляється перше за все в його відношенні до Росії, яку він ненавидить так, як тоді може ніхто не ненавидів. Його творчість це велика ідейна боротьба з москвофільством серед українців. Шевченко за соціальне визволення українських мас, він за Україну „без холопа і без пана“, але якою є його „демократія“, яку довго і по нині видвигають (напр. большевики), який провідний мотив його ідеології, — видно з того, що він в оцінці минулого України ставив критерієм власного позитивного становища до поодиноких історичних постатей виключно їх державницько-самостійницьку ідеологію, а ніякого сучасного демократизму він не вагався осудити, коли він лучився з яким би не було москвофільством.

Шевченко питає :

„Коли

Ми діждемось Вашингтона

З новим і праведним законом ?“

і відповідає :

„Діждемоя таки колись !“

З тією глибокою вірою в це „діждемоя таки колись“, кличе Шевченко земляків „громадою обух сталить“, встати, порвати кайдани, окропити вражою, злою кров'ю волю і збудувати велику, вільну нову сім'ю. Ясно, це грімкі кличі національної революції, які коли б були найшли послух, означали б збройний зрив, творення української держави, спертої на основах національної суверенності й соціальної справедливості.

Шевченків політичний світогляд мусить вправляти в безмежний подив, коли зважити, коли він жив і серед яких умовин. Його розуміння нації, як „живих, мертвих і ненароджених“, його протиставлення міщанському світоглядові — героїчного : „Для душ, що спочувають і люблять — замки в повітрі триваліші і кращі за матеріяльні палаци егоїста“, його апотеоза чину й боротьби : „Борітеся — поборете !“, інстинкту панування : „вміти панувати“ — все це написане тому близько сто років. Але стане зрозумілим, чому Шевченко й для новітнього українського націоналізму не традиційно-історична вивіска, але фактичний духовий вождь.

Шевченко засланий царським режимом на досмертне заслання, з якого вертається після 10 років — впертий і незломаний, далі творить, його революційне слово далі лунає по Україні. Вмирає в 1861 р. „З затисненими п'ястуками ліг він в домовину“ — як писали про нього. Остав по нині для українства куди більше, ніж найбільший поет народу — Шевченко це по нині політично-світоглядний прапор. Всеж правдивий Шевченко, вождь духової раси нації, пророк самосгійної України й непримиримий ворог Росії — і для його сучасників і для найближчих нащадків був предметом здебільша тільки плятонічного звеличання — політичне українство майже до самого кінця XIX ст. не буде в силі стати на ґрунт ідей Шевченка.

V.

Останніх десять років перед Кримською війною це для українства в Росії один із тих періодів, що позначаються незвичайним тиском Москви. На цей час (1854-56) припадають криваві бунти українського селянства проти нанщини („Київська Козаччина“). Політична обезголовленість української нації є причиною, що ці зриви не знаходять національно-політичної капіталізації. Всеж, цікаве становище Шевченка до селянських повстань ув Україні (що

повторялися не вперше — за книжкою І. Ігнатовича „Помещичьи и крестьяне на кануне их освобождение“, було в Україні в р.р. 1826-61 — 1.188 селянських повстань), яким він надавав значення історичної боротьби — наперекір поглядів своїх сучасників. Шевченко бачив, що це селянство, борючися за землю, видвигає рівночасно проти ворожого порядку — „свою віру“, „свою правду“, „свою волю“. А за такі справи „розбійник не стане“ — писав він.

Поразка Росії під Севастополем змушує її до розвільнення режиму в державі. Наступає знесення кріпацтва. В Україні відживає культурно-науковий рух (Марко Вовчок, Куліш, Кониський, Руданський, Житецький і др., а згодом Карпенко-Карий, Старицький, Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Лисенко, Кропивницький і т.д.). Починають ґрунтуватися українські організації т. зв. Громади, що займаються культурницькою роботою (друк українських шкільних підручників, популярних книжок для народу, ґрунтування недільних шкіл). Народня просвіта й добробут мужика — стає гаслом тодішніх українських діячів. Всесь цей рух зрештою майже вповні вихолощений від політики.

Тоді саме прокинувся в тій частині України, що по правому березі Дніпра (припала Росії при 3. розділі Польщі 1795) український рух серед напів спольщеного тамошнього українського поміщицтва й шляхти (Антонович, Рильський, Сьвенціцький і др.). Цей рух видвивав ключ, що шляхта повинна придержуватися тієї народности, на якій землі живе й закликав ополячених українців вертатися до нації батьків. Цей рух налякав тамошні польські круги (поміщицтво), що готувалися саме до повстання 1863 р. і від них посипалися перед царським урядом обвинувачення українців у революційних змаганнях. На ділі ідея самостійної України й зриву проти Москви хоч і жила в ці часи, то не прибирала форм свідомо-активної боротьби. Зате почалися виступи російських соціалістів. З боязні перед українською національною ідеєю, і наслідком польських інтриг, і за мнимої зносини з соціалістами, і перестрашена польським повстанням — Росія переходить в посилений протиукраїнський наступ. Відомий указ мін. Валуєва 1863 року проклямує, що України „не було, нема й бути не може“.

Точка тяжости українського життя переноситься на західню Україну — під Австрією, де під впливом духового розвою східньої України розпочалися були процеси рівнобіжні, як на землях над Дніпром. Українство мало тут кращу змогу розвою і тепер, в час невиносимих умовин у Росії, звязки Києва зо Львовом мають дуже корисні наслідки для самозахвання української ідеї. Ці звязки не перервуться ніколи, але реакція й на них з московського

боку не дасть на себе довго ждати. 1876. р. появляється новий протиукраїнський указ Москви, що забороняє пропуск у Росію всяких українських книг зза кордону, обмежує ще більше в самій Росії друк українських книжок, забороняє український театр і т.д. Настає 30-літнє лихоліття для українства — ще важче від миколаївської доби.

Українська думка цього періоду починає характеризуватися щораз більшим загином Шевченківських емоцій. „Українофільство“ і „народництво“ репрезентує національно-політичні погляди цього часу в Україні. При чому йде тут не про різко помітні течії, а про настрої гуртків — здебільше згаданих вище „громад“. Обі згадані течії це навізання до традицій аполітичного українства піонерів українського культурного відродження (гл. вище). Слово „українофіли“ може видатися дивним у відношенні до людей українського походження. Але їх назва „українофіли“ походить звідтіля, що йшло тут на ділі про людей національно нездеклярованих, здебільша політичних общеросів, які тільки *любили* Україну. „Народники“ обороняли національне „я“ української нації й хотіли працювати для культури й добробуту українського села, але політичної боротьби тимменше цуралися. О. Гермайзе згадує в своїх „Нарисах з історії революційного руху на Україні“, що один з представників цих кіл, проф. Житецький, так зясовував суть української ідеї: „Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першорядними ученими і пишійте свої праці українською мовою. Тоді мимоволі й чужі стануть вчити українську мову, щоб знайомитися з вашими працями. А тепер найбільше корисним для української ідеї є український театр“. У 80 р.р. існує між народниками, щоправда, концепція створення української держави за поміччю Німеччини й Австрії — як відгук плянів Бісмарка відносно українського князівства (інспірована „залізним канцлером“ стаття німецького філософа Гартмана в журналі „Гегенварт“ 1887). Але така орієнтація на закордонні фактори без намагання витворити власні політичні сили — є тільки потвердженням політичної безплідності „народництва“.

Деякі одиниці цього часу близькі нам бодай деякими ідеями, що вяжуться з їх іменами. Тут належить письменник Пантелеймон Куліш, людина зрештою незвичайно проблематична, яка безперечно стояла одною ногою в крузі ідей російської державности, але, бодай теоретичний, звеличник національного фанатизму, волі чину, „грубої первісної сили“, що між ін. казало йому звеличувати добу козацтва. На тлі розпаношення ідей „гуманности“ й загину волі підбитої нації — слова Куліша звучали мужньо. Видвигнути можна теж Кониського, письменника й ученого, за те, що був усе життя послідовним противником найфатальнішої постаті в історії української ідеї в нові часи —

М. Драгоманова, насадника москвофільства й ліберально-анархістичних доктрин серед українства. Врешті історик В. Антонович, ворог московської духовости й культури, належить теж до ясніших постатей на тлі поступаючої русифікації українства. Зрештою і два останні не вийшли в своїй ідеології поза „неполітичну культурну працю“ (платформа т. зв. київської Старої Громади від половини 80 р.р.), найвище з пасивним очікуванням, щоб Австрія й Німеччина визволили Україну. А як пропагатори т. зв. „нової ери“ в Галичині — порозуміння з поляками, дали доказ такого ж власного національного дефетизму, як і соціалістичні течії, що були все однозначні з москвофільством.

Коли так українська ідея з одного боку не в силі найти політичної конкретизації, то з другого боку революційні течії загально-російського масштабу знову проникають ув українську політичну порожнечу. Загально-російському соціалістичному рухові платить Україна дань своїми революціонерами-полудневцями, українськими бакуніністами, лавристами, землевольцями і народовольцями (Лизогуб, Дебогорій-Мокрієвич, Стефанович, Желябов, Кибальчич, Кравчинський та др.). В ідеях цих людей не находимо ніяких українських національно-політичних думок. В найкращому випадку, коли дехто з них і визнає вагу національної емансипації, то відкладає її на другий день після соціальної революції чи після знищення самодержавя.

VI.

Так отже 60-80 р.р. принесли Україні розлам її провідної верстви анальогічний до розламу 20-30 р.р. : на безполітичний „націоналізм“ і безнаціональний політизм. Людиною, що її висвятило було соціалістично-москвофільське українство творцем нового „політичного українства“ — був *Михайло Драгоманов*. Але роля цієї людини в історії української політичної думки підлягло за останні часи такій основній ревізії, що нині Драгоманов уважається тим, хто найбільше причинився до невдачі української революції 1917-21 р.р. й підготував наступ большевицької Москви на Україну.

Драгоманов (✱ 1895), професор київського університету, а опісля політичний емігрант, увійшов до історії України як той, хто перший прищепив українській політичній думці ідеї соціалізму і спричинився до того, що від його часів усі ліві ідеї виступають ув Україні, так мовити б, в українській шаті, українське ж визволення починається усе більше утотожнювати з соціалізмом. Ідеї космополітизму разом з усією рештою „ідейного добра“ лібералізму ніде не могли показатися так убивчими для нації, як на прикладі поневоленої нації, де ці ідеї її розбрили й кинули на поталу нації-пана.

Драгоманова назвав його початковий учень, а опісля непримиримий ворог, письменник Іван Франко, „Генте Українус, націоне Руссус“ (українського племені, московської нації). Монографіст Драгоманова М. Мухин пише про нього : „Думка, що все велике, визвольне, „європейське“ і т.д. може прийти лише з Московщини на Україну, повторюється у Драгоманова безконечно часто, вона відіграє ту роль, що й провідний мотив в операх Вагнера, нею Драгоманов має нерозлучно прикувати українську думку до російської політичної й культурної історії“ (М. Мухин : „Більше світла“). Саме той факт, що Драгоманов дійшов до соціалізму не як українець, а як „націоне руссус“ і всій своїй доктрині надав виразне пятно москвофільства — подвоює його розкладову для української ідеї роль. Від тепер москвофіли серед українців находили оправдання в драгоманівстві, а визнавці ідей Драгоманова ставали в консеквенції москвофілами.

„Політизуючи“ українське народництво, Драгоманов вбивав йому з голови розуміння „простого люду“ як бази для аполітичного культурно-національного відродження, чинив зате із українського селянства матеріал для здійснення соціалістичних теорій. „Добро простого люду“ — це завдання, писав Драгоманов, що „потребує перш усього розуму . . . , щоб він міг поглянути на діло без усяких упереджень, вільно від усяких споминів історії“ („Народ“ 1893, 14). „Ми відкидаємо . . . націоналізми, а надто такий, котрий сам себе виразно протиставляє людецькості, або космополітизмові, ми не признаємо примусових думок і почувань, котрі видаються за національні, ніяких обовязкових історично-національних святощів, а надто ненависти до других національностей“ („Листи на Наддніпрянську Україну“). Становище Драгоманова безнаціональне, він признає кожній одиниці і громаді право виступити з національного звязку, виправдуючи на пр. ельзасців за їх зраду німецькості підчас французької революції, бо „Франція ельзасців увільнила від панів і попів“.

Драгоманов уважав зайвою річчю боротьбу за державну самостійність, коли в новіші часи громадянство переростає державну організацію й переходить у вищу, федеративну форму співжиття. Ця федерація, світова або бодай європейська, буде оперта не на національному принципі, а на принципі „областей“. На території України повинно бути *декілька* автономних країн, звязаних економічними інтересами (програма „Вольний союз. Опит укр. полит. соц. програми“. Женева 1884, уложена разом з московськими соціалістами й лібералами). Аж так далеко Драгоманов щоправда зразу не йшов, але це були його останні консеквенції. Ясно, таке становище було регресом навіть у порівнанні з утопією „Кирило-Методіївського Брацтва“.

Як типічний зразок світогляду Драгоманова навести б такі його думки: „Націоналісти помиляються, коли думають, що публіка може жити щодня націоналізмом, завжди думати про „свою хату“. Звичайний чоловік перше усього думає, яка хата, а потім уже чи своя, чи найнята. В житті громадським частіше пан, чи мужик; ліберал чи абсолютист; раціоналіст чи клерикал і т.д. а дуже рідко українець чи поляк, москаль і т.д. От і од літератури чоловік бажа перш усього навчитись чи господарства, чи політики, чи релігії і т.д. — а потім уже вдовольнити своє національне почуття, навіть коли воно в його збуджене“ (Лист до Івана Франка 25.X.1884).

На думку Драгоманова лихо сучасного положення українців не в поневоленні однієї нації — української, другою — московською, а є воно наслідком „певної державно-адміністративної системи“. Отже боротися треба не з російством, а з „тою системою і при тому боротись безпремінно, маючи союзників, між котрими будуть і самі великороси, бо система шкодить і їм, дусить і їх. Ця система має ворогів в усій Росії і ті вороги природні наші союзники. . . . Боротьбу ту, напр. ми, українці, будемо вести на ґрунті не національному, а державно адміністративному, тобто виставляти на перший плян потребу автономії, місцевої і краєвої, автономії громад, повітів, провінцій (губерній чи груп їх). Така програма буде мати за себе всіх розумних людей, якої б національності хто не був („Чудацькі думки“).

Отже втопив Драгоманов українську справу в програмі перебудови Росії на плятформі союзу з російськими лібералами, з якими мав зрештою тісні звязки, вони ж послуговувалися його ідеями в боротьбі з українським самостійницьким рухом. Поставив Драгоманов основно фалшиві дороговкази українству, які довгі роки з 1917 роком включно, вказували йому спільний фронт з „великою російською демократією“ — так довго, аж поки ця демократія не послала своїх полчищ на здобуття Києва. Але ще й після катастрофи дух Драгоманова не втратив впливу, бо між українцями найшлися одиниці драгоманівські учні — навіть з проводу короткотривалої самостійної держави, які дуже скоро погодилися проміняти цей „реакційний“ ідеал на прапор „федеративного“ СССР (Грушевський, Винниченко і др.).

Драгоманов пише в своїх „Австро-руських“ споминах, що коли 6. травня 1861 року домовину Тараса Шевченка перевезли з Петербурга в Київ, то й Драгоманов пішов до церкви, де виставлено цю домовину. Тоді один студент-українець крикнув до нього: „Ти чого сюди зайшов? Тут тобі не місце!“ Коли хтось хоче вклучати в українську ідею Драгоманова, то неможливо не повторити цих слів запального українського студента з 1861 року.

Не улягає сумнівові, що аж по 1917 р. Драгоманов остане найбільшим авторитетом переважаючої частини українства — на погубу цьому ж українству. Але враз з заіснуванням драгоманівської течії родяться і другі окреслені політичні напрямки — з протилежними й ворожими драгоманівству включно. Кінець 80-их і 90. р.р. — це роки реакції на примітивне українофільство й культурницьке народництво, роки народження в сфері українського політичного думання окреслених „вірую“, яких досі взагалі не було. Ця кристалізація йде й з права й з ліва наразі в ідеологічній площині — щоб щойно в перших роках ХХ. ст. прибрати вид політичної організованості на більшу скалю.

У р.р. 1883-88 існує серед українського студентства в Петербурзі гурт „українських соціялістів-федералістів“, який має в програмі заміну централістичного ладу в Росії на федеративний союз, при чому кожний з народів російської держави має право або прилучитися до цього союзу або заснувати свою окрему державу. Нелегальні українські студентські зїзди в р.р. 1888 і 89 виносять резолюції, що виказують вже виразніші самостійницько-державницькі ноти. Врешті 1891 р. основується „Братерство Тарасівців“, яке треба вважати наразі першою спробою організованості самостійницького руху. Сама назва, що походить від імені Тараса Шевченка, сигналізує, що Шевченко, на якого пише памфлети Драгоманов („Шевченко, українофіли й соціалізм“), приходить у ці роки до влади над українською думкою. В кожному разі, як це побачимо з історії „Тарасівців“ і дальшого українського самостійницького руху, боротьба Шевченкових ідей на три фронти: проти москводства — офіційної й соціалістично-ліберальної породи, драгоманівства й українського аполітизму — буде нелегкою.

Чоловою постаттю „Братерства Тарасівців“ є Іван Липа († 1923), туди ж належить Микола Міхновський, грандіозна постать історії української політичної думки, далі відомий письменник Михайло Коцюбинський, письменники Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Микола Вороний і врешті — Віталій Боровик, Василь Степаненко і десятки людей в різних місцевостях України — найбільше студентів, але й старша інтелігенція, як рівнож уперше в історії новітнього українського політичного життя — селяни.

По свідоцтву самих „Тарасівців“ (І. Липа : „Братерство Тарасівців“, Літерат.-Наук. Вістник, Львів 1925) їх рух зродився був у свідомому протисталенні з одного боку безполітичному українофільству, з другого — соціалістичним течіям, які нехтували українською ідеєю. „Сепаратизм, самостійність України. Іншої України, як самостійної, Тарасівці собі й не уявляли“ — пише І. Липа.

Їх діяльність полягала на опановуванні існуючих українських організацій і сповнюванні їх самостійницьким духом, поширюванні українських, друкованих в західній Україні (під Австрією) книжок, рефератів і т.д.

Наскільки ж однаково важкою була вже тоді місія Тарасівців може посвідчити голос одного з них про роботу членів „Братерства“ серед студенської молоді (Сергій Шемет : Микола Міхновський, „Хліборобська Україна“ 1924-5) : „Виступи молодого гуртка „Тарасівців“ . . . — пише С. Шемет — робили враження якогось донкихотства. Це були виступи людей якогось іншого світогляду, зовсім тоді не модного і масою студентства не визнаного. Загально визнаною була ідея всесвітнього соціалізму і всеросійської революції, які мали автоматично визволити й Україну. А тут раптом якийсь нечуваний сепаратизм, якесь чудернацьке самостійництво і ще більше чудне недовіря до загально російської революції і всесвітнього соціалізму“. Подібну зустріч серед великої частини інтелігенції будуть мати всі дальші самостійницькі течії.

Такі труднощі боротьби остали не без впливу й на самих „Тарасівців“, яких ідеал Самостійної України згодом затирається, еволюціонуючи в бік „федерації“. Був між „Тарасівцями“ теж елемент, що не доріс до самостійництва взагалі й, не зважаючи на переломові процеси пізніших десятиріч, не розстався з москвофільством і федералізмом ніколи (приклонник П. Скоропадського С. Шемет). Всеж до традицій „Тарасівців“, що були першими новітніми піонерами української національної ідеї й організованою реакцією проти соціалізму — свідомо навязує нинішній український націоналізм.

Ідеологія „Братерства Тарасівців“ зясована в „Конфесіон де фоа молодих ураїнців“ (Визнання віри молодих українців) у львівському часописі „Правда“ в квітні 1893 року з зазначенням, що вона була „читана на Тарасові роковини 1893 р. в університетському місті на Україні“; в неї виймаємо : „Людськість поділяється на раси, народності, нації. . . . Ми знаємо, що . . . російська держава, це поверховний агрегат багатьох націй, що нічим не зеднані поміж собою опріч самодержавя і через те ідея панування такого абсолютизму єсть мертва, нація ж єсть жива істота. . . . Життя українського народу доводить нам, що Україна була, є і буде завжди окремою нацією і як кожна нація так і вона потребує національної волі . . . Україна під гнетом ! . . . Тому ми, як діти України, як сини свого народу єсьмо націоналами і передусім дбаємо про те, щоб дати своєму народові національну волю. . . . Для нас свідомих українців є один українсько-руський народ. . . . Ми дбаємо про те, щоб піднести і розгорнути на Україні національного духа, відживити і виробити серед інтелігенції і народа національні українські почування. . . . Ми ба-

жасмо такої відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був вільний розвій і цілковите задоволення моральним, соціяльним і політичним потребам українського народу. . . .“

Отже перше слово було сказано й поставлені перші кроки. З кругів „Тарасівців“ походять в ці роки подібні змістом гектографовані летючки. Тарасівців приловлено на пачкуванні нелегальної літератури, відбулися численні арешти, а згодом і процес, що був першим новітнім процесом українських державників (1893). Але „Братерство“ не розпалося, а кріпнучи духом і числом, перемінилося згодом у першу українську політичну партію на Східньо-українських Землях : „Революційну Українську Партію“.

Драгоманову не вдалося за життя заснувати в Україні під Росією української соціалістичної партії. 1890 р. за його інспіраціями повстає на ЗУЗ під Австрією т.зв. радикальна партія, яка рік після смерті Драгоманова приймає в свою програму домагання самостійности України. Крім Михайла Павлика є її оснувателем великий український письменник і вчений *Іван Франко*, що в дальших роках еволюціонуватиме в сторону ідей, яких хорунжим стане в східній Україні М. Міхновський. Франко писав в 1900 році (стаття „Поза межами можливого“ в „Літературно-Науковому Вістнику“), відповідаючи тим, хто вважав ідеал самостійної України нереальним, що від самих лише українців, від їх твердої волі й палкого бажання залежить здійснення цього ідеалу, та що „тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, і тільки від нашої свідомости того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки. . . . Ми мусимо — писав Франко — серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватися до нього, інакше він не буде існувати“.

В цьому ж році 15. липня приймає віче українського студентства у Львові серед загального захоплення резолюцію, що „тільки самостійна національна держава забезпечить українському народу повну свободу розвою“. Здорове самостійництво Франка й української молоді треба різко відмежувати від постуляту самостійної України радикальної партії, що був, хоч і осуджений Драгомановом, але невольником його ж духа. Це видно з книжки Юліяна Бачинського п.н. „Україна ірредента“ (1895), що зясовує цей постулат. Автор думає : „Вимоги адміністраційні російської держави й інтереси економічні російської України самі вже висунуть на порядок денний національне і державне українське питання, будуть навіть рішаючим чинником в них — національне почуття радше їх впливом — силою додатковою“. Отже у Франка „серце“ і „всі сили і засоби“ на

послуги ідеалу самостійної України, а тут драгоманівська віра в непотрібність збуджувати національні пристрасти, віра в „інтерес суспільного прогресу“ й підхід до української ідеї з погляду користей для адміністрації російської держави. . . .

На прикладі галицької радикальної партії бачимо певні процеси, що точно повторяться і на східних землях — в еволюції РУП (гл. нижче). Радикали стають з одного боку розсадником москвофільства взагалі, входять навіть у союз з галицькою москвофільською партією, а з другого боку — з їх партії вилягається, теж москвофільський, марксизм (галицька соціал-демократична партія, основана в 1899 р.), предтеча большевизму. Ю. Бачинський це пізніший большевик. О. Гермайзе цитує в згаданому вище творі пізнішого змосковленого большевика — П. Тучапського, який писав у своїх споминах: „Із драгоманівця народника я зробився марксистом. . . . Основи цієї зміни заклала в мені . . . літературна та політична діяльність галицької радикальної партії. . . . Публіцистам „Народу“ доводилось підкреслювати протилежність класових інтересів широких народних мас, з одного боку, й „панів“ з другого, доводилось закликати, зважаючи на це, до класової боротьби та вказувати на першорядну важливість „економічного фактору“. Тучапський від марксизму перейшов згодом до московства взагалі. Це не був відокремлений випадок — через соціалізм до московства перейшли напр. такі українці, як Б. Кістяковський, К. Арабажин, В. Козиненко і др.

VIII.

Революційна Українська Партія (РУП) повстає в 1900 р. в Харкові, на тлі підготованому живою пропагандивною роботою *Миколи Міхновського*, визнаного сьогодні творцем українського новітнього націоналізму. По званню адвокат, в студенькі роки життя член „Братерства Тарасівців“, М. Міхновський зв'язаний найтісніше з українською історією передреволюційної й революційної доби. Сьогоднішнє націоналістичне українство мусіло його до певної міри „відкрити“, бо соціалістична доба в Україні викляла його.

Першою програмовою публікацією РУП є „Самостійна Україна“, що є текстом промови М. Міхновського, виголошеної на святі в честь Т. Шевченка в Полтаві. Задля епохального значення цієї брошури для української ідеї, подаємо довші витяги з неї :

„. . . Державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин . . . Українська нація переживає ще й досі довгий і важкий антракт у своїй історії. Антракт цей починається з 1654 року, коли то

українська республіка злучилася з московською монархією політичною унією. З цього часу українська нація політично і культурно помалу завмирає, старі форми життя зникають, республіканські свободи нівечаться, нація знесилюється. Московське правительство поводить на нашій власній території як з рабами. 1876 р. видається закон, який засуджує нашу національність на смерть. З наших дітей готують по школах заклятих ворогів нашому народові. Навіть у церкві панує мова наших гнобителів. . . .

І от посеред таких обставин . . . хай навпаки льогіці подій, ми виписали на своєму прапорі : Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір карпатських аж по кавказькі“. Міхновський, навіязуючи до історичних традицій державности, стає всеж, однаково, як Донцов, сьогоднішній найвизначніший теоретик українського націоналізму, на ґрунті волюнтаристичного розуміння нації : „Відсутність державно історичної минувшини не може мати ніякого значення для дужої бадьорої нації, що відчула свою силу і хоче скористатися своїм правом сильного“.

Говорячи про сумну роль української інтелігенції в минулому (винародовлення) пише Міхн. : „Первозвісника сучасного політичного українства Шевченка не зрозуміло ані його власне покоління ані поблизькі йому. Коли Шевченко своєю смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну й економічну українського народу, то поблизькі до нього покоління з т. зв. українофільського табору на своєму прапорі виписали „робім так, щоб ніхто ніде не бачив нашої роботи“. Це покоління . . . своїм псевдопатріотизмом деморалізувало цілу українську суспільність на протязі пів століття. Це покоління виплекало цілий культ страхополовства, виробило цілу релігію льюальности.. Це покоління своїм нечуваним сервілізмом, своєю безідейністю і своєю незвичайною інертністю відпхнуло від себе цілий ряд рухів молоді, що стояла на українському національному ґрунті. Це покоління зробило український рух чимсь смішним і обскурантним, надало йому характер недоношеної етноґрафічної теорії. Політика і тактика українофільства довела до того, що ціла молодь України з відразом від них відсахнулася і таким чином українофільство лишилося без потомства, а сучасна молодь України уважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, традиції її йдуть до Мазепи, Хмельницького та короля Данила, минаючи українофілів. Між молодією Україною й українофілами немає ніяких звязків, крім одної страшної, фатальної звязи : своєю кровю заплатити за помилки попередників. . . .

Українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили своєї нації і вона виповнить свій обовязок. . . . Доки хоч на одним клапті української території пануватиме чужинець,

доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну. Війна провадитиметься всіми засобами. . . .“ Про плян діяння організації кажеться в „Самостійній Україні“ : „Ми як партія бойова, партія, що виросла на ґрунті історії і є партією практичної діяльності, ми мусимо вказати і на ту найближчу мету, яку маємо на оці. Ця мета це повернення нам прав визначених переяславською конституцією 1654 р. Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належиться. Наша нація довго нездужала, але нині вже стає до боротьби. Вона здобуває собі повну свободу і перший ступень до неї переяславську конституцію. . . .

Ми виходимо на історичну арену і або побідимо або вмеремо. Ми не хочемо бути довше євнухами, не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо довше зневаги нашої землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України! Сини України! Ми як той Антей доторкаючись до землі набиратимемось усе більшої сили. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Україні. . . . Нехай жажляки і відступники йдуть до табору наших ворогів, їм не місце між нами і ми виголошуємо їх ворогами вітчизни. Усі хто на цілій Україні не з нами, той проти нас! Україна для українців! . . .“

П. Канівець, один з членів РУП, пізніший ворог української національної ідеї, так пише про характер РУП з моментом її повстання (за О. Гермайзе) : „Коли в 1900 р. заснувалася РУП, склад її членів був буржуазно-національним. . . . Всі її члени в значній мірі почували на собі вплив української ідеології скрайного шовінізму, чому яскравим доказом може служити видання такої брошури, як „Самостійна Україна“ .

РУП затратить згодом свій ясний світогляд і програму. У ній заявляться побіч націоналістичних елементів теж і драгоманівці та марксисты, що для всіх їх спільними будуть тільки революційні методи боротьби й відмежування від українофільського культурництва. Ворожу націоналізмові розкладову роботу в РУП проводить головню Дмитро Антонович, що свідомо почав у партії організувати марксистську опозицію, притягаючи тудю різних ворогів націоналізму. РУП починає публікувати побіч таких націоналістичних брошур як „Козаччина“, що видвигає ідеал „вільної, самостійної Української Держави без холопа і без пана“ — теж марксистські брошури, переклади з Ленінової „Іскри“ або напр. „протиопівську“ брошуру Ол. Скорописа-Йолтуховського „Проповідь“ .

Не зважаючи на щораз сильніший драгоманівсько-марксистський наступ на РУП, вона росте й бореться. РУП стає скоро масовою організацією — поза Міхновським, В. і С. Шеметами та другими „Тарасівцями“, належать туди м. ін. Симон Петлюра, Леся Українка, М. Коцю-

бинський, О. Олесь, Дмитро Донцов, В. Чехівський і др. На чолі партії стоїть Центральний Комітет у Києві, вибраний зїздом делегатів місцевих організацій. Закордоном репрезентує партію „Закордонний Комітет“ у Львові.

РУП веде живу й енергійну революційну діяльність — відомі аграрні розрухи 1901-1902 р.р. на Полтавщині й Харківщині й пізніші революційні виступи (штрайки, тощо) є її ділом. РУП організує теж міське робітництво до боротьби. Все це була перша революційна боротьба проти Росії на базі української державної ідеї. РУП перша опановує політично маси, організує й керує їх виступами, масово поширює революційну літературу, яку вона утворила знову ж таки перша — після Драгоманова. Завдяки всьому цьому — РУП світла традиція для сьогодишньої боротьби за ті ідеї, за які боролася й вона.

Не довго довелося нести РУП свій національно-революційний прапор. З одного боку ідеї Драгоманова й західньо-української радикальної партії, з другого боку — впливи марксизму: російської соціал-демократії й західньо-української соціал-демократичної партії — все це розважає РУП щораз більше. Ферменти в РУП доходять до того, що націоналісти її кидають, а сама РУП розпадається в 1905 р. на „Українську соціал-демократичну робітничу партію“ (М. Порш), що визнає офіційну програму російської соціалдемократії й домагається тільки автономії України та організації робітництва на національному принципі й хоче вступити сама після власного скріплення в федеративний зв'язок з Рос. Соц.-Дем. Роб. Партією — і на „Українську соціал-демократичну Спільку“ (Д. Антонович, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський), що стає філією російської соціал-демократії в Україні.

Згаданий Дм. Антонович так зясовував у соціалістичному органі „Праця“ (стаття „Неіснуюче питання“ під псевд. С. Войнилович) протинаціональну плятформу свого крила в РУП: „Національне питання видумала буржуазія для того, щоб затемнити клясову свідомість пролетаріату, а для пролетаріату це питання не існує“. Тепер же „Спілька“ заявила в деклярації „Розкол РУП“, що її метою є „пособити збудуванню зцентралізованої пролетарської партії усієї Росії, не дати відтягти український пролетаріат у бік буржуазно-радикальної „самостійної України“, себто стати на перешкоді затемнінню клясової свідомости українського пролетаріату“.

„Спілька“ видає уже здебільша тільки московську літературу або двомовну, московізується щораз більше, попадає під впливи жидівського „Бунду“, розпливається в усеросійському морі. Провідними діячами „Спільки“ стають москалі, як напр. меншевик Ларін і жиди, як Гойхберг, Сорокер, Рабінович і др. Большевицький історик М. Равич-Черкаський („Исторія коммунистической партии Украины“)

пише: „Вихід спілчан з національної РУП — це перший у низці інших розлам в українській соціал-демократії, що знаходилася в полоні українського шовінізму. Історія українського марксизму — це історія розламів в УСДРП, звільнення марксистів з шовіністичного полону й вихід на широкий шлях міжнародного соціалізму“. В 1907 р. царська поліція розгромила „Спілку“, в 1908 р. є закордонною спроби відновити її, при чому в Відні починає виходити орган „Спілки“ (в російській мові) „Правда“ під редакцією Л. Троцького-Бронштайна. Згодом „Спілка“ остаточно зникає, а поодинокі її члени або стають більшовиками (напр. Канівець, Меленевський), або просто москалями (П. Тучапський), або бодай москвофілами (сторонник П. Скоропадського — О. Скоропис-Йолтуховський).

На прикладі „Спілки“ особливо наглядно видно той процес, про який ми згадували вище на прикладі галицьких радикалів. Зрештою і платформа УСДРП і других українських соціалістичних партій є яскравим образом сплетів драгоманівства з марксизмом-більшовизмом і москвофільством. „Українська демократично-радикальна партія“ йде рука в руку з московськими „кадетами“, „Українська соціал-революційна партія“ йде з московськими соціал-революціонерами. Це є разом з соціал-демократами ті організовані сили, що домінуюче опановують український політичний терен до 1917 р. і відвернуть увагу кількох українських поколінь від національно-державної ідеї, підготовляючи катастрофу українських революційних змагань 1917-20 р.р.

ІХ.

Ще заки РУП остаточно переходить на платформу інтернаціоналізму й марксизму, а починає тільки підлягати московсько-соціалістичним впливам, Міхновський, разом з другими самостійниками з РУП основує разом з Ол. Макаренком, Іваном Бойком, Ев. Любарським-Письменним, Мих. Базькевичем, Мих. Біленьким, Ол. Степаненком, В. Мізерницьким та другими „Українську Народню Партію“ (1902), яка проіснує під цією назвою як найсильніша українська самостійницька організація аж до 1917 р., коли то УНП злучиться з самостійницькими течіями в одну „Українську Партію Самостійників-Соціалістів“.

Чоловими гаслами УНП є: „Хай живе Самостійна Українська Республіка працюючого люду! Хай живе визволення поневолених націй! Хай живе визволення праці від влади капіталу!“ Організація має згід пера Міхновського свій декалог — „Х заповідей УНП“, які звучать:

І. Одна, єдина, неподільна від Карпатів аж до Кавказу самостійна, вільна демократична Україна — Республіка — оце національний всеукраїнський ідеал. Нехай кожна

українська дитина тямить, що вона народилася на світ на те, щоб здійснити цей ідеал.

II. Усі люди твої браття, але Москалі, Ляхи, Румуни та Жиди—це вороги нашого народу, поки вони панують над нами і визискують нас.

III. Україна для Українців ! Отже вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів !

IV. Усюди і завжди вживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

V. Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників і добре буде цілому твоєму народові і тобі.

VI. Не вбивай Україну своєю байдужністю до всенародніх інтересів.

VII. Не зробись ренегатом-відступником.

VIII. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

IX. Допомогай своєму землякові поперед усіх. Держись купи.

X. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами ; не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги ; не накладай у куші з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

УНП розвиває відразу широку пропагандивну діяльність, видає відозви, декларації, брошури й часопис „Самостійна Україна“ (зразу у Львові, потім нелегально на східних землях). Ідеологія УНП в порівнанні з націоналістичною РУП це ширша розробка й обґрунтування давних кличів і методів боротьби. Звернена велика увага на соціальне й робітниче питання, яких ясна розв'язка була зокрема невідклична зогляду на конечність вирвати українське робітництво й національний актив взагалі — з лав московських й українських соціалістичних організацій. В брошурі „Робітниче свято 1. мая“ пишеться :

„Почуття народньої чести і пошани вимагає, щоб на українській території, де більшість робітників українці і справа пролетаріату себто боротьба проти утиску правительства і капіталу була в руках українських робітників. . . . Більшість українців робітників пристала до московських організацій і забувши дбати про інтереси свого рідного краю підпирає інтереси чужинців москалів, які силкуються навязати українським робітникам свою ідею, що тільки одно самодержавство стоїть на перепоні до щастя, що після знесення самодержавства, як буде конституція, то для України настане таке гарне життя, такий рай, що не потрібно вже буде українцям здобувати нічого. . . .

Конституція гарна тільки для того народу, який має свою державу, окрему й незалежну. Ми українці не будемо ждати російської конституції, бо не покладаємо на неї ніякої надії, а всі сили покладаємо для найкращого визволення нашого народу зпід московського панування, бо ми жадаємо собі щастя і ліпшої долі не від знесення самодержавства, а від здобуття собі політичної свободи у своїй власній державі. . . . Свідомий українець робітник знає, що визволення українського пролетаріату єсть справа самого українського пролетаріату і нікого більше. Для того УНП кличе всіх українців єднатися в свою організацію, яка буде певним і міцним щитом проти капіталістів і проти москалів“.

Брошура „Справа української інтелігенції в програмі УНП“, яка є збіркою статей, в більшості написаних самим Міхновським, з незвичайною льогікою виказує пропащість орієнтації української інтелігенції на ліберальні і соціалістичні течії московського суспільства. Пророчо звучать слова брошури: „Коли московська демократія завоює собі державну власть в Росії — тоді вона скине машкару „братерства і любови до всіх народів“, машкару, якою вона купує досі симпатії поневолених націй Росії і притягає їхні сили для осягнення свого ідеалу — і кине явно і отверто в очі цих поневолених націй свій шовіністичний пароль і програму“. Насвітлена м. ін. теж роля „жидівства всесвітнього“, яке „проповідуючи усім народам космополітизм, серед себе плекає найчистішої води націоналізм, а націоналістична політика стала релігією жидівської нації, яка всюди жирує на становищі поневолених націй“. Останній висновок брошури: „Українська нація мусить піти шляхом націоналізму, перейде його і повалить все, що стоятиме перепорою на цій дорозі“.

З вибухом революції 1905 р. УНП кличе український нарід увійти в цю революцію і організувати повстання під прапором боротьби за самостійну українську державу. „Ми ідемо . . . до повстання, до оружного повстання за визволення українського народу зпід національного й економічного рабства“ (І. число нелегально виданого часопису „Самостійна Україна“ — XI.1905). УНП творить національні профспілки. Партія висилає до рос. прем'єра гр. Вітте протест з тисячами підписів здебільша українського робітництва, який домагається скасування занону 1876, що забороняв українську пресу. На телеграму відповів прем'єр, що закон буде анульований, що й сталося.

З моментом заіснування можливостей легальної видавничої діяльності, які принесла з собою революція, УНП видає в Лубнях на Полтавщині перший на СУЗ українською мовою писаний політичний часопис „Хлібороб“, а потім другі (щоденник „Слобожанщина“ в Харкові). Після

революції Міхновський виступає оборонцем в низці голосних процесів українських селян і при цій нагоді заєдно підкреслює українські національні моменти. Він боронить теж і тих селян, що їх судять за погроми жидів, капіталізуючи такі процеси в тому напрямі, що вина тут держава, лихо виховуючи маси. В звязку з цими процесами Міхн. зєднує собі ще одного ворога більше — жидів.

Від 1904 р. з рамені УНП твориться група активістів п. назвою „Оборона України“, що ставить собі метою терор. В 250. річницю переяславської угоди (1654), що її Росія врочисто святкувала як дату „зєднання“ України з Москвою, „Оборона України“ зорганізувала динамітові замахы на царські памятники в Києві, Одесі й Харкові. Два перші не вдалися, а в Харкові, тому, що тут не було відповідного царського памятника, висаджено памятник Пушкіна, співця „єдиної, неділимої“ Росії. Потім ще в Полтаві висаджувано памятник царя, при чому його сильно пошкоджено. Провідником „Оборони України“ був Віктор Чеховський що згинув у світовій війні.

В 1906 р. видає УНП свою нову програму, де видвигнений м. ін. постулят націоналізації землі. „Вимагаємо . . . : 1. Усіх сільських робітників-рільників, себто безземельне українське селянство наділити землею. 2. Хліборобам власникам, що не можуть прожити із своїх земельних ґрунтів дорізати землі з земельного фонду. 3. Фонд земельний складають на Україні землі казенні, удільні, монастирські, поміщицькі-нетрудові взагалі. Цей Земельний Фонд колись належав українському народові на правах власности і його силою відібрано. Натурально з моменту Всеукраїнської Революції уся ця земля є конфіскованою і мусить бути повернена без відшкодування її давнім правним власникам. Націоналізація землі має бути проведена на основі правил : від власників українців земля відбирається за викупом державою, від чужинців відбирається без відшкодування. . . . Націоналізувати землю значить зробити її власністю тієї нації . . . , що цю землю оселює, тільки власністю не окремих одиниць, а власністю усієї нації. . . . Кожний член української нації, що живе з землі, бере землю до уживання скільки може обробити її вланоручно без наймита. . . . Треба не змішувати — застерігається програма — поняття націоналізації землі з поняттям „державлення землі. . . .“

Російський уряд переслідував УНП жорстокіше від усіх других українських партій і вона на своєму шляху втратила багато членів. Не зважаючи на порівнююче великі впливи, які УНП здобувала серед українських мас, клич „самостійна Україна“, який вона проповідувала, не зміг остаточно заломити антинаціональних ідей соціалізму й москвофільства.

В роки, про які йде мова, живе й творить *Леся Українка* (правдиве ім'я: Лариса Косач), „поетка українського рісорджімента“ (назва італійського відродження в ХІХ ст.), як її назвав Д. Донцов. Постає, відкинута сучасниками, зроджена для інших часів, що її виривають щойно нащадки з кигтів минулого і ставлять на ту височину, що їй належиться. Тарас Шевченко й Леся Українка, оця українська духовна Жанна д'Арк, — близькі сьогоднішньому українському націоналізмові, як ніякі другі постаті духової галерії України за останнє сторіччя.

Відчувала, що живе в епоху, коли

„Старі мечі поржавіли, нових
Ще не скували молодії руки“.

Ненавиділа угоду з чужою ідеєю, солодке народолюбство, віру в „автоматичний поступ“ — її земляків. Бо відчувала, мов ця, оспівана нею Касандра, що її нація паде жертвою кобриних очей нації-пана, що гіпнотизуючи Україну соціалістичними утопіями, готує їй безвольну смерть в затиску своїх тяжких імперіалістичних лабет.

І Леся Українка била в своїх поемах і драмах на сполох. „Ляментом божевільної людини, якій неждано відслонили образ страшного суду“ — називає Донцов її творчість. „Як та кітка, що надовго перед людьми прочуває близьку катастрофу землетрусу, кидалась вона, вопаючи рятунок там, де її оточення спокійно віддавалося щоденній праці“ (Дм. Донцов: „Поетка українського рісорджімента“). Казала Україні, що жде її „війна страшна і невблаганна“. Як невідступна ідея вічно переслідує її образ кривавого дня народження нації, коли, як

„під час породу звісно ллється кров і
рветься крик“.

Не вірить, що може вдіяти щось „раб принижений нещасний, як буде проповідь читати своїм панам“. Ненавидить усякий компроміс: „або загибель або перемога“ — ось її альтернатива.

Ненавидить інтернаціоналізм і „соціалістичні ідеали“ життя. Для неї існують тільки такі категорії: „свій нарід, чужий нарід, своя держава, чужа держава, свої боги, чужі боги“ („Нова Україна“ 1906. Л. У. „Утопія в белетристиці“). Соціалістичний рай це для неї „велика нудна казарма“, в якій вона душиться „від педантизму, самовдоволення та міщанства всіх тих прийдешніх людців“ (цит. твір.).

Хоче „ударить перуном в заспані серця, спокійні чола соромом захмарить і нагадать усім, що зброя жде борця!“

Л. Українка, яку Іван Франко назвав „єдиним мушциною серед поетів соборної України“ стала духовою власністю щойно доби її нащадків. Ось які вартості вплела

Л. Українка в еволюцію українського світогляду й національної ідеології — в оцінці Донцова : „Викресана немов з одного кусника бронзи національна ідеологія Лесі Українки — пише Донцов. На місце нацифізму — поставила вона ідею войовничого націоналізму, що був для неї ціллю в собі ; що не шукав за виправданнями, ні в інтересах „поступу“, ні „загалу“, ні в „щасті“ на цім, чи на тім світі. На місце раціоналізму і утопізму, що видумував „кращі ідеали“ — волюнтаризм. Замість харитативного жалю до подавлених, активну ненависть до переможців. . . . На місце холодного інтелектуалізму — релігійність, фанатика ; де досі вихідною точкою був біль і терпіння, принесла вона ображене почування й унесення гарячкою боротьби. Способом там була — еволюція, в неї — революція. . . . Її герої не маси, а одиниці : Прометей, Іфігенія, Самсон. Її чеснотами не співчуття, а відвага, не добрість, а шляхотність“ (оп. цит.).

Леся Українка вмерла 1913 року напередодні подій, до зустрічі яких готовила Україну. Не вдалось їй „розстроює рани в серцях людей, що мохом поросли“. Як не вдалось Міхновському і другим. Бо над Україною тяжів отруйний подих чужої розкладової ідеї, що паралізував волю нації жити.

XI.

В січні 1905 р. вибухає в Росії революція, що в Україні приймає так само найбільші розміри, як перед несповна 100 роками повстання декабристів ніде не мало такого масового вислову, як в Україні. Повстанням на кружляку „Патьомкін“ кермувало двох українців (Коваленко і Матюшенко), як теж і майже вся залога була українська. Революція 1905 року була для українських мас перше за все виладуванням їх національних енергій, які стараються негайно всі соціалістичні партії спрямувати на тори своїх програм. Ці програми не виходять поза автономію України (здебільша на другому пляні) в рямцях нової демократичної Росії (на першому пляні) — боротьба ж відбувається у спільному фронті з російськими лівими партіями.

Роки 1905-07 приносять великі можливості для українського культурно-наукового життя, що довго гноблене в цей короткий час стихійно досягає незвичайного розгону. Ведеться зусильна боротьба за українську школу, якої висловом є навіть шкільні страйки. Розвій літератури (О. Олесь, С. Черкасенко, Г. Чупринка), преси, книжкових видавництв, культурно-освітніх товариств („Просвіта“), студенських кружків, музично-театрального життя і врешті повстання „Українського Наукового Т-ва“ в Києві — все це на коротко розцвітає пишним цвітом, поки не приходить з 1908 роком нова реакція, що душитиме українство знову майже повних 10 років — аж до 1917 року.

В квітні 1906 р. відбуваються вибори до I. Думи (бойкотовані лівими партіями). УПН вдається провести з Полтавщини своїх депутатів, що стають ядром української посольської фракції (44 послів). Зрештою — самі вибори, що відбувалися при величезних труднощах з боку влади і брак ясної програми в більшості українських послів і, врешті, короткотривалість I. Думи — все це було причиною, що думський розділ українського політичного руху остався без більшого значення. Українська громада в II. Думі (47 послів), в виборах до якої брали участь і ліві партії, стоїть на політично-тактичній платформі рос. кадетів, заступаючи позатим, згодом і наперекір кадетам — постулять української автономії. В III. і IV. Думах, вибраних на засаді нової виборчої ординації, послів-українців з України уже зовсім немає. Українські громади в думах мають на ці часи агітаційне значення, іменно те, що світова політична опінія звернула ще більше увагу на факт існування української нації в Росії. Їх же співпраця з російськими партіями далі деморалізує українську політичну думку.

В добу реакції після революції 1905-07 р.р. починається закривання українських організацій і преси, переслідування української мови, сама назва „український“ заборонена, масові арешти, висилки й „столипінський галстух“ (шибениця) розбивають політичні партії—з України виходить закордон хвиля третьої еміграції (перша — часів Драгоманова, друга — часів РУП), м. ін. тоді покидає Україну Дмитро Донцов. Головно після анексії Австріїю Боснії і Герцеговіни — прибирає московська боротьба з українським сепаратизмом — „австрійською інтригою“ характеру хрестового походу. Особливо переслідується зв'язки з зах. Україною. Коли українці збойкотували в 1908 р. „неославянський“ з'їзд, зааранжований Москвою в Празі з метою позискати собі славянські народи на випадок війни — нагінка на українство йде ще й під кличем „зради славянства“.

Зовнішнім виявом українського національного руху в ці роки стає розвій української кооперації. Властиве політичне життя характеризує: 1. велике послаблення самостійництва (УНП), яке однак підсилять небаром впливи з західньої України і 2. на українській політичній арені з'являється „Товариство Українських Поступовців“ (ТУП), в великій мірі навіязання до традицій аполітичного „народовецтва“ з сильнішою домішкою драгоманівства й марксизму — тільки ще сильнішої опортуністичної закраски. Організація шукає співпраці з російською конституційно-демократичною партією, хоч і ця і другі російські ліберально-соціалістичні партії вже тоді, разом з наближенням війни, неодноразово відкривають супроти українців своє московсько-шовіністичне обличчя. „Кадети“ викреслюють з своєї програми автономію України, їхні лідери П. Струве

й О. Погодін починають неперестанувати кампанію в пресі проти „мазепинства“, а з вибухом війни в 1914 році партія зложить супроти царя льояльну декларацію : „не ставимо ніяких умовин ні домагань“.

В ці важкі роки знову є Шевченко тим, що щезає напередодні великих подій зза гробу кине мобілізаційний клич своїй нації. В 1911 році, в 50-річчя смерті Шевченка, приходить до стихійних українських демонстрацій сприводу заборони обходу ювілею. В Києві криваві зудари з поліцією, військом і козаками, крик мас „геть з Росією!“ — подібне діється в Харкові й Катеринославі. В 1914 р., в 100-річчя уродин Шевченка знову заборона ювілею і знову демонстрації.

Так застає східню Україну вибух війни з одного боку з масами, яких захоплює Шевченко і які кличуть : „геть з Росією!“ , з другого боку з верхівкою, що або дезертирувала в московсько-соціалістичний табір або тією зпід знаку ТУП — а, що теж орієнтуючися на тактику російського ліберального „поступового бльоку“ (від якого прийде, мовляв, колись для України автономія!), в своїм органі „Рада“ закликає українців до оборони російської держави, щоб цим робом боронити і свою землю та врешті з негативним становищем Леніна до війни і відомою плятформою в національному питанні, що відборонює в полеміці з комуністкою Розою Люксембург значення цього питання для комуністичної революції. В зіставленні цих трьох фактів засновані вже всі ті трагічні сплети, що в них задушиться українська національна революція.

Ленін містить в 1914 р. в газеті „Просвѣщеніє“ низку статей про національне питання, де м. ін. пише : „Ми твердо стоїмо на тому, що безперечне : право України на самостійну державу. Ми шануємо це право, ми не підтримуємо привілеїв великоросів над українцями, ми виховуємо маси в дусі признання цього питання“. А в вересні 1914 р. на нараді большевиків у швайцарському Берні Ленін перепирає наступну резолюцію : „З точки бачення робітничої кляси і трудящих мас всіх народів Росії було б найменшим злом поразка царської монархії й її військ, що гноблять Польщу, Україну і цілий ряд народів Росії“. Пастка нової, червоної, Москви на москвофільсько-соціалістичну українську верхівку була наставлена. . . .

XII.

У липні 1913 року виголошує Дмитро Донцов на зїзді Українського Студенського Союзу у Львові реферат п.н. Сучасне політичне положення нації й наші завдання, якого напрємні входять ув основу резолюцій зїзду, що видвигає концепцію створення української самостійної держави в оперті на центральні держави. В цих резолюціях кажеться між ін. :“ . . . З огляду на те, що теперішня міжнародна

ситуація, то є загострення міжнародних, а спеціально австро-німецько-російських антагонізмів, якнайкраще сприяє полученню українського питання з питаннями міжнародної політики, вважаємо конечним боротися за програму політичного сепаратизму від Росії. . . . Акцією, що могла б служити наміченій меті . . . вважаємо широку пропаганду політичного сепаратизму від Росії закордоном, як також мілітарне виховання молоді. Змагаючи до цієї мети, українська молодь не повинна спускати з ока питань біжучої політики, приймаючи активну участь у щоденній політичній боротьбі, як по цей, так і по той бік кордону“.

Висловом надій на близький конфлікт між центральними державами і Росією є й повстання Українського Інформаційного Комітету у Львові, що започаткував ту діяльність, яку з вибухом війни переймає „Союз Визволення України“, що як безпартійне тіло, складене з емігрантів з рос. України, висуває постулат державної самостійності України, звязуючи здійснення цього постулату з перемогою центральних держав.

Так розпочалося новітнє міжнародне ставлення української проблеми, яке мало в собі відразу слабі сторони. Коли напр. Донцов ставав на нову міжнародньо-політичну платформу, то це був політик, що вже в 1905 р. на бурхливих сходах українців в Петербурзі видвигає сепаратистичні кличі — так, що ціле віче перемінюється в явну противосковську демонстрацію — не тільки проти уряду, але й московського суспільства з московською соц.-демократією включно (це реферує М. Міхновський в своїм „Хліборобі“). За самостійництво Донцова виключають з Укр. Соц.-Демократ. Роб. Партії. Історично повязати з виступом Донцова у Львові треба засідання Центр. Комітету „Української Народньої Партії“ на східних землях 9. березня 1914 р., що на ньому вирішено проводити ідею сепаратизму від Росії аж до осягнення мети. Це була тяж група, що боролася від 1900 р. за самостійність України — методами: від організації власного громадянства під кличами націоналізму — до терору проти ворога.

До „Союза Визволення України“ ввійшли ж (Донцов був першим головою СВУ, але виступив з нього недовго після заснування) члени різних політичних переконань і груп, в цьому обох соціал-демократичних партій (О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський, П. Жук, В. Дорошенко і др.). Отже тяж тісі „Спілки“, яка декларувала, що для неї є самостійність України „буржуазно-реакційною“ справою, що причиняється лише до „затемнення класової свідомости українського пролетаріату“. Ці самі люди видивгають тепер постулат самостійности України — як „конституційної монархії“ з Габсбургом на чолі. . . .

В „Союзі“ йдуть увесь час тертя. Неофіти українського державництва зпоміж недавніх співробітників Леніна й

Троцького не мають авторитету в других членів „Союзу“. Поміж потягненнями „Союзу“ мішаються раз гратуляційна телеграма для Вільгельма II. після здобуття німцями Холму, то співпраця з лівицею в віденському парламенті, ніби постулят державности, але автономія в складі Австрії можлива теж, готовість вести терор на східній Україні, або ні, чи пак незгідність, за яку політичну ціну, врешті згодом прохання до Керенського, щоб дозволив вертати членам СВУ в Росію (Керенський відмовив).

Член СВУ Меленевський звернувся був в грудні 1914 р. з листом до Леніна, в якому пропонує йому співпрацювати з СВУ для продовжування „старого нашого великого революційного діла“. СВУ називає Меленевський у листі до Леніна „істинно-демократичною організацією“, що „притягає до себе всі живі сили і бореться з сучасною українською реакцією. . . . Ми були б — пише Мел. — дуже раді вступити з більшовиками в більше тісні відносини“. Ось зразок типу людей, що опинилися в проводі СВУ. До речі — Ленін відповів Меленевському сухо й ляконічно : „Нам не по дорозі“.

Отже першою причиною неуспіху СВУ було те, що українську закордонну політику почали вести зовсім непокликані люди. А другою — що впливала з першої, була відорваність СВУ від ґрунту, згл. звязок з созвучними елементами — себто „Товариством Українських Поступовців“. А ТУП, згідно з своїм складом і політичною лінією, держався орієнтації, яку можна б назвати неутральністю того, хто лежить. Так отже відорвання СВУ від ґрунту позбавляло його прикмет партнера в очах центральних держав, яких уряди зрештою ніколи не виказували великого зрозуміння для української національної ідеї. Отже тільки *українська сила* могла була спрямувати політичні концепції Німеччини й Австрії щодо Росії на другі тори. Сьогодні можна припустити, що коли б СВУ був політично однородним гуртом українських самостійників — в звязку з державницькими силами на землях, що розпочали б були негайну активну боротьбу з Росією — закордонно-політична сторінка українського визволення була б прибрала куди кращий оборот.

СВУ вів зрештою доволі живу діяльність для популяризації українського питання в Європі, видав низку книжок в українській мові, опікувався українськими полоненими й перебіжчиками з російської армії в Німеччині й Австрії — в яких згодом, після берестейського мира (лютий 1918) — отже вже незалежно від політики СВУ — повстануть українські частини „Синьо-“ і „Сірожупанників“, що ввійдуть в українську армію. Відкривалося велике поле для діяльності СВУ з моментом окупації арміями центральних держав західніх частин російської України — але СВУ стрінувся на цьому полі з низкою перепон, м. ін. вели

незвичайно посилену акцію проти СВУ поляки. Сам СВУ своєю дотеперішньою політикою не виробив собі в очах своїх державних союзників належного авторитету, що вмів би переперти себе.

Так само сперта на цій же закордонно-політичній концепції ідея західньо-українського легіону — *Українських Січових Стрільців* — і ціла політика беззастережного австрофільства тодішнього політичного проводу західньої України — має ці самі слабкі сторони, що діяльність СВУ. Справа української збройної сили опинилася не в руках українських самостійників, а в руках українофільсько настроєних австрійських патріотів з кіл західньо-українських соціалістів і націонал-демократів. Вони теж творили понадпартійну т. зв. Головну Українську Раду, яка з одного боку не витворила в собі потрібної гармонії, з другого — складалася теж з людей, щодо яких мінімалізму й опортунізму Відень не творив собі ілюзій і при конфлікті між двома протимосковськими факторами: українцями й поляками — заєдно ставав на сторону других. Коли в 1916 р. Франц Йосиф надає Галичині повну автономію — без поділу на східню й західню частину, що було довголітнім домаганням західньо-української політики супроти Австрії — то це було завершенням пропольських і протиукраїнських потягнень монархії.

Тому теж і сторінка „Українських Січових Стрільців“, будучи все світлою, коли йде про ті настрої, які панували в лавах цієї першої новітньої української військової формациї, стає щойно політично повновартною, коли вона зв'язється з іменем Євгена Коновальця, пізнішого вождя українського організованого націоналізму. Це станеться щойно в час революції в східній Україні — коли УСС після розвалу Росії під назвою „Січових Стрільців“ запишуть разом з своїм командантом свою світлу сторінку на службі самостійної української держави.

XIII.

Знову, як і в 1905 році, була українська частина — волинський полк лейб-гвардії — що першою вийшла в березні 1917 на вулиці Петрограду. Ця ж частина разом з другими петрог. українцями — разом 75 тисяч демонструвала під українськими історичними прапорами з петроградських музеїв. Небаром уся Україна — в кількох коротких тижнях — являє собою таку нап'ятість національного хотіння, що здавалося станули вказівки на історичному годиннику — Україна живе ще далі в добі Хмельницького.

Була в цій революції неспожита сила довго гамованих енергій, буяла романтика старокозацьких часів, як колись княжа романтика в революції Хмельницького, існувало інстинктивне бажання роздоптати ту силу, що довго тяжіла на волі мільйонів жити. Були тут власницькі інстинкти,

такі чужі кошарницькому ідеалові соціалізму, що надавши їм барв шляхотного ідеалу, можна було вчинити з них мобілізуючий двигун небувалої сили. Були тут релігійні моменти, що могли легко виллятися в форму релігійної війни. Була тут врешті ненависть, органічна й непереможна до всього, що московське. Всі ці моменти чекали магнети, що зібрав би їх до купи, чекали чинника, що окреслив би їх — але українська революція найшла найбільшого ворога у своїх провідниках.

Недаром існувало в історії української політичної думки ціле 19. стор., що здемобілізувало національну верхівку й поставило її в духовий круг антинаціональних прямувань. Це сталося тоді, коли там — на півночі — в Москві — нова ідея, большевизм, була ідеально примінена до підсвідомих хотінь московсько-національної стихії. Українська революція не найшла співмірного до своєї динаміки й наставлення проводу. Цей провід присиплятиме революцію довго нездійсненими оманами, аж потахне пал й ентузіазм мільйонів — і, коли саме в цьому менті на місце оман стануть большевицькі армії „анте портас“ України — буде все за пізно.

Уже в день уступлення з престолу царя Миколи II. (2. березня) видає українська Головна Студенська Рада в Петрограді відозву „До української суспільности, студентів, робітників і старшин-українців в Петрограді“, в якій кажеться: „Найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна незалежність. Тільки створення власного суверенного державного організму може забезпечити найширший культурний розвій українського народу“. А 17. березня повстає в Києві *Центральна Рада* і взиває у своїй першій відозві українців до скупчення в політичних, культурних й економічних організаціях до „сміливого й одностайного“ крокування „по цьому великому шляху в ім'я власного щастя і щастя майбутніх поколінь Неньки України“. Цим щастям має бути автономія, осягнена в порозумінні з новою Росією.

На чолі Центральної Ради — українського законодавчого тіла, яке згодом витворює з своїх рядів і український уряд, стає професор *Михайло Грушевський*, знаменитий історик, організатор наукової праці у Львові й Києві — але одночасно людина, що побіч українського письменника Володимира Винниченка, що займав найвищі революційні становища, відіграла найбільше трагічну роль в революції 1917 р. Центральна Рада створена на три четверті з соціал-демократів і соціал-революціонерів веде довгі місяці рабську політику супроти нового російського уряду, не зважаючи на те, що цей уряд відкриває развраз своє московсько-націоналістичне обличчя. Навіть на перше домагання з українського боку в справі призначення окремого краєвого комісара для України — кандидатом виставляють українці

(петербурзьке ТУП) навіть не українця, а москаля — відкидає петерб. міністерство внутрішніх справ, аргументуючи, що таке призначення означало б визнання урядом відрубності України.

Російська військова влада переводить українське військо полками, а то й цілими корпусами з українського фронту (ще триває війна з центр. державами) на північний — російський, а в Україну переводить московські частини. Ця політика московської демократії, на яку тодішній Київ покладає стільки надій, знаходить своє завершення у висилці Керенським у жовтні проти України армії в складі двох корпусів: під командою Григорієва й Кірієнка. Цю армію побиває Україна в героїчних боях — теж одночасне повстання москалів в Києві — криваво здавлене. Це перший хрест крові молодій українській державності. Та за першою московською армією піде друга на Україну — большевицька і перед нею Україна вже не зуміє оборонитись. Як це могло статися?

Що могло бути природнішим для молодій українській національній революції, як творення власної військової сили? Микола Міхновський разом з другими самостійниками кидаються перші на цей відтинок, а потім його діло продовжує партія „Самостійників-Соціалістів“ (гл. нижче). Починаються зразу віча українців в частинах російської армії, повстає під проводом Міхновського українська воєнна організація „Український Військовий Клуб ім. Гетьм. Павла Полуботка“. Міхновський починає вести акцію за „організацію української національної армії з усіма родами зброї, а першим кроком до цього відділення на фронті всіх українців вояків у окремі національні частини з українським старшинством — а в запіллі формування чисто українських полків“ (постанова військового віча в Києві).

Український національний рух серед вояків українців в російській армії прибирає величаві розміри. З метою узгодження цілої акції відбувається 1. Всеукраїнський військовий зїзд (18.-21. травня 1917) скликаний клубом ім. Полуботка — з участю 700 делегатів, що репрезентували 900.000 озброєних, національно свідомих і революційно наставлених українських жовнів на фронті, у флоті й у запіллі. І тут приходять перші удари з боку соціалістичної Центральної Ради, що докладає всіх зусиль, щоб не повстала українська національна армія.

Характерний такий словний двобій на 1. Військовому Зїзді на тему потреби чи зайвості української армії. Міхновський говорив: „Війна не видумка. Основою війни є вічний життєвий закон боротьби між націями. Бо є нації пани і нації раби. І сьогодні Україні треба воювати, треба армії, але треба знати, за що і з ким битися. Сьогодні

перед нами у всій величї станула ідея воскресення одної нероздільної України“. Винниченко відповідав : „Не нації-пани розпочали війну, а просто пани. Не нації рішають в історії але кляси. Буржуї всіх країв із собою співпрацюють, щоб гнобити працюючі кляси. Україні нема пощо творити свої армії, бо вона нікого поневолювати не хоче. Їй треба тепер закінчити війну й уладити разом з працюючими російськими клясами нове життя у спільній державі Росії“. Ось це були ті дві сили, що зударилися в 1917 р. на верхах в Україні. Маса військового зїзду прийняла окликами „ганьба !“ телеграму з Петербурґа, що казала здержатися з творенням окремих національних частин, поки цього не рішить Петроград.

2. Всеукр. військ. зїзд (4.-11.VI.1917) відбувається з участю 1976 делегатів з мандатами від 1.732.444 вояків-українців в рос. армії. Цей, як і попередній зїзд є одне борсання революційної стихії мас і їх трибунів : Міхновського, Коломийченка, Луценка і др. з фронтом „Центр. Ради“, для якої творення нац. армії є „ножем у спину всеросійської революції“. Слабою стороною націоналістів є те, що вони молоді люди, що їх мало, а Центр. Рада це авторитети „з іменами“, що вміють в рішачі менти духово роззброювати масу неофітів української революції.

Під натиском стихії настроїв Центр. Рада всеж рішається на проголошення свого історичного I. Універсалу (10. червня 1917), що проклямував : „Народе Український ! Народе селян, робітників, трудящого люду ! . . . Хай буде Україна вільною ! . . . Од нині ми самі будемо творити наше життя . . . Український Народе ! Докажи, що ти . . . можеш гордо і достойно стати поруч з кожним . . . державним народом. . . як рівний з рівним . . .“ Але застерігався універсал : „не відділяючись від цілої Росії, не зриваючи з російською державою“. Військовий зїзд вислухав Універсал навколішках. І здавалося, що українська державність таки почне прибирати реальні форми. Але вже II. Універсал Центр. Ради, подиктований тиском з Петербурґа, відкликає всі постуляти I. Універсалу проголошуючи : „Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії . . . рішуче ставимось проти замірів здійснення автономії України аж до Всеросійських установчих зборів. . . .“

У відповідь на цей крок Центр. Ради Микола Міхновський організує разом з другими самостійниками плян : силою повернути історичну керму, направити діяльність Центр. Ради на дійсний шлях творення державности. „2. український полк ім. П. Полуботка“, не затверджений „Укр. Генер. Військ. Комітетом“ при Центральній Раді, хоче захопити в руки державні апарати, що все ще є в московських руках і передати їх Центральній Раді. Перейняття влади в Києві мало бути кличем для цілої України,

що мала піти цим шляхом насильного усунення москалів від держ. влади.

„Полуботківці“ зайняли в Києві всі держ. установи, цитаделю й склали чолобитню Центр. Раді. А ця вислала до Петербурга телеграму такого змісту : „Всупереч нашій волі група українських вояків, назвавшись полком ім. Гетьм. Полуботка, заняла місто й оставила свої караули коло державних установ. Ужито різних заходів“. Відповідь з Петербурга на руки рос. команданта Києва звучала : „Негайно зліквідувати повстання“. Москалі не мали в Києві надійних сил. Центр. Рада висилає проти 2. полку „Полуботківців“ — 1. полк „Богданівців“, що симпатизували повстанцям, але авторитет своєї влади був у них сильніший. Братня кров не полилась — Полуботківці вийшли за місто і їх вислано на фронт боронити Росію. Вслід за ними вислано й Богданівців туди ж. Центр. Рада постаралася теж, що Керенський вислав на фронт Міхновського, що був старшиною армії.

3. Військовий зїзд відбувається 20. жовтня 1917. Ще не згас запал. Ще Україна упоена недавньою перемогою над армією Керенського. Ще на зїзді говорять українські моряки, що незадовго піднесуть українські прапори над чорноморською фльою. Негайного проголошення Центр. Радою Незалежної Української Республіки домагаються представники „Вільного Козацтва“, масової військово-революційної організації українського селянства (частинно й міста), втілення ідеї озброєного народу. Настрої зїзду находять свій вислів і в резолюціях, що примушують Ц. Р. проголосити III. Універсал (9.XI.1917), що проклямає *Українську Народню Республіку*, покищо в федеративному звязку з Росією.

Та на універсали вже запізно. Большевики вели досі агітацію проти війни, але укр. вояцтво слухає ще наказів Києва. З фронту йдуть тільки його домагання : „Наш фронт в Києві“, а Київ відповідає : „Твердо стійте на границях нової Росії“. І так було довгі місяці — український жовнір надіваючи жовто-блакитний прапор на свій багнет — готував його для України. І мусів врешті побачити, що там в Україні ніхто його не потребує.

І большевицька довга пропаганда „війна війні“ мусіла врешті вхопити ґрунт і серед укр. вояцьких мас, що найдовше були найбільшою опорою рос. фронтів. Спокуса „додому“ була за велика, надія на творчість української влади гинула. Недовиховані ще укр. вояцькі маси піддаються демобілізації і вже не йдуть до Києва, а розбрідаються по всіх усядах і так починається епоха розпорошення сил, зневіри й розпучливих борсань мільйонів енергій без проводу й одної мети.

Большевицька демагогія з „українським радянським урядом“ в Харкові й фатальна політика Ц. Ради в

соціяльних питаннях перерішують справу. Ц. Рада була за соціалізацію земельної власності і тим зразила собі й заможнішу частину українського селянства і без- та мало-земельних, які теж хотіли землю в приватну власність, а Ц. Рада обіщувала їм соціалізацію, але навіть і до неї не приступала.

XIV.

На Україну, що опинилася без національної армії, йде дві червоні армії під головним командуванням Муравйова. Центральна Рада проголошує 22. січня 1918 р. своїм *IV. Універсалом* Самостійну Українську Державу : „Народе України ! — говорилося в Універсалі — Твою силою, волею, словом утворилася на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка, здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду. . . . Та в трудну годину народилася воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. . . . А тимчасом петроградське правительство Народніх Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути її під свою владу, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію большевиків, які сіють усюди анархію, убивство й злочин. . . . Для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України : Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною від нікого незалежною, вільною суверенною Державою Українського Народу. Влада у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада . . . та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів. . . . Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Урядові Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони не жаліючи свого життя обороняли добробут і волю нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути очищена від насланих із Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки. . . .“

Центральна Рада мусить звертатися з розпучливим закликом до населення боронити Україну перед червоним наїздом. Ця сама Центральна Рада, що демобілізувала в половині грудня 1917 р. ті численні українські військові частини, що повстали при пасивній її поставі або й проти волі — здебільша за заслугою самостійників. Так доходить 29. січня 1918 р. до „українських Тернопілів“ — бою під *Крутами*, де боронить Києва на рішачому відтинку перед кількакратно дужчим ворогом 300 студентів і гімназистів,

нашвидку вишколених і лихо зоружених, з незначним частинами регулярної української армії. Майже всі гинуть, не поступившись ні на крок і тільки по трупах цих Героїв Муравйов входить у Київ. Герої зпід Крут і їхня жертва остануть для України вічною Легендою. Сьогодні в Крути всюди в тих частинах України, де це можливо, предметом всенационального культу.

У Києві гине за перший день большевицького терору до 20 тисяч українців, між ними визначні соціал-революціонери, які повірили, що большевики думають серйозно про самостійну українську радянську державу й лишилися у місті, щоб пристати до большевиків. Аж таких аргументів треба було, щоб протибольшевицький фронт між українськими соціалістами став менше-більше однастайний.

В лютому 1918 року в Берестейському мирі визнають центральні держави Українську Народню Республіку, большевики прогнані з України, Центральну Раду усувають німці, наставляючи гетьманом України Павла Скоропадського, що стає маріонеткою в руках німецької армії й право-московських кругів, що на них чимраз більше починають німці спиратися. Вину нещасливої ідеї посадити Скоропадського на український трон однаково приписується сьогодні тодішньому німецькому москвофільству, що бачило в Скоропадщині етап до відбудови „єдиної, неділимої Росії“, як і фактичній нездарности Центральної Ради стати партнером Німеччини. За гетьманату починається отвертий конфлікт селянства й робітництва з українською владою і німцями — за офіційними німецькими даними впало 63 тисячі німців у боротьбі з українськими селянськими повстаннями. Причиною їх є насильна віднова поміщицтва, реквізиції збіжжя, переслідування українських національних організацій і поворот до влади в Україні російської адміністрації.

В листопаді 1918 проголошує Скоропадський універсал про федерацію з Росією, в якому каже: „На інших принципах, на принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. . . . На цих принципах . . . повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення Великої Росії. . . . Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям всієї Росії, зєднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. . . . Павло Скоропадський“. Універсал про федерацію стає кличем до всенационального повстання проти гетьмана й німців, яке прикликає до влади в Україні т. зв. *Директорію* з 5 людей.

Роки 1919-21 це роки великої епопеї, що її героєм стає

соро Головний Отаман *Симон Петлюра*, який у цю важку добу на тлі трагічної спадщини політики Центральної Ради доказав чудес своєю енергією й відданістю справі. Війна йде проти большевиків і проти білих російських армій (Денікін), яким поміг м. ін. зорганізуватися Скоропадський. В листопаді 1918 р. Зах. Землі відриваються від Австрії, починається ще війна з поляками й румунами — українська історіографія називає цей героїчний змаг на чотири фронти „чотирукутником смерті“.

В ці роки стало ім'я Петлюри іменем української ідеї, що набирає щераз небувалої притягаючої сили. Українська армія, ведена Головним Отаманом, передовсім Запорізький Корпус, зорганізований ще в 1917 р. самостійниками й увесь час вірний сторож самостійницьких ідеалів — ця армія записала золоті сторінки героїчної боротьби, якої традиції нині в Україні як найживіші. 22. січня 1919 р. проголошення злуки східних і західних українських земель, спільні воєнні дії східньо-української армії з західньою — остали незнищимим дороговказом. Ці роки виховали й перевиховали українство до ролі тієї повновартної ідеї, яким воно було в минулі сторіччя. Дарма, що до остаточної перемоги, сил Україні не стало. І дарма, що багато українських провідників у цьому періоді не доростало до вимог хвили. Але ці роки дали Україні її новітній національний міт !

В 1920 р. приходить союз УНР з Польщею, спільний похід на Київ — Україна палає ще вогнем протибольшевицьких повстань, але нещасливий союз Отамана з історичним ворогом України, що бачив у „напуванні коней у Дніпрі“ тільки здійснення ідеалу „Польщі від моря до моря“ — демобілізує революційні настрої в Україні. В Ризькому мирі (1921) Польща ломить договір з УНР, признаючи сх.-укр. землі Росії. Ще в осені-зимі 1921 р. останній влив решток української армії в Україну зза дротів польських концентраційних таборів розбурхує сильніше полум'я повстань, але країна на останній великий чин вже не здібна. *Базар* — де гине розстріляних большевиками 359 українських лицарів-учасників збройного рейду від польських кордонів аж під Київ — стає другою, біля Крутів, захоплюючою легендою української державности. 359 згинуло співаючи гимн „Ще не вмерла Україна . . .“

1919 рік не зміг направити того, що програв 1917 рік. Кличі, що здобули собі право громадянства в Україні в 1919 р., були б у 1917 р. доконали чудес. 1917 рік і ті, що його репрезентують ув історії України мають на совісті, що не дали революції максимальної мети, до якої вона була готова пробитися, ламаючи все по дорозі. Що в своєму москвофільстві й засліпленні ідеями „спільного фронту“ демократій — спинили здійснення намагань українських мас розправитись з історичним ворогом і творити самим незалежне життя. Що в соціальних справах були чужі

бажанням мас. Що врешті навіть в релігійних справах займали диктоване соціалістичною програмою становище, яке підготовляло церковну практику большевиків і тим скреслили релігійний фактор революції, що міг відіграти грандіозну роль.

Чини маси, української армії, українського села, молоді — остануть величними для всієї української історії і коли говорити про стиль революції 1917-20 р.р. то тільки ці чини відображують його. Петлюра — в період 1919 р. став на висоті вождя нації, його ж трагічна смерть — від кулі большевика-жиди Шварцбарта в Парижі 1926 р. вчинила його великим символом української ідеї. Великий Петлюра замкнув один розділ української історії, не маючи змоги за життя створити реальних сил, що здійснювали б його заповіти. З цих же років української революції глядить на нас притягаюча постать *Евгена Коновальця*, що вмів простягнути від 1917-21 р.р. понад катастрофу України нитку до пізніших років і закласти тривкі підвалини під дальші змагання України. Тому подвійно живим є кожний його чин з тамтих років, коли він 26-літнім юнаком станув на чолі корпусу „Січових Стрільців“, військової частини, що полишила з цих часів традицію послідовного до подробиць національно-державницького наставлення.

Створена частинно з українців зо східних земель, але в більшості західних (ці останні здебільша полонені москалями в час війни з Австрією) — частина „СС“ — ів діє весь час над Дніпром, хоч вужча батьківщина, ЗУЗ, кличе її развраз. Служить Центральній Раді і з гідним розумінням престижу української держави боронить її перед німцями. За Скоропадського „СС-и“, як і зрештою напр. Міхновський і Донцов, намагаються продовжувати й боронити українську державність в противагу московсько-німецьким впливам, але стають негайно на сторону повстаців проти гетьмана, скоро він проголошує федерацію з Москвою. Залізна рука Коновальця проти большевизму й хаосу в пізніший період, його послідовність і непохитна чесність українського державника й мужа в дальшому важкому періоді української революції, та врешті велика боева спроможність СС-ів — все це одна з тих золотих сторінок історії революції 1917-20 р.р., яку нині особливо ідеалізується.

XV.

Революція 1917 р. прибавляє до числа лівих партій в Україні ще „Українську Трудову Партію“ і другі помешні, дотеперішня ж радикально-демократична партія переіменовується на „Партію соціалістів-федералістів“. Так отже злочасна роля лівих партій для України побільшувалась ще їх роздробленням і взаємною гризнею. Обі вище названі партії є найактивнішою опозицією проти соціалістичних українських урядів з боку лівих партій.

В грудні 1917 р. об'єдналися на зїзді в Києві всі українські самостійницькі політичні групи й течії (Українська Народня Партія, націонал-соціалісти, соціалісти-революціонери незалежні, націонал-демократи і безпартійний самостійницький елемент) в одну „Українську Партію Самостійників Соціалістів“. Коли говорити про політично організовану силу українського націоналізму цього часу — то доведеться говорити саме про УПСС. Існувала згодом ще поза нею крайньо права „Українська Партія Хліборобів Демократів“, що репрезентувала виразно анти-соціалістичну течію і з нею часово зв'язані навіть такі імена, як Міхновський і Донцов. Як не характеристичним є для обох цих імен, що вони весь час революції 1917-20 р.р. існували поза всіми хоч би тільки заграваючими з соціалізмом партіями, і як не позитивною була програма УПХД в поодиноких точках, але більшої ролі вона не відіграла.

Програма „Української Партії Самостійників Соціалістів“ має в своїх зовнішніх шатах багато соціалістичного трафарету, але суть програми з сильно видвигнутою національно-державницькою нотою й практична діяльність партії перерішують те, щоб уважати самостійників-соціалістів носіями українського націоналізму. Програма УПСС звучала :

„Українська Партія Самостійників-Соціалістів“ єсть партія працюючої маси Українського Народу.

Усіх українців, хто виробляє, продукує, хто живе з власної праці, усіх, кого визискують і кривдять : робітників фабрик і заводів, сільських і мійських, робітників-ремісників, робітників транспорту й торгівлі, робітників інтелігентних фахів, хліборобів і тих, хто робить на власнім ґрунті, але без наймової праці, і взагалі усіх тих, хто обороняє інтереси працюючого люду Українського на підстві свого програму, усіх їх має об'єднати УПСС для боротьби за національне і соціальне визволення всього народу українського.

Українська партія С.-С. визнає соціалістичний ідеал . . . : фабрики і заводи й т. п. на землі, оселеній українським народом, мусять належати українцям-робітникам, а земля — українцям-хліборобам.

Головні завдання української партії С.-С. просвітити, освідомити українців-робітників і хліборобів з боку розуміння їх національних і класових інтересів :

1. Зорганізувати освічене і свідоме своїх інтересів українське робітництво.

2. Зорганізувати так само українців-хліборобів.

3. Зорганізувати інші верстви укр. народу, що стоять на варті інтересів працюючих.

Необорна спільна сила з'єднаного освіченого працюючого люду українського забере до своїх рук політичну владу на Україні, знищить визиск, насиллє, пановання,

нерівність і утворить невіддільну Україну — Республіку вільних людей, вільної праці“.

Ідеологія сам.-соц.-ів, якої офіційна назва була „націонал-соціалізм“ доволі широко опрацьована. „Декларація прав Укр. Народу“ платить незвичайно сильну дань доктринам демо-лібералізму, але зовнішня суверенність нації й постулат державности ніде не підлягають найменшим обмеженням. Діяльність сам.-соц.-ів характеризується такими напрямками: 1. Видвигання перед масами й українським урядом постулату української незалежної державности й національної, а не партійної політики проведучи укр. держави. 2. Організація збройних сил української держави, її оборонних средств (військове т-во „Батьківщина“) й домагання принципу фаховости, а не партійної надійности щодо проведучи армії. 3. Постулат негайного переведення земельної реформи — але не на принципі соціалізації, як його заступали ліві партії, а на основі приватної власности. 4. Видвигання конечности занехати партійне розбиття.

Самостійники Соціалісти мали подавляючий вплив серед українського старшинства й козацтва, що давало привід лівим називати їх навіть „військовою“ („юнкерською“) партією. Власне трагедією українського націоналізму в ці роки було те, що фронт був вірний до загину ідеалам нації, але не мав політичного запілля, де панувала ліва партійщина. Сам ЦК Самостійників Соціалістів вступив на приклад в час першого походу большевиків на Україну в своїм повнім складі в армію — жест, перед яким склонити треба голову, але практично він означав ще більшу монополізацію лівими партіями політичного життя України.

Коли з приходом до влади гетьмана Скоропадського до 200 членів партії СС, в цьому половина членів ЦК, — опинилися в тюрмі, а дехто навіть був розстріляний, найповажніша числом і заслугами українська військова частина „Запорізький Корпус“ вислала до тюрми привіт голові Укр. Парт. Сам. Соц.-ів Олекс. Макаренкові. Повстання проти Скороп. підносить українська армія й „Вільне Козацтво“, що розв'язане гетьманом, існує нелегально — політично повстання очолює „Український Національний Союз“, зорганізований С-Сам-ами. Ця організація згодом приєднує до себе всі українські партії з лівими включно й майже всі українські організації.

Як не подивувідним був цей загально-національний фронт й як не масовим був завдяки цьому сам революційний зрив проти Скоропадського — але ідея механічного політичного об'єднання показала й тут мертворожденою. В першому кабінеті Директорії бачимо ще представників Соц.-Сам-ів на таких вирішальних постах, як військові, морські, віроісповідні, пропагандивні справи й на пості державного контрольного. Подібно в другому кабінеті. Але на довшу мету співпраця з лівицею неможлива й Соц.-Сам-и змушені

бойкотувати всі дальші кабінети. Так програла ця партія свою істор. гру, не будучи в силі самостійно — без компромісів з лівими партіями двигнути відповідальність за майбутнє України.

Соц.-Сам-ки поклали ще заслуги в організації робітництва на національному принципі, мали теж дуже добру пресу („Самостійник“, „Україна“ і баг. др.). Найважливіші назвища провідників самостійників, крім голови Ол. Макаренка : др. Луценко, др. М. Андрієвський, на постах міністрів — др. Липа, ген. Греков, др. Білинський, др. Кривецький і др. В сумній партійно-політичній дійсності цього часу Сам. Соц. репрезентують ту здорову державно-творчу течію, яку нинішній український націоналізм старанно вигортає з пилу цих недавніх ще, але поперевернених часто до непізнання ворожою історіографією років, і конфронтує з власними завданнями нинішнього й завтрашнього дня.

XVI.

Українська політична думка першого післяреволюційного часу це перше за все глибока, гостра й немилосерна самоаналіза. Країна опинилася в стані духового й фізичного поневолення. Так звана „Українська Соціалістична Советська Республіка“ над Дніпром має зразу певний моральний кредит не так серед українських ідейних комуністів, якими Москва в більшій кількості ніколи не розпоряджала, як серед мас національної інтелігенції, що схильна вважати українську радянську державу *етапом* до самостійности. Але приходить дуже скоро до отвертих конфліктів між національно зорієнтованими силами УССР і Москвою — удари проти міністра освіти УСРР Шумського за культурний націоналізм й проти українського економіста Волобуєва за економічний націоналізм підривають надії на еволюційний шлях українського визволення. Політично-господарська централізація, утиски українського культурного життя, отвертий конфлікт советської влади з українським селом, москалізація державного й партійного апарату — все це доводить ступнево до факту, що для Москви витворюється в Україні ідейно-політична порожнеча. Українська національна ідея відмежовується до решти від усього чужого й починає йти все більше власним революційним шляхом.

Власне оце народження нового політичного українства попередила з одного боку основна розправа з усіми гріхами минулого і з другого — фундування нового українства на найтриваліших основах — не тільки нової політичної програми, але нового світогляду. Вирішальна роля у цих двох історичних функціях припала, побіч других, *Дмитрові Донцову*. Моттом до свого „Націоналізму“ поставив Донцов слова Фіхте : „Лише цілковите перетворення, започаткування зовсім нового духа може нам допомогти“.

Виповів війну усім хворобам, що ними хворіло українство XIX ст.: заникові волевого імпульсу, універсалізму, матеріалізму з усіма його походовими формами, анти-традиціоналізму. Політично-світоглядний баяст XIX і початку XX ст. в Україні він називає прийнятою нині в українській публіцистиці назвою „провансальства“ — „кволого, інтелектуалістичного, противолевого, кастратного“, і протиставляє цьому баястові власну *націоналістичну* доктрину.

Ідеологія Донцова творить суцільну теоретичну систему. Її підставою є ідеалізм: однаково в значенні метафізичному, як історичному (в протигагу до історичного матеріалізму) і врешті ненауковому, прийнятому в поточній мові (безінтересовність). Донцов визнає філософічний напрям волютаризму, як такий, що признає волю за основу буття, за первісну прасубстанцію. Звідтіля він залюбки цитує Ніцшого, Шопенгауера, і др.

Донцов каже: „Вічне стремління, вічний невисипущий гін, що лише хвилево задовольється, щоб знов стреміти наперед. Стремління абстрактне, ірраціональне, щастя в собі. В нім людське щастя, і лише в нім, в сім переході від бажання до його задоволення, а від нього до нового бажання. . . . В сій жадобі жити, розростатися, змагатися є й суть життя, а не в її наслідках; в сліпім динамізмі, що не має ні імя ні постаті, і який ми усвідомлюємо собі тільки тоді, як він вибухає в нас“. Далі він каже: „Сі емоції — „безцільні“. Фалшива є теорія, що . . . емоції получені завше з корисністю їх для одиниці. . . . Людські емоції „мають на цілі“ не збереження одиниці, лише спецієс. . . . Всяка отже збірна філософія гуртової одиниці — а в першій лінії нації — повинна бути збудована не на відірваних засадах льогіки, лише на цій волі життя, без санкцій, без оправдання, ні умотивовання“.

Воля нації до розросту виявляється для Донцова в діланнях одиниць і тому він вимагає від українця: насолоди риском, героїзму, жадоби панування, „втіхи повставати проти всякої чужої волі, яка хоче себе нам накинати“, бажання „чутися великим“. Його правди без фігових листків: „Експанзія — не тільки самоутвердження власної волі до життя, але заперечення її в інших. . . . Напад і оборона, афірмація свого й негація чужого“. Або: „Німецький барон, який в імя культури претендував недавно на панування в Балтику, лотиш, який в імя „більшости“ створив там свою державу і москаль, що мав і хоче знову її мати в імя потрібного доступу до моря, всі вони в серці своїм мають рацію. Життя ж признає її тому, хто викажеться більшою силою моральною і фізичною“.

Для національної ідеології потрібна безінтересовність (незалежність від наслідків) і безмотивність („сам погляд“, без льогіки!), догматизм, безсанкціональність, характер

„релігійности“, ілюзіонізм. Фанатизм і „аморальність“ дальші прикмети волевого націоналізму для Донцова. „Це не є — каже він — аморальність у зміслі повного увільнення від усякого етичного критерія. . . . Треба вже раз розрізнати моральність історії і тих, що її роблять, від моральности одного з мільйонів, який не хоче ніякої історії. . . . Добре є все, що зміцнює силу, здібности і повноту життя даної спецієс, зле — що їх ослаблює“. В другому місці каже автор „Націоналізму“ : „Правда, що ніодна ідея не перемагала, яка не носила прикмет „романтичної“ доктрини, яка не мала на своїм чолі фанатиків, але також не перемагала й та ідея, що не посувала людськість і її розвою хоч один крок наперед“. Отже таке, а не йнакше розуміння „аморальности“ в Донцова.

Дальшими вимогами волевого націоналізму називає Донцов : творче насильство та ініціативну меншість, як порядкуючі сили. „Агресивність не компроміс — такий шлях кожної ідеї, яка протиставляє себе другій“. А далі ставить Донцов питання : „Хто впроваджує в світ і здійснює якусь ідею ? Провансальці, демократи і прочі народолобці відповідали завше : народ ! Ми відповідаємо : ніколи народ ! Чинником активним, тим, що накидає якусь ідею, тим, де ця ідея зроджується є — активна, або ініціативна меншість“.

Від подання засад чинного націоналізму взагалі, Донцов переходить до зясування української ідеї. „Недорозвинення „емотивного“ первня було якраз причиною наших останніх катастроф. . . . України ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі. Можемо і повинні опалити цю ідею вогнем фанатичного привязання і тоді цей не лише зїсть у нас нашу рабську „соромливість“ себе, що нищить нас, . . . але тоді спопеліють в цім вогні і чужі ідоли. . . . Досі наше українство не здобулося на велике хотіння“.

Яскравість, виключність, всеобіймаючість — основні прикмети української ідеї для Донцова. „В неясності змісту української ідеології є причина нашого, що так скажу, національного атеїзма. . . . Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто виключати всяку іншу, основуватися не на частинному, але повному запереченні чужої. А для того мусить ця ідея бути всеобіймаючою. А се значить, що вона повинна перенятися поняттям *влади* над людністю і територією, а по друге — натхнути собою таку суспільну форму господарства, яка б дозволила їй піднести „благоустройство“ країни під своєю хоругвою, потроїти видатність моральних і фізичних сил країни в порівнанні з теперішнім її станом“.

Коли йде мова про український націоналізм як світогляд, програму й її реалізацію, то ідеологія Донцова репрезентує в першій мірі світогляд. Мусимо погодитися

в тому, що наскільки Донцов сповнив саме це завдання — дати своїй нації новий творчий світогляд — то це була фундаментальна роля.

Ідейний зміст нового українства це з одного боку шукання відправної точки в традиціях минулого й — з другого — воля найти творчу провідну ідею, теперішнього й майбутнього. З одного боку змагання за ту державність, якої підметом була українська нація на протязі сторіч і за яку не перестала змагатись ніколи не зважаючи на всі трагічні помилки ХІХ і початку ХХ ст.ст. З другого боку — намагання оперти на традиції нову всеобіймаючу національну ідеологію. Коли сам постулат української державности є нині по суті тотожний з українством самим по собі, то народина нової національної ідеології є кристалізацією того нового духово-політичного руху націоналізму в Україні, що переможно пробивається до перемоги в усіх здорових і сильних націй ХХ сторіччя.

Слова „націоналізм“ і „націоналісти“ мають в нинішній українській політичній термінології значення не загального протиставлення інтернаціоналізму, а розуміється тут поняття, в яких включений новий окреслений всеобіймаючий світогляд, нова політична програма й окреслені методи ведення боротьби за українську державність.

Коли мова про світогляд, точніше про нову українську духовість, то її характеризує видвигнення ідеалу сильної, повновартної людини, орієнтація на „психологічну Європу“, що її видвигнув один з найбільших українських письменників *Микола Хвильовий*, хорунжий клича : геть від духовости Росії ! — змушений Москвою поповнити самогубство (1933). В його „думках проти течії“ (1926) читаємо : „Ви питаєте яка Європа? Беріть, яку хочете : „минулу-сучасну, буржуазну-пролетарську, вічну-мінливу“. Бо і справді : Гамлети, Дон-Жуани, чи то Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасности, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські. . . . Тут ми нарешті стикаємося з ідеалом громадської людини, яка в своїй . . . психофізіологічній основі вдосконалюється протягом багатьох віків і є власністю всіх клас. І піп Лютер, і робітничий ватажок Бебель належать до одного типу європейської громадської людини. . . . Сей класичний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій і т.д. динаміці. . . . Се — європейський інтелігент в найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете — знайомий нам чорнокнижник з Віртемберґу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух“.

Оцей ідеал нового типу українця проникає українську літературу, що стає передусім в умовах більшовизму чоловим носієм нового світогляду (імена : крім Хвильового

— Косинка, Влизько, Фальківський і др.). Згодом прийде такий тиск з Москви — десятки письменників розстріляних — що література на східних землях замовкне і її ролю перебирає творчість західних українських земель і чужини (імена: Стефаник, Маланюк, Клен, Ольжич, Мосендз, Теліга, Самчук, Кравців).

Ідеал нового українця подуманий в рямцях нації, як найвищого ідейного добра. Навязання до світлих моментів історії — під аспектом проявів волі нації жити й володіти та великих постатей минулого, творців епох історії — стає далшим ідейним прямуванням нового українства. Врешті війна всьому, що є запереченням ідеї нації, що є ворожою духовою налетілістю, що ставить дочасне понад вічне, одиницю над спільноту. Мистецтво й науку опановує щораз більше нове розуміння обов'язків супроти нації.

Політична боротьба українського націоналізму це боротьба проти чотирьох нинішніх займанців України: Москви, Польщі, Румунії й Чехії — за ідеали державного самоздійснення. Психологічний капітал революції це розпалена до червоного в тягу важких років поневолення ненависть українця до своїх історичних ворогів. Власницькі інстинкти й почуття соціальної кривди — як протипага комунізму й соціальному поневоленню. Релігійний момент — безбожництву. Розбуджена досвідом розчарувань й ударів минулого й нинішнього — воля не вірити чужим богам, а визнати тільки те, що своє. Власна історична свідомість, традиція боротьби 1917-20 р.р. як товчок для волі влади й незалежності.

Боротьба ведеться методами організації життя нації на незалежній від ворогів базі, оборони національного стану посідання, виховання до історичних чинів — і методи різні, чинна боротьба, включення має у революційну дію займають серед них важне місце. Героїзм, якого вимагає ця боротьба й який вона знаходить у її носіїв — надає їй незвичайно сильного чуттєвого забарвлення. Ярке протиставлення всім силам старо-партійного світу. Одним з найбільше питомених моментів програми боротьби є ідея спільного фронту поневолених Москвою націй під ідейним проводом України. Цей момент може найхарактеристичніший для закордонно-політичних постудятів українського націоналізму, має — до речі — свої традиції, бо вже в вересні 1917 р. на з'їзді представників національностей Росії в Києві оснувалась була „Рада Національностей“ з осідком в столиці України.

Формування революційного фронту йшло історично такими етапами: 1. Не зважаючи на поразку революції 1917-21 р.р. боротьбу проводять послідовно далі ті сили, що розпочали її в 1917 р. Повстання не вгавають. Самогубство Міхновського в 1924 р., сотні розстрілів провідних українців, масові заслання — це вислови розправи

Москви з політичною верхівкою революційного українства цих років. 2. Згодом до цих сил прибувають елементи, розчаровані українською советською державністю, яка стає все більше оманюю. В міру щораз більшого загострення українсько-московських відносин — процес цей зростає скоро. Відомі масові „чистки“ компартії в Україні — це зовнішні наслідки цього істор. процесу. 3. Революційна організованість відбувається перше за все на принципі тайних військових організацій і груп чинної боротьби — з політичною орієнтацією на існуючі досі політичні напрямки („Українська Військова Організація“). 4. Революційна організованість зриває політичний контакт з партійництвом і усамотійнюється як світоглядово-політичний рух українського націоналізму („Організація Українських Націоналістів“).

Ідея майбутнього в українським націоналізмі це Українська Національна Держава на соборних українських землях, що збере всі творчі сили всередині нації й стане як найбільше відпорною назовні. Момент національної диктатури в час здобування й закріплення державности видвинений дуже ясно. Мітом Української Держави буде слава імперії Володимира Великого й її спадкоємця — козацької держави Хмельницького, боротьба з Сходом — від сторіч аж по нині, велика місія творити нове життя в ключевому положенні на грані Європи й Азії, жертви все нових і нових героїв за національну ідею і зокрема найбільшого з них — Вождя Євгена Коновальця, вбитого московськими більшовиками в Роттердамі 23. травня 1938 р. Українська Держава прийде на світ з ясним розумінням свого обов'язку супроти Європи стати греблею там, де досі існують випадові ворота московського імперіялізму, що загрожують світові.

Останніх сто років української політичної думки було важкою пробою для нації, що почала тратити своє історичне почуття — сьогодні Україна віднайшла себе. Сталося це дорогою ціною — ціною тієї важкої дійсности, що зараз існує в Україні. Трагізм помилок вчорашнього дня був такий великий, що реакція вилилася в безпощадності осуду минулого. Краще шукати за власними промахами, ніж розглядатися у других за виною власних нещасть. З другого боку сьогоднішнє націоналістичне українство шукає золоту нитку українського минулого, що вязала б український націоналізм з його предвісниками й попередниками. Сьогодні дивимосся на минуле тільки під одним кутом: *наскільки кроком уперед або взад була в історії України якась людина, група людей, думка, чин!*

З М І С Т

Стр.

ЕВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ [✠ 23. травня 1938].— <i>О. Грибівський</i> ..	5
УКРАЇНСЬКИЙ МІТ.— <i>Н. Сам</i> ..	8
БЕЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НЕМАЄ СОЦІАЛЬНОЇ.— <i>Степан Борецький</i>	16
ЖИДІВСКА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ.— <i>В. Мартинець</i>	24
ГРУЗІЯ (<i>Всі права застережені</i>).— <i>Кирило Какабадзе</i> ..	48
РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЗА СТО ЛІТ (Начерк курсу).— <i>Ярослав Оршан</i> ..	63

Надруковане
WILLIAMS, LEA & CO., LTD.
Clifton House, Worship Street
London, E.C.2
Англії